

TARİHÎ TÜRK LEHÇELERİNDE ASKERLİK ADLARI

MURAT TIKIR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Talip YILDIRIM

Uşak

Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Eylül, 2019

ÖZET

TARİHÎ TÜRK LEHEÇELERİNDE ASKERLİK ADLARI

Murat TIKIR

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eylül 2019

Danışman: Prof. Dr. Talip YILDIRIM

Ulusların kendine özgü bir kavram ve dil içi dünya görüşü vardır. Askerî terimler, ulus yapımızdan ötürü, dilimizde şüphesiz diğer ulusların bu alandaki söz varlığından daha fazladır. Gerek kendi dilimizde türettiğimiz sözcükler gerekse yayıldığımız coğrafyalardan aldığımız yahut o dilin kurallarını kullanarak oluşturduğumuz sözcükler bu alandaki dil haznemizin bereketli olmasını sağlamıştır.

Bugüne kadar ulusumuzun kurduğu devletler, asker kökenli ve asker eliyle kurulduğu için askerlik terimlerimizin, edebiyat, sosyoloji, inanç, siyaset, coğrafya, yaşam tarzı ve iklim terimlerini bile etkilediğini görürüz.

Türkçede kültür ve medeniyet bağlamında askerlik terimleri zamana bağlı olarak değişime uğramıştır. Bu bağlamda, Türk tarihinin ilk yazılı kaynaklarından başlayıp sırasıyla Orhon Türkçesi, Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Harezmi-Altın Ordu Türkçesi, Kıpçak Türkçesi ve son olarak Çağatay Türkçesi dönemlerini ele alan ve bu dönemlerdeki askerlik ad ve kavramlarının tespitine dayanan bu çalışma, Tarihî Türk lehçeleri alanında askerlik ve kavramlarıyla ilgili toplu bir sözlük niteliğinde çalışma oluşturmayı hedeflemektedir.

Anahtar Sözcükler: *Tarihî Türk lehçeleri, askerlik adları, sözlük.*

ABSTRACT**MILITARY NAMES IN TURKISH LITERATURES**

Murat TIKIR

Department Of Turkish Language And Literature

Uşak University Institute of Social Sciences, September 2019

Consultant: Prof. Dr. Talip YILDIRIM

Nations have a unique concept and in-world worldview. Military terms are, of course, more than any other nation in our language because of our nation structure. Both the words we have derived in our own language and the words we have obtained from the geographies that we spread or using the rules of that language have made our language store in this area fertile.

Since the states that our nation has established so far are military and military, our military terms affect even the terms literature, sociology, belief, politics, geography, lifestyle and climate.

In terms of culture and civilization in Turkish, military terms have been changed in time. In this context, starting with the first written sources of Turkish history, this study is based on the determination of the names and concepts of military service in these periods, which are the periods of Orhon Turkish, Uyghur Turkish, Karahan Turkish, Khwarezm-Golden Army Turkish, Kipchak Turkish and finally Chagatai Turkish. in the field of military service and aims to create a collective dictionary about the concepts.

Key Words: *Historical Turkish dialects, military names, dictionary.*

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Türk Dili ve Edebiyatı ana bilim dalı yüksek lisans öğrencisi Murat TIKIR'ın “TARİHÎ TÜRK LEHÇELERİNDE ASKERLİK ADLARI” başlıklı tezi .../.../2019 tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, Yüksek Lisans tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ**İmza**

Üye (Tez Danışmanı) : Prof. Dr. Talip YILDIRIM.....
Üye : Prof. Dr. Ahmet AKÇATAŞ.....
Üye : Prof. Dr. Mehmet Vefa NALBANT.....

Enstitü Müdürü

Prof. Dr. Mehmet KARAYAMAN

ÖN SÖZ

Türkçe, askerlik adları bakımından hayli varlıklı bir dildir. Askerlik ile ilgili kelimelerin yazılı olduğu ilk örneklerine Köktürk Türkçesi döneminde rastlıyoruz. Askerlik terimlerinin zenginliğine ve Türkçedeki söz varlığına katkıları oldukça önemlidir ve dilimizde bu zenginliğe oldukça büyük önem verilmektedir.

Askerî terimler, oldukça geniş bir alana hükmeden devletler için büyük bir önem arz etmektedir. Eski Türk devletlerinde devlet yapılanması; askerî, sosyal ve hatta siyasî bir nitelik göstermektedir.

Bugüne kadar yapılan çalışmalarda Tarihî Türk lehçeleri; Eski Türkçe, Orta Türkçe, Yeni Türkçe gibi ayrı devirler hâlinde ele alınmıştır. Biz de Tarihî Türk lehçelerinde askerlik adları için bu kapsamda bir çalışma yapmayı ihtiyaç olarak gördük. Bu ihtiyaçtan ötürü Tarihî Türk lehçelerinde askerlik adlarını tez konusu olarak seçtik. Bu çalışmamızda tarihî Türk lehçelerinde askerlik adlarını ve terimlerini saptayarak bu alandaki sözlük eksikliğini *Tarihî Türk Lehçelerinde Askerlik Adları* başlığı halinde kapatmaya çalıştık.

Girişte; tezin problemi, önemi, amacı, sınırlılıkları ve araştırma yöntemleri verilmiştir.

İlk bölümde Türkçenin tarihsel dönemleri ele alınarak bu dönemlerle ilgili ayrıntılı bilgiler verilip çalışmaya kaynaklık eden eserler hakkında tanıtıcı bilgiler, eserin yer aldığı döneme uygun olarak verilmiştir.

İkinci bölüm; çalışmamızın iskeletini oluşturan Tarihî Türk lehçelerinde saptadığımız askerlik ad ve terimleriyle alfabetik sisteme göre oluşturulmuş bir sözlüktür. Köktürk Türkçesi döneminden başlayarak Eski Anadolu Türkçesi dönemi sonu dâhil incelediğimiz eserlerde, askerlik ad ve terimleri tespit edilmiştir. Bu askerlik adları düzenli bir şekilde alfabetik sırayla oluşturulmuştur. İlgili askerlik adının tanımı, dönemlere uygun bir şekilde yapılmış ve bu adın hangi kaynaklarda yer aldığı kısaltmalar yardımıyla gösterilmiştir. Ayrıca kelimelerin hangi kaynaklardan alıntılandığı da gösterilmiştir.

Tezimizi hazırlama sürecinde hiçbir zaman yardımlarını esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Talip Yıldırım'a, gerek lisans gerek yüksek lisans dönemimde bilgi ve birikimlerinden yararlandığım değerli hocalarıma ve varlıklarından güç aldığım aileme çok teşekkür ediyorum.

Murat Tıkır-2019



OZ GEÇMİŞ**KİŞİSEL BİLGİLER**

Adı Soyadı: Murat Tıkır
Doğum Yeri ve Tarihi: Uşak, 20.05.1992

Lisans Öğretimi: Uşak Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı (2010-2014).

Yüksek Lisans Öğretimi: Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı (2016-2019).

Bildiği Yabancı Diller: İngilizce

İş Deneyimi:

Çalıştığı Kurumlar: Uşak Deniz Doğru Akademi Eğitim Kursu (2016- Halen).

İletişim: murat.tikir1@gmail.com

İÇİNDEKİLER

| | |
|---|----------------------------------|
| ÖZET | i |
| ABSTRACT | ii |
| JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI | Hata! Yer işareti tanımlanmamış. |
| ÖN SÖZ | iii |
| OZ GEÇMİŞ | vi |
| TARANAN ESERLERİN KISALTMALARI | xv |
| Diğer Kısaltmalar | xix |
| Kelimelerde Kullanılan Transkripsiyon Harfleri | xx |
| GİRİŞ | 1 |
| Problem | 1 |
| Amaç | 2 |
| Önem | 2 |
| Sınırlılıklar | 3 |
| Yöntem | 3 |
| Araştırmanın Modeli | 3 |
| Evren ve Örneklem | 4 |
| Verilerin Toplanması | 4 |
| Verilerin Çözümlemesi | 4 |
| BÖLÜM-I | 5 |
| 1.1. TÜRKÇENİN TARİHSEL DÖNEMLERİ | 5 |
| 1.1.1.İlk Türkçe | 5 |

| | |
|--|----|
| 1.1.2 Ana Türkçe | 5 |
| 1.1.3. Eski Türkçe..... | 6 |
| 1.1.4. Köktürkler ve Türk Dili | 6 |
| 1.1.5. Köktürk (Orhon) Yazıtları..... | 7 |
| 1.1.6. Uygur Bitigleri..... | 8 |
| 1.1.7. Uygurlar ve Türk Dili | 11 |
| 1.1.8. Maniheist Uygur Edebiyatı | 11 |
| 1.1.9. Irk Bitig..... | 12 |
| 1.1.10 Huastuanift | 12 |
| 1.1.11. Budist Uygur Edebiyatında Nazım..... | 12 |
| 1.1.12. Vinayalar..... | 13 |
| 1.1.13. Altun Yaruk..... | 13 |
| 1.1.14. Kuanşi İm Pusar..... | 14 |
| 1.1.15. Prens Kalnamkara ve Papamakara | 14 |
| 1.1.16. Maytrisimit | 14 |
| 1.1.17. Abidarmalar | 15 |
| 1.1.18. Müslüman Çevre Uygur Edebiyatı..... | 15 |
| 1.2. ORTA TÜRKÇE DÖNEMİ | 15 |
| 1.2.1. Karahanlı Türkçesi | 15 |
| 1.2.2. Kutadgu Bilig..... | 15 |
| 1.2.3. Divânü Lügat-it Türk | 17 |
| 1.2.4. Atebetü'l - Hakayık..... | 18 |

| | |
|--|-----------|
| 1.2.5. Kur'an Tercümeleri..... | 19 |
| 1.2.6. Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi Türk ve İslam Eserleri Müzesi No 73..... | 19 |
| 1.2.7. Divân-ı Hikmet | 20 |
| 1.3. HAREZM-KIPÇAK TÜRKÇESİ | 20 |
| 1.3.1. Harezmi Türkçesi..... | 20 |
| 1.3.2. Mukaddimetü'l-Edeb..... | 21 |
| 1.3.3. Kısasü'l-Enbiya | 21 |
| 1.3.4. Muînü'l-Mürid | 22 |
| 1.3.5. Hüsrev ü Şîrîn..... | 22 |
| 1.3.6. Muhabbetname..... | 22 |
| 1.3.7. Nehcü'l-Ferâdîs | 23 |
| 1.3.8. Mi'râc-Nâme..... | 23 |
| 1.3.9. Hekimoğlu Kur'an Tercümesi | 24 |
| 1.3.10. Altın Ordu Sahasına Ait Yarlık ve Bitikler | 24 |
| 1.3.11. Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitikleri..... | 24 |
| 1.3.12. İbni-Mühennâ Lûgati | 25 |
| 1.4. KIPÇAK TÜRKÇESİ..... | 25 |
| 1.4.1. Kuzey Kıpçak Türkçesi Eserleri..... | 25 |
| 1.4.2. Kodeks Kumanikus (Codex Cumanicus)..... | 25 |
| 1.4.3. Ermeni Harfli Kıpçak Metinleri..... | 26 |
| 1.4.4. Memluk Kıpçak Türkçesi Eserleri | 26 |

| | |
|--|----|
| 1.4.5. Kitâbü'l-İdrâk Li-Lisâni'l-Etrâk | 27 |
| 1.4.6. El İdrâk Haşiyesi:..... | 28 |
| 1.4.7. Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî | 28 |
| 1.4.8. Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye | 29 |
| 1.4.9. El-Kavânînu'l-Küllîye Li-Zabtî'l-Lügati't-Türkiyye | 29 |
| 1.4.10. Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye | 30 |
| 1.4.11. Kitâbu Bulgatü'l-Müştâk Fî Lügati't-Türk ve'l-Kıfçak | 31 |
| 1.4.12. Gülistan Tercümesi (Kitâb Gülistân Bi't-Türkî) | 32 |
| 1.4.13. İrşâdü'l-Mülûk Ve's Selâfîn..... | 33 |
| 1.4.14. Kitâb fi'l-Fıkh bi-Lisâni't-Türkî | 33 |
| 1.4.15. Kitâb-ı Mukaddime-i Ebu'l-Leysi's-Semerkandî | 33 |
| 1.4.16. Münyetü'l-Guzât..... | 34 |
| 1.4.17. Kitâb Fî İlmi'n-Nüşşâb..... | 34 |
| 1.4.18. Kitâb Fî Rıyâzâtî'l-Hayl..... | 35 |
| 1.4.19. Baytaratu'l-Vâzih..... | 35 |
| 1.5. ÇAĞATAY TÜRKÇESİ..... | 35 |
| 1.5.1. Bedayü'l-Vasat | 36 |
| 1.5.2. Fevâidü'l-Kiber | 36 |
| 1.5.3. Leyli vü Mecnûn..... | 37 |
| 1.5.4. Sedd-i İskenderi..... | 37 |
| 1.5.5. Muhâkemetü'l-Lugateyn..... | 37 |
| 1.5.6. Mahbûbü'l Kulüb | 37 |

| | |
|---|-----------|
| 1.5.7. Târih-i Mulûk-i ‘Acem | 38 |
| 1.5.8. Münşe’ât | 38 |
| 1.5.9. Nevâdirü’n Nihâye:..... | 38 |
| 1.5.10. Bâbür Dîvânı | 39 |
| 1.5.11. Cemîlî Dîvânı | 39 |
| 1.5.12. Hüseyin Baykara Divanı..... | 39 |
| 1.5.13. Lütfî Divânı..... | 39 |
| 1.5.14. Mevlâna Sekkâkî Divânı..... | 40 |
| 1.5.15. Şibân Han Divânı | 40 |
| 1.5.16. Şecere-i Terâkime | 40 |
| 1.5.17. Yusuf Emirî Divanı | 41 |
| 1.5.18. Abuşka Lügati | 41 |
| 1.5.19. Şeyh Süleyman Lügati | 41 |
| 1.5.20. Çağatayca Fıkıh Kitabı..... | 41 |
| 1.5.21. Gül-ü Nevruz | 42 |
| 1.5.22. Çağatayca Gülistan Tercümesi..... | 42 |
| BÖLÜM – II | 43 |
| 2. SÖZLÜK..... | 43 |
| 2.1. Asker, Askeri Sınıf ve Görev Adları..... | 43 |
| 2.2. Askeri Rütbe ve Unvan Adları..... | 50 |
| 2.3. Savaş Gereçleri, Silah, Teçizat İle İlgili Adlar | 55 |

| | |
|---|------------|
| 2.4. Savaş Bildiren Kelimeler | 62 |
| 2.6. Köktürk ve Uygur Türkçesi Dönemi Askerlik Adları..... | 66 |
| 2.7. Karahanlı Türkçesi Dönemi Askerlik Adları..... | 71 |
| 2.8. Harezmi Türkçesi Dönemi Askerlik Adları..... | 78 |
| 2.9. Kıpçak Türkçesi Dönemi Askerlik Adları | 82 |
| 2.10. Çağatay Türkçesi Dönemi Askerlik Adları | 87 |
| 2.11. Eski Anadolu Türkçesi Dönemi Askerlik Adları | 93 |
| DEĞERLENDİRME VE SONUÇ | 98 |
| KAYNAKÇA | 100 |

TARANAN ESERLERİN KISALTMALARI

| | |
|-------------------|---|
| AH | : ATEBETÜ'L HAKAYIK |
| AKT | : ANONİM KUR'AN TEFSİRİ |
| AKS. | : AKSEL-İ İREB |
| AL | : ABUŞKA LÜGATİ |
| ANTER. | : ANTERNAME |
| AŞ. | : AŞIKPAŞAZÂDE TARİHİ |
| BD | : BABÜR DİVANI |
| BM | : KİTÂBU BULGATÜ'L-MÜŞTÂK FÎ LÜGATİ'T-TÜRK |
| VEL-KIFÇAK | |
| BV (1) | : BAYTARATU'L-VÂZİH |
| BV (2) | : BEDAYİÜ'L-VASAT |
| CAF | .: CAMİÜ'L- FÜRS |
| CAM | .: CAMASBNÂME |
| CAM. FA. | : CAMİÜ'L FARİS |
| CC | : CODEX CUMANICUS |
| CEV. AH. | : CEVÂHİRÜ'L-AHBÂR |
| CİHAN | .: CİHANNÜMA |
| ÇTS | : ÇAĞATAY TÜRKÇESİ SÖZLÜĞÜ |
| ÇENG. | : ÇENGNAME |
| DEDE ESR. | : DEDE ESRAR |
| DEDE KOR | : DEDE KORKUT KİTABI |
| DEKA. | : DEKÂYİKÜ'L- HAKÂYIK |
| DLT | : DÎVÂNÜ LÜGAT-İT TÜRK |
| DM | : ED-DÜRRETÜ'L-MUDİYYE FÎ'L-LÜGATİ'T-TÜRKİYYE |

| | |
|-------------------------|--|
| EDPT | : AN ETYMOLOGICAL DICTIONARY OF PRE-THIRTEEN-CENTURY TURKISH |
| ETŞ | : ESKİ TÜRK ŞİİRİ |
| ETY | : ESKİ TÜRK YAZITLARI |
| EUTS | : ESKİ UYGUR TÜRKÇESİ SÖZLÜĞÜ |
| EUTSV | : ESKİ UYGUR TÜRKÇESİ SÖZ VARLIĞI |
| FERH. | : FERHENG NÂME |
| FK | : FEVÂYİDÜ'L-KİBER |
| FÜTUH. | : FÜTUHHU'Ş-ŞAM TERCÜMESİ |
| GN | : GÜL-Ü NEVRUZ |
| GT (1) TÜRKÎ) | : GÜLİSTAN TERCÜMESİ (KİTÂB GÜLİSTÂN Bİ'T- |
| GT (2) | : ÇAĞATAYCA GÜLİSTAN TERCÜMESİ |
| HAMZA | : HAMZANÂME |
| HATS | : HAREZM-ALTINORDU TÜRKÇESİ SÖZLÜĞÜ |
| HAZ. SAADET. | : HAZÂİRÜ'S-SAÂDET |
| HBD | : HÜSEYİN BAYKARA DİVÂNI |
| HKT | : HEKİMOĞLU KUR'AN TERCÜMESİ |
| HŞ | : HÜSREV-İ ŞİRİN |
| IB | : İRK BİTİĞ |
| İH | : EL-İDRÂK HAŞİYESİ |
| İKPÖ | : İYİ KÖTÜ PRENS ÖYKÜSÜ |
| İM | : İRŞÂDÜ'L-MÜLÛK VE'S SELÂTİN |
| İML | : İBNİ- MÜHENNÂ LÛGATİ |
| İN | : KİTÂB FÎ İLMİ'N-NÜŞŞÂB |
| K | : KIRIM SAHASINA AİT YARLIK VE BİTİKLER |

| | |
|-------------------|---|
| KA | : KAZAN SAHASINA AİT YARLIK VE BİTİKLERİ |
| KAB. | : KABUSNÂME TERCÜMESİ |
| KADI. | : KADI BURHANEDDİN DİVANI |
| KAM. | : KÂMUS-I OSMANÎ |
| KANUN. OS. | : KANUNNÂME-İ ÂLİ OSMAN |
| KARA. | : KARACAOĞLAN |
| KB | : KUTADGU BİLİĞ |
| KE | : KISASÜ'L- ENBİYÂ |
| KEL. | : KELİLE VE DİMNE |
| KF | : KİTÂB Fİ'L-FIKH |
| KFT | : KİTÂB Fİ'L-FIKH Bİ'L-LİSÂNİT- TÜRKÎ |
| KHT | : KARAHANLI TÜRKÇESİ |
| Kİ | : KİTÂBÜ'L- İDRÂK Lİ-LİSÂNİ'L ETRÂK |
| KK (2) | : EL-KAVANÎNÜ'L-KÜLLİYYE Lİ-ZABTİ'L-LÜGATİ'T-TÜRKİYYE |
| KÖUYK | : KÖKTÜRK VE ÖTÜKEN UYGUR KAĞANLIĞI |
| YAZITLARI | |
| KP | : KUANŞI İM PUSAR (SES İŞİTEN İLAH) |
| KTS (1) | : KARAHANLI TÜRKÇESİ SÖZLÜĞÜ |
| KTS (2) | : KIPÇAK TÜRKÇESİ SÖZLÜĞÜ |
| LD | : LÜTFÎ DİVANI |
| LM | : LEYLİ VÜ MECNÛN |
| ME | : MUKADDİMETÜ'L- EDEB |
| MG | : MÜNYETÜ'L-GUZÂT |
| MK | : MAHBÛBÜ'L-KULÛB |
| ML | : MUHAKEMETÜ'L-LUGATEYN |

| | |
|----------------------|---|
| MM | : MUİNÜ'L MÜRÎD |
| MN (1) | : MİRÂC-NÂME |
| MN (2) | : MUHABBET-NÂME |
| MS | : KİTÂB-I MUKADDİME-İ EBU'L-LEYSİ'S-SEMERKANDÎ |
| MÜN | : MÜNŞE'ÂT |
| MÜNTEHÂB. | : MÜNTEHÂBÜ'L- LÜGA |
| M. BAY. | : MÜFREDÂT-I İBN-İ BAYTAR TERCÜMESİ |
| NF | : NEHCÜ'L-FERÂDİS, UŞTMAÖLARNID AÇUÚ YOLI |
| NH | : NEVÂDİRÜ'N NİHÂYE |
| OY | : ORHON YAZITLARI |
| PİR. SUL. AB. | : PİR SULTAN ABDAL |
| RAHAT. | : RAHÂTÜ'L-ERVÂH |
| RH | : KİTÂB FÎ RİYÂZÂTİ'L-HAYL |
| RKT | : KARAHANLI TÜRKÇESİ SATIR-ALTI KUR'AN TERCÜMESİ RYLANDS NÜSHASI |
| SAADET. | : SAADETNAME |
| SD | : MEVLÂNA SEKKÂKÎ DİVÂNI |
| SIR. ES. | : SIRR'ÜL-ESRAR VE MATLA'ÜL- ENVÂR |
| Sİ | : SEDD-İ İSKENDERÎ |
| SÜH. | : SÜHEYL Ü NEVBAHAR |
| ŞHD | : ŞİBÂN HAN DİVÂNI |
| ŞSL | : ŞEYH SÜLEYMAN LÜGATİ |
| ŞT | : ŞECERE-İ TERÂKİME |
| TA | : KİTÂB-I MECMÛ-I TERCÜMÂN-I TÜRKÎ VE ACEMÎ VE |
| MUGALÎ | |
| TA. SEL. | : TARİH-İ ÂLİ SELÇUK |

| | |
|------------------|--|
| TEH | : TÂRÎÒ-İ ENBİYÂ VE ÒÜKEMÂ |
| TEN. | : TENNÛRÎ |
| TERCEMAN. | : TERCEMAN |
| TİEM | : 40 TÜRK VE İSLAM ESERLERİ MÜZESİ NO 40 |
| TİEM 73 | : KARAHANLI TÜRKÇESİ SATIR- ALTI KUR'AN TERCÜMESİ TÜRK VE İSLAM ESERLERİ MÜZESİ NO 73 |
| TMA | : TÂRÎÒ-İ MULÛK-İ 'ACEM |
| TS | : TARAMA SÖZLÜĞÜ |
| TZ | : ET- TUHTETÛ'Z-ZEKİYYE Fİ'L-LÛGATİ'T-TÛRKİYYE |
| T.ORUÇ. | : TEVÂRİH-İ ÂLİ OSMAN |
| UD | : UYGURCA DIŞASTVUSTİK |
| UI4 | : UİGURİCA IV |
| YED | : YUSUF EMİRÎ DİVÂNI |
| YUZ. | : ŞEMS: YUSUF VE ZELİHA |

Diğer Kısaltmalar

| | |
|------------|-------------------------------|
| bk. | : Bakınız |
| AT | : Azerbaycan Türkçesi |
| bk. | : Bakınız |
| ÇT | : Çağatay Türkçesi |
| EAT | : Eski Anadolu Türkçesi |
| KT | : Karahanlı Türkçesi |
| KIT | : Kıpçak Türkçesi |
| vb. | : ve başkaları, ve benzerleri |
| vd. | : ve diğerleri |
| TT | : Türkiye Türkçesi |

Kelimelerde Kullanılan Transkripsiyon Harfleri

ā : uzun a

đ : d

ä : e

é : kapalı e

ħ : ħ (hırıltılı h)

ŋ : geniz n'si

ñ : nazal n

ķ : ķ (kalın k)

ġ : kalın g

GİRİŞ

Problem

Çalışmamızın konusu, tarihî Türk lehçelerinde askerlik ile ilgili ad ve kavramları tespit edip ayrıntılı bir sözlük oluşturmaktır. Türkçenin söz varlığının önemli bir parçası hâline gelen askerlik, Türklerde oldukça önemli yer tutmaktadır. Tarihimize göz attığımızda büyük savaşlarla ve büyük kahramanlıklarla dolu olduğu görülecektir.

Türkçenin bilinen ilk yazılı eserleri olan Orhon Kitabelerinden ve Türkçenin ilk sözlüğü olan Divânü Lügati't-Türk'ten bugüne kadarki süreçte Türkçenin askerlik ad ve kavramlarındaki zenginliği açıkça görülmektedir. Orhon Kitabelerinden başlamak üzere Eski Türkçe dönemi, bunun devamı Orta Türkçe dönemi ve Eski Anadolu Türkçesi eserlerinin dil ürünleri içinde hatırı sayılır derece askerî ad ve kavram yer almaktadır. Bu adların ve kavramların anlamı, kullanım sıklığı ve kültürel sosyal değeri üzerinde oldukça değerli çalışmalar yapılmıştır.

Günümüz Türkçesi söz varlığında da Tarihî Türk lehçeleri söz varlığında da askerlik, oldukça geniş bir alanı kapsamaktadır. Ayriyeten askerlik terimleri zenginliğinin ihtiyaçlar doğrultusunda değerlendirilmesi, bu değerlendirmenin sonucunda tespit edilmesi ve bilimsel olarak sunulması, diğer Türk halkları arasındaki bağın güçlenmesine, bu bağların çok daha kuvvetlendirilmesine katkı sağlayacaktır.

Çalışmamız sırasında bazı zorluklarla karşılaştık. Baskısı biten eserler çalışmamıza alınmamıştır. Bazı sözlük ve gramer türündeki eserlerin şahitleri de çalışmamıza alınmamıştır. Başka bir zorluksa taradığımız eserlerin çoğunda dizin kısmının olmamasıdır. Bu tarz eserleri taramak, oldukça meşakkatlidir ve sabır istemektedir. Bu eserleri tekrar taramak bizi oldukça zorlamış ve süreyi uzatmıştır.

Kavram, dünyadaki objelerin, şekillerin, o dilde anlatım bulmasıdır. Dünyadaki objelerin ortak özelliklerine dayanmış, dillere özgü bir genelleme ve soyutlamadır. (Aksan, 2009: IV, 151).

Biz çalışmanın başında askerlik ad ve terimlerini baz almıştık. Daha sonra bu adların diğer Türk lehçelerindeki değişimleri de dâhil etmek istedik. Bu sebeple çalışmanın kapsamını genişletip askerlik ile ilgili her şeyi çalışmaya alıp çalışmamızı 'askerlik adları' başlığı altında sunmayı yeğledik.

Amaç

Çalışmamızın iki amacı vardır:

1. Tarihî Türk lehçelerinde yer alan askerlik ad ve kavramları belirlenip bu bağlamda Eski Türkçe döneminden başlanarak Orta Türkçe dönemi eserleri ve Eski Anadolu Türkçesi dönemi eserleri incelenmiş ve bu eserlerdeki askerlik ad ve kavramları tespit edilmiştir.

2. Askerlik ad ve kavramlarıyla ilgili Tarihî Türk lehçeleri alanında derli toplu sözlük niteliğinde bir çalışma ortaya koyma denemesidir.

Önem

Her ulusun kendine ait bir kavram ve dil içi dünya görüşü vardır. Türk ulusunun temel ve en belirgin özelliği ise askerliktir. Tarih sahnesine çıktığından beri askerlikle anılıp askerlikle var olan bir ulusun bu konudaki terimlerini bir araya getirmek yazın alanımızda gerekli olan bir durum olarak gördük. Bu amaçla askerlik ad ve terimlerini, dönem içerisinde uğradığı anlam değişimleri ve biçimsel değişikliklerle vermeye çalıştık.

Sınırlılıklar

Çalışmamız, Tarihî Türk lehçelerindeki askerlik ad ve terimleri üzerine yapılmıştır. Orhon Türkçesinden başlayarak Eski Anadolu Türkçesini de içine alan eserleri çalışmamızın kapsamına dâhil ettik.

Türkçenin yazılı ilk eserleri kabul ettiğimiz Orhon Yazıtları, Köktürk harfleriyle yazılmıştır. Bu yüzden yazıtlarla aynı zaman içine alınan Uygur Bitigleri ve Yenisey Yazıtları çalışmanın ilk noktasını oluşturmuştur.

Karahanlı Türkçesi döneminde Kutadgu Bilig, Dîvânü Lügati't-Türk, Atebetü'l-Hakayık, Kur'an Tercümeleleri çalışmaya alınmış ve bu dönemde kabul ettiğimiz Divân-ı Hikmet taramaya dâhil edilmemiştir.

Harezmi dönemi eserlerinden ve Hilyetü'l-Lisân ve Hulbetü'l-Beyân Cümcümename adlı yapıtlar ve Kıpçak eserlerinden Mukaddimetü'l-Gaznevî fi'l-Ibâdât incelemeye alınmamıştır. Çağatay döneminde ise; dilimize pek çok eser kazandırmış olan Ali Şîr Nevâyî'nin üç divanı Nevâdirü'n-Nihâye, Bedâiyü'l-Vasat, ve Fevâidü'l-Kiber; iki mesnevisi Sedd-i İskenderî ve Leylî vü Mecnûn; dil ve edebiyat eseri olan Muhâkemetü'l-Lugateyn; dinî-ahlakî bir eser olan Mahbûbü'l-Kulûb ve Nevâyî'nin risaleleri, Târîh-i Mülûk-i Acem, Târîh-i Enbiyâ vü Hukemâ ve Münşe'ât eserleri taranmıştır. Bunlar dışında Hüseyin Baykara, Şiban Han, Yusuf Emirî, Cemilî, Bâbü, Mevlâna Sekkâkî ve Lütfî divanları çalışmamıza dâhil edilmiştir. Sözlük için Abuşka Lügati ve Şeyh Süleyman Lügati incelenmiştir. Ebu'l Gazi Bahadır Han'ın Şecere-i Terâkime'si ve Gül-ü Nevruz adlı bir mesnevîne çalışmada yer verilmiştir.

Eski Anadolu Türkçesi eserleri için TDK'nin yayımladığı Tarama Sözlüğünü kullandık.

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Çalışmamızda art zamanlı ve eş zamanlı incelemeye yöntemi kullanılmıştır. Orhon Türkçesi döneminden başlanarak Eski Anadolu Türkçesi döneminin alınması yönüyle art zamanlı, aynı yüzyıldaki eserleri incelenmesi yönüyle eş zamanlı bir yöntem tercih edilmiştir.

Askerlik ad ve terimleri eserlerde tarama ve fişleme şeklinde tespit edilmiş ve bu ad ve terimler alfabetik olarak verilmiştir. Bu ad ve terimlerin tarihî Türk lehçelerindeki değişimleri de gösterilmiştir. Türk lehçelerindeki askerlikle ilgili fiiller ve diğer dillerdeki askerlikle ilgili kelimeler çalışmamıza dâhil edilmemiştir.

Evren ve Örneklem

Çalışmamızın evreni, Tarihî Türk lehçelerinde bulunan askerlik ad kavramlarıdır. Örneklemdeyse Türkçenin ilk yazılı ilk eserlerinden başlayarak Eski Anadolu Türkçesi ürünleri de çalışmaya alınmıştır.

Verilerin Toplanması

Verilerimizde, eserlerde bulunan askerlik ad ve terimleri tespit edilmiştir. Verileri toplarken eserlerimizi fişleme ve tarama yapılmıştır. Eserlerde tespit edebildiğimiz askerlik adları alfabetik olarak belirtilmiştir.

Verilerin Çözülmesi

Askerlik adları ve kavramları için yapılan bu eser kısa bir sözlüktür. Bu çalışmayla tespit edebildiğimiz bu öğelerin dönemlerdeki anlamları uygun olarak verilmiş ve böylelikle sözlük niteliğinde bir çalışma elde edilmiştir. Aynı zamanda tespit ettiğimiz kelimelerin dönemler içerisinde kazandığı yeni anlamlar ve uğradığı biçimsel farklılıklar da gösterilmiştir.

BÖLÜM-I

1.1. TÜRKÇENİN TARİHSEL DÖNEMLERİ

Bayraktar, Türk Dili Yazılı ve Sözlü Anlatım adlı yapıtında Türk dilinin, tarih boyunca doğuda Pasifik Okyanusu'ndan batıda Baltık Denizi'ne, kuzeyde Kuzey Buz Denizi'nden güneyde Basra Körfezi'ne kadar yayılan büyük bir coğrafî alanda konuşulduğunu ve hâlen konuşulmakta olduğunu söylemektedir (Bayraktar vd. 2005: 37).

Türkçeye ilgili yapılan çalışmalarda Türkçe farklı tarihsel dönemlere ayrılmıştır. Yapılan çalışmalara baktığımızda Türkçe, temelde; Eski Türkçe, Orta Türkçe ve Yeni Türkçe olarak üçe tasnif edilmektedir. Bunlardan farklı olarak dönemlerin kapsadıkları zaman dilimleri birçok çalışmada değişiklik arz etmektedir.

Türkçenin bu dönemleri şu şekilde özetlenebilir:

1.1.1. İlk Türkçe

Türkçenin ilk döneminin başlangıcı kesin bir tarih olarak bilmemekle beraber, İsa'dan önce bin yıllık dönemi kapsadığı düşünülmektedir. Milat sıralarında ise sona erdiği tahmin edilmektedir. İlk Türkçe Dönemi Türkçenin Ana Altaycadan farklılaşan ilk dönemi olarak bilinmektedir. Bu döneme Türk-Çuvaş Birliği Dönemi de denilmektedir (Özyetgin, t.y.).

1.1.2 Ana Türkçe

Demir ve Yılmaz Ana Türkçe döneminin milat sırasında başladığını kabul edilmekte ve Türkçenin yazılı ilk eserlerinin verildiği Eski Türkçe dönemine kadar devam ettiğini söylemektedir. (Demir ve Yılmaz 2012: 72).

Prof. Dr. Ahmet Mermer, Türkçenin tarihinin tahmini olarak 4500-5000 yıl öncesine kadar uzanan dünyanın en köklü dillerinden biri olarak kabul etmektedir. Türkçenin tarihi süreçleri ele alınırken Türkçenin ilk dönemlerini göstermek için genellikle İlk Türkçe (Pre-Turkish) ve Ana Türkçe (Proto Turkish) gibi isimlendirmeler yapıldığını söylemektedir. İlk Türkçe, Türkçenin İsa'dan önceki

dönemleri için yapılmış genel bir adlandırmadır. Çuvaş Türkçesinin diğer Türk dillerinden bu devrede ayrıldığını kabul etmektedir.

1.1.3. Eski Türkçe

Muharrem Ergin, Türk yazı dilinin ele geçen ilk örneklerini Orhun abideleri olarak kabul etmiştir. Fakat bu metinlerin hiç şüphesiz Türk yazı dilinin ilk örnekleri olmadığını da söylemiştir (Ergin, 2009: 13).¹

Ergin'e göre Orhun Abidelerindeki dil yeni oluşmuş bir yazı dili değildir. Türkçenin ilk noktasını ele geçen yazıtlardan çok daha önceye almamız gerekir. Buna göre Türkçeyi ve Türk yazı dilinin başlangıcını miladın ilk yüzyıllarına, Orhun Yazıtlarından eski bir yazıt ele geçirilemediğinden bu yazı dilini sadece sekizinci yüzyıldan başlatabiliyoruz (Ergin, 2009: 13). Muharrem Ergin Eski Türkçe Dönemi'nin ilk asırlarda başladığını kabul edip 12-13. Asra kadar devam ettirmiştir.

1.1.4. Köktürkler ve Türk Dili

Köktürklerin tarihimizdeki önemli yerlerinden biri, varlığı kabul edilen en eski yazılı kaynakları barındırmalarıdır. Orhun vadisindeki bingü taşlar üzerindeki 1893 yılında, Thomsen tarafından okunmasıyla, Köktürklerin Türkçeyi yazı dili halinde konuştukları anlaşılmaktadır (Ercilasun, 2004: 128).

Köktürklerden kalan bu yazıtlar, 682 yılında tarih sahnesine çıkan ikinci Köktürlere ait olduğu bilinmektedir. Köktürklerin ilk dönemi için günümüze ulaşan herhangi bir Türkçe yazıt bulunmamaktadır. 580 civarında, Tapar Kağan zamanında dikilen Bugut yazıtının Soğdakça olması nedeniyle birçok Batılı bilgin, Köktürklerin birinci döneminde Türkçenin yazı dili olarak kullanılmadığını kabul etmektedir. Oysaki geçmişte birçok devletin diğer devletlerle etkileşimi sonucunda iki veya daha çok farklı dilde eserler bıraktığı bilinmektedir (Ercilasun, 2004: 129).

¹ Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi (İstanbul: Bayrak Basım Yayım, 2009), 13.

1.1.5. Köktürk (Orhon) Yazıtları

Köktürklerin ikinci döneminden kalan bengü taş ve anıtlar şu şekilde sıralanabilir: Çoyr, Ongin (İşbara Tamgan Tarkan), Hoytu Tamir, İhe-Aşete (Altun Tamgan Tarkan), İhe-Huşotu (Köl İç Çor), Bayın Çokto (Tonyukuk), Birinci Orhon (Köl Tigin), İkinci Orhon (Bilge Kagan), Nalayha, İhe-Nur, Hangiday. (Ercilasun, 2004: 130).

Tarihi belli olan ve elimizdeki en eski yazıt, *Çoyr yazıtı* 'dır. "Moğolistan'da 1928'den önce bulunan yazıt, runik alfabesi ile yazılan yazıtlardandır. Yazıt kesin olmamakla birlikte Köktürk Kağanı İltəriş'in ilk zamanlarını kapsamaktadır (Özönder, 2006: 108). Bir Köktürk askerinin İltəriş'in yanında olmasından bahseden yazıt 687-692 yılları arasında dikildiği tahmin edilmektedir. 6 satırdan oluşur (Ercilasun, 2004: 130).

Hoytu Tamir yazıtının bu bölgede bulunan diğer metinlerden farkı, taşlar üzerine kazınmamış, taşların üzerine boya ile yazılmış olmasıdır. 34 parçadan ibarettir. Yayımlanan 21 parça yazıtta toplam 42 satır yer almaktadır (Ercilasun, 2004: 130).

719-720 yıllarında dikilen ve 19 dizeden oluşan Ongin, İltəriş ve Bilge Kağan devirlerinde Türk milleti için nasıl mücadele ettiklerini ve düşmanla nasıl çarpıştıklarını yazmaktadır. "Bu yazıtta 'kağana bağımlı olma' düşüncesi işlenmiştir. Anıtta sağlam bir biçem ve yiğitçe bir eda bulunmaktadır. (Ercilasun, 2004: 131).

29 dizeden oluşan Köl İç Çor anıtı ise, 723-725 yılları arasında dikildiği bilinmektedir. Abidede, Tarduşların lideri, İşbara Bilge Köl İç Çor'un savaşlardaki cesaretinden bahsedilmektedir (Ercilasun, 2004: 131).

İhe-Aşeteyazıtı, tahminen 724'te Altun Tamgan Tarkan için dikilen 10 dizelik küçük bir yazıttır (Ercilasun, 2004: 131).

Orhun Abideleri veya Orhon Anıtları olarak isimlendirilen Tonyukuk, Köl Tigin ve Bilge Kağan anıtları, Köktürk devrinin en mükemmel ve en uzun örnekleri şeklinde kabul edilmektedir (Ercilasun, 2004: 131).

Tonyukuk yazıtı 725-726 yılları arasında dikildiği kabul edilmektedir. Bu anıtı diktiren ve üstündeki yazıları yazdıran kişi Bilge Tonyukuk'un kendisidir. (Ercilasun, 2004: 131). Tonyukuk, Türk hatıra edebiyatının ilk temsilcisi ve ilk Türk tarihçisi olarak bilinmektedir. İki parça olan 62 satırlık anıtta, yaşadığı sahneleri sanatsız ve sade bir dille dile getirmiştir. Ercilasun'a (2004: 133) göre Tonyukuk bazen ayrıntılar üzerinde durur. Genellikle olayları kısaca, ana çizgileriyle anlatır. Yeri geldiğinde milletin ders alması için tavsiyelerde bulunur; ara ara deyimlere ve atasözlerine yer verir (Ercilasun, 2004: 133).

Köl Tigin yazıtını 732 yılında Bilge Kağan diktirmiştir. Anıtta Köktürklerin ilk dönemindeki parlak devri, daha sonra ise güç kaybedip Çin'e tutsak olmaları, Çin esaretinden kurtuldukları ve en sonda Köl Tigin'in başarılarla dolu yaşamından bahsedilmektedir (Ercilasun, 2004: 133).

Köl Anıtının'nın yazarı Bilge Kağan'dır. Anıt 71 satır olmakla birlikte hadiseleri Bilge Kağan anlatmaktadır. Bengü taşta yazıtı yazan veya orada bulunan kişi ise Bilge Kağan ve Köl Tigin'in yeğeni Yollug Tigin'dir (Ercilasun, 2004: 134).

Bilge Kağan Anıtı'nı ise 735 yılında, oğlu Teñri Kağan diktirmiştir. Bu anıtın büyük birparçası, Köl Tigin anıtındaki metinle aynı özellikleri taşımaktadır. Ama Köl Tigin'in olmadığı hadiseler Bilge Kağan anıtından farklıdır. Bunlar çok az yer kaplamaktadır (Ercilasun, 2004: 135).

730 civarında yazıldığı tahmin edilen *İhe-Nûryazıtı*, 6 satırlık küçük bir yazıttır. (Ercilasun, 2004: 136).

4 satırdan oluşan *Hangiday yazıtı* ise, Hangiday dağında kaya üzerine yazılmıştır (Ercilasun, 2004: 136).

1.1.6. Uygur Bitigleri

Uygur dönemine ait bitigler şunlardır:

1. Taryat
2. Tes

3. Şine-Usu
4. Somon-Sevrey
5. Suci
6. Karabalsagun Bitigleri
7. Ar Hanin
8. Gürbelcin
9. Somon-Tes
10. Mutrın Temdeg

Taryat yazıtı Dört parça olan anıtın parçası T. S. Dorjsuren tarafından toprağa gömülü olarak keşfedilmiştir. Yazıt Terh ırmağının güneyinde bulunmuştur. Anıtın bütün yüzleri Türk Runik harfli metinlerle kaplıdır. Toplam 31 dize bulunmaktadır. (Gülensoy 2000: 104).

Tes yazıtını B. Ya. Vladimirtsov 1915 yılında Kuzeybatı Moğolistan'da Tes Irmağı vadisinde bir yazıt bulmuştur. Yazıtın kuzey yüzünde 5, batı yüzünde 6, doğu yüzünde 6 ve güney yüzünde 5 olmak üzere 22 dize yer almaktadır. (Ercilasun, 2004: 137).

Şine-Usu yazıtı, Uygur Kağanlığı anıtları içinde dize sayısı bakımından en büyük olandır. Anıt 1909 yılında G. J. Ramstedt tarafından bulunmuştur. 3 m 80 cm yüksekliğinde olan anıt, dört köşeli granittir. Çince bölüm yoktur. Taşın dört yüzü de Türk runik harfleriyle kaplıdır. Anıtın kuzey yüzünde 13, doğu yüzünde 12, güney yüzünde 15, batı yüzünde ise 12 satır bulunmaktadır (Aydın 2018: 49).

Somon Sevrey Sovyet paleantropoloji ekibinin liderliğini yapan Yefremov 1948 yılında, yerel bir kişiden Güney Moğolistan'da iki taş bulunduğu bilgisine ulaşır. Bir yıl sonra A. P. Okladnikov, taş hakkındaki bu bilgiyi doğrulamıştır (Aydın 2018: 82). Aydın'a göre anıtın Türk runik harfli bölümünde silinmeler olmuş ve bu nedenle bu kısımlarda nelerden söz edildiği bilinmemektedir. (Aydın 2018: 82).

Suci yazıtı Suci ve Bel diye de bilinen anıt, 1900’de Ramstedt tarafından Sudcin-Dava’da bulunmuştur ve bu yüzden anıta Suci adı verilmiştir. Yazıt 11 dizeden oluşur. İlk dokuz aşağıdan yukarıya doğru, 10 ve 11. Satırlar ise sağdan sola doğru yazılmıştır. Yazıtın günümüzde nerede yer aldığı bilinmemektedir (Aydın 2018: 85).

Karabalsagun bitigleri Uygur Kağanlığından kalan yazıtlardan biridir. Üç dilli (Türkçe, Soğdça ve Çince) olup anıtın Türkçe ve Soğdça yüzü yıpranmış, Çince yüzü ise sağlam kalmıştır. Anıtın sağ tarafında Uygur harfleriyle yazılı 31 dize (Soğdça Bölüm), sol tarafındaysa 19 dizelik Çince bölüm yer almaktadır. (Aydın 2018: 66).

Uygur Kağanlığından kalan İkinci Karabalgasun bitiği, 1973 yılında Myagmarjav tarafından Karabalgasun’da bulunmuştur. Yazıtta 12 dizelik runik bir metin haricinde iki de damga yer almaktadır. (Aydın 2018: 88).

Aynı alanda bulunan üçüncü Karabalgasun bitigi ise, tahmini 810 yılında dikilmiştir. 1896’dan beri bilinmektedir ve şu anda 9 parça hâlinedir. Parçalarda Türkçe metnin yanında Soğdakça ve Çince metinler de yer alır (Ercilasun, 2004: 138).

Arhanin yazıtı Yazıt Moğolistan’ın Bulgan Aymag, Hişig-öndör Sum’un 40 km güneyindeki Arhanan Dağı civarında bulunmuştur. Yazıt hakkında ilk bilgileri Gombojav ve Snukov vermiştir. Ardından O. Namnandorj tarafından da incelenmiş ve yazıtın kopyaları alınmıştır.

Gürbelcin yazıtı “Yazıt, Bulgan Aymag Gurvanbulag Sum’un 17 km güneydoğusundaki Gurvaljin-Uul’da bir kaya üzerinde tespit edilmiştir. Yazıtta, çok net okunabilen iki sözcük ve bir çekimli fiilden oluşan bir satır bulunmaktadır. Ayrıca, yazıtın bulunduğu kayada Uygur dönemine ait iki de damga vardır. Yazıtta çok açık biçimde *teñri kuli bitidim* yazmaktadır. Anlamlandırırken *teñri* sözcüğünün anlamlarına dikkat edilmelidir. Çünkü Bilge Kağan’ın oğlunun adı da Teñri’dir.” (Aydın 2018: 91).

Somon-Tes bitigi, tek satırdan oluşmaktadır (Ercilasun, 2004: 139).

1.1.7. Uygurlar ve Türk Dili

Kırgızlar tarafından Uygur Devleti ortadan kaldırılınca (840) Uygurların büyük birbölümü, Tarım havzasına yerleşip Maniheizm, Budizm ve Hıristiyanlığı kabul etmişlerdir. (Bayraktar vd. 2005: 40).

Uygurlardan kalan eserleri dört gruba ayırarak inceleyebiliriz:

1. Manici çevreye ait metinler
2. Burkancı (Budist) çevreye ait metinler
3. Hıristiyan çevreye ait metinler
4. Müslüman çevreye ait metinler

Uygur metinlerinin büyük bölümü Budist çevrede yazılmış olan metinlerdir. Uygur metinlerin büyük bir bölümü Berlin koleksiyonunda bulunmaktadır (Doğan ve Usta 2014: 21).

1.1.8. Maniheist Uygur Edebiyatı

762 yılında Maniheizmi resmî dini olarak benimseyen Uygurlar, o tarihten 840 yılına kadarki zamanda Maniheist Uygur edebiyatını ortaya çıkarmışlardır (Doğan ve Usta, 2014: 21).

Bu dönem eserlerinin yazımında Mani ve Uygur alfabeleri kullanılmaktadır. Uygur alfabesinin geniş çapta kullanımını sonraki asırlarda gerçekleştirmiştir. Maniheist Uygur eserleri minyatürlerle bezenmiştir. Bu metinlerin en geniş hacimli olanı *Huastuauift* adlı tövbe duasıdır (Doğan ve Usta, 2014: 21).

Maniheist Uygurlardan günümüze Maniheizmin öğretilerini ihtiva eden öyküler, dualar, ilahiler ve tövbe duaları gibi metinler kalmıştır. Tamamıyla özgün olan Maniheist dua ve ilahiler, mısra başı ve mısra sonu kafiyelerinin en iyi örneklerinin verildiği manzum metinlerdir. (Doğan ve Usta, 2014: 21).

1.1.9. Irk Bitig

Türk runik yazısıyla kâğıda yazılmış olan ilk eser, bir fal kitabı özelliği taşıyan Irk Bitig adlı eserdir. Yazılış tarihi kesin değildir. Dil ve yazım özelliklerinden bu kitabın 9. asrın ilk zamanlarından kalma olduğu tahmin edilmektedir. *Irk Bitig* in tek yazma nüshası vardır. Bu nüsha Londra British Museum'da, el yazmaları bölümünde 8212 numarada kayıtlıdır (Doğan ve Usta 2014: 21-22).

1.1.10 Huastuanift

Mani dinine ait uzunca bir tövbe duası olan *Huastuanift*, Turfan'da bulunmuştur. Maniheizme ait birçok kavramı içermesi bakımından önemli bir eserdir. Pek çok nüshası bulunmaktadır. Eserin en ilgi çekici yönü, eserde çok sık şartlı birleşik cümlelerin kullanılması hatta bazen bu cümlelerin uzaması halinde bile cümle yapısının sağlam olarak kalmasıdır. (Ercilasun, 2004: 237).

1.1.11. Budist Uygur Edebiyatında Nazım

Budist Uygur edebiyatı şiir bakımından oldukça zengindir. Bu döneme ait 25 şiir Reşit Rahmeti Arat tarafından bir araya getirilmiştir. Bu şiirlerin mısra sayısı 1400'ü bulmaktadır. Bu manzumelere ek olarak Zieme tarafından 60, çeşitli araştırmacılar tarafından da 15, parça yayımlandığı göz önüne alınırsa Budist Uygur edebiyatının şiir zenginliği anlaşılacaktır (Ercilasun 2007: 237).

Şiirlerin konusu genellikle dinîdir. Pek çoğu özgün şiirler olmasına rağmen tercüme şiirler de vardır. Hece sayısının değişkenlik gösterdiği bu şiirlerde, 7 heceden 20 heceye kadar çıkabilen şiirler bulunmaktadır (Doğan ve Usta 2014: 26).

Uygur edebiyatında Budist eserler önemli yer tutmaktadır. Bunların çoğunluğu Çin, Sanskrit, Tibet, Tohar ve Soğd dillerinden çevrilmiştir. Bu yazmalar, kâğıt üzerine fırça ve kalemle, siyah mürekkeple yazılmıştır. Dini bakımdan önemli sözcükler ise kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Budist Uygur Edebiyatı kapsamında en fazla çeviri eser, Çince'den yapılmıştır. Bunun dışında Tibetçeden 16, Sanskritçeden 9 metin çevrilmiştir. Ayrıca hangi dilden çevrildiği belli olmayan metinler de bulunmaktadır (Doğan ve Usta 2014: 26).

“Burkancılığa ait kutsal kitaplar üç sepet adı altında bir araya toplanmıştır: Vinayalar, Sûtralar, Abidarmalar. Bunlar dışındaki eserleri de dikkate alarak Burkancı (Budist) Uygurların mensur metinlerini dörde ayırarak incelemek gerekir:

1. Vinayalar
2. Sûtralar (Uygurca: sudur)
3. Abidarmalar
4. Diğerleri.” (Ercilasun 2007: 242).

1.1.12. Vinayalar

Vinayalar, Budist rahiplerin ve rahibelerin günlük yaşamlarını düzenleyen, kuralları içine alan kutsal eserlerdir. Sayıları azdır. Karmavâcana adlı vinayada manastır kıyafetinin nasıl kullanıldığı anlatılmaktadır. Pravâranâ adlı metin Budist bir rahibin yağmurlu bir zamanda çekildiği inzivayı anlatırken, Vinayavibhangf'ta manastır kuralları anlatılmaktadır (Ercilasun, 2004: 247).

1.1.13. Altun Yaruk

“Altın ışık” manasına gelen *Altun Yaruk*, Uygurcaya çevrilen en hacimli sudurdur. Eserinde çatikler ve şiir parçaları da yer almaktadır. 17. yüzyılda istinsah edilen Altun Yaruk'un 10. yüzyılın ilk yarısında yazıldığı düşünülmektedir. Eserde, Burkancılığın temelleri, felsefesi ve Buda'nın menkıbeleri yer almaktadır. Özellikle Türkçeden yapılmış ıstılah ve tâbirlerin kullanılması, halk dilinde kimi basit kelimelere dinî manalar yüklenmesi bakımından önemli bir eserdir (Ercilasun, 2004: 248).

Budist Uygur edebiyatında uydurma sutraların başında Çinceden çevrilmiş olan ve TT serisinin 6.sı olarak yayımlanan *Sekiz Yükme* “Sekiz Tomar” gelmektedir (Doğan ve Usta 2014: 29-30). Dinî nitelikte olan bu eser, Uygurlar arasında çok yaygındır. Budizme ait dinî-ahlâkî inanışlarla bazı pratik bilgileri ihtiva etmektedir.

Sekiz Yükmek, zengin sözcük hazinesi, kısa cümleleri, açık ve samimî ifadeleriyle üslup bakımından dikkate şayan bir eserdir (Ercilasun, 2004: 248).

1.1.14. Kuanşi İm Pular

Asil Dinin Nilüfer Çiçeği adlı sudurun bir bölümü olan *Kuanşi İm Pular* (Ses İşiten İlah), Şinasi Tekin tarafından işlenmiştir. Eserde, Kuanşi İm adlı bir Bodisatva'nın (Burkan adayının) canlı varlıkların sıkışık anlarında Hızır gibi yetişerek onlara yardım etmesi ve Nirvana yolunu göstermesi konu edilmiştir. Çince'den çeviri olan eserin, kim tarafından nerede tercüme edildiği bilinmemektedir (Ercilasun 2007: 243).

1.1.15. Prens Kalnamkara ve Papamakara

Prens Kalyanamkara ve Papamakara Hikâyesi adıyla tanınan Edgü Öğli Tigin ile Ayıg Öğli Tigin (İyi Düşünceli Şehzade ile Kötü Düşünceli Şehzade), en meşhur çatıklar'den biridir (Ercilasun, 2004: 251).

Eserde, iyi yürekli bir prensin bütün canlılara yardımcı olmak ve canlıların birbirlerini yok etmelerini engellemek adına çok değerli bir cevheri ele geçirme amaçlı yaptığı maceralı yolculuk anlatılır. Gemilerle yapılan bu yolculukta pek çok tehlike yer almaktadır. İyi yürekli prensin zorlu bir yolculuktan sonra edindiği mücevher, kötü yürekli kardeşi tarafından çalınmaktadır. Ancak hikâye sonunda hak yerini bularak iyi yürekli şehzade Buda olmaktadır (Doğan ve Usta, 2014: 33).

1.1.16. Maytrisimit

Maytrisimit (Maitreya ile Buluşma), gelecekteki Burkan Maytrı'nın insanlar âlemindeki doğumundan önceki olaylar ile bütün hayatını ve faaliyetlerini anlatan ve ibtidai dramın unsurlarını içinde bulunduran bir eserdir. (Doğan ve Usta, 2014: 33-34).

Prajnâraksita tarafından Toharca'dan Türkçeye çevrilen Uygurca metnin Toharcası ise, Hintçeden çevrilmiştir. Eser, her ne kadar Toharca'dan Uygurcaya çevrilmiş ise de Uygurca metnin iç yapısı Toharcanınkiyle farklılık arz etmektedir (Doğan ve Usta, 2014: 35).

1.1.17. Abidarmalar

Burkancılığın metafizik yönünü işlemiş yapıtlardır. Kuru, ağır bir söyleyişe sahip olan abidarmalar, Türkçenin bilim ve felsefe dili olarak da kullanıldığını ve dilin fırsatlarının zenginliğini ortaya koymaktadır (Ercilasun, 2004: 250).

Uygurlar arasında Budizm ve Maniheizm'den başka Hıristiyanlığın Nesturî kolu da yayılmıştır. "Turfan çevresinde Incil'den Uygurcaya çevrilmiş bazı parçalar bulunmuştur. Aziz Georg'un çektiği ölüm acılarını anlatan bir parça Le Coq tarafından yayımlanmıştır." (Ercilasun 2007: 260).

1.1.18. Müslüman Çevre Uygur Edebiyatı

"13. yüzyıldan sonra Müslümanlığın yayılmasıyla Müslüman çevrede de Uygurca metinlere rastlanmıştır. Bunların bir kısmı Reşit Rahmeti Arat tarafından *Eski Türk Şiiri* adlı eserde yayımlanmıştır." (Doğan ve Usta, 2014: 37).

1.2. ORTA TÜRKÇE DÖNEMİ

1.2.1. Karahanlı Türkçesi

Doğu Türkistan'da, merkezi Kaşgar olan Karahanlı devletinde, on birinci yüzyılda ortaya çıkmış olan bu dil, Arap alfabesiyle yazılan ilk İslâmî Türk yazı dilidir. Karahanlı Türkçesi, eski Uygurcaya çok yakın bir dildir. Fakat Söz varlığı Arapça ve Farsçanın etkisindedir. Bu dönemin iki eseri, yalnızca Karahanlı Türkçesi için değil, bütün Türk dili tarihi yönüyle oldukça önemlidir. Bu eserlerden biri Kutadgu Bilig siyasetname, diğeri *Dîvânü Lügati't-Türk* adlı sözlüktür (Demir ve Yılmaz 2012: 78).

1.2.2. Kutadgu Bilig

İslâmî dönem Türk edebiyatının bilinen ilk büyük yapıtıdır. 1069-1070 yılları arasında Yusuf Has Hâcib tarafından yazılmıştır. Eser, Karahanlı Devleti Hakanı Süleyman Aslan Hakan'ın oğlu Tavgaç Uluğ Buğra Han'a takdim edilmiştir. Eserin üç nüshası vardır. Bunlar: Kahire, Fergana ve Viyana'da yer almaktadır. Viyana nüshası, Herat yazmasıdır ve Uygur harfleriyle yazılmıştır. Kahire ile Fergana nüshaları ise Arap harfleriyle yazılmıştır. (Argunşah, Sağol Yüksekaya, Tabaklar, 2010: 15).

“Kutadgu Bilig, 6645 beyitten oluşan manzum bir siyasetname olarak değerlendirilmektedir. Kutadgu Bilig’in sözcük anlamı ‘mutlu olma bilgisi’ olarak açıklanırken terim anlamı ‘siyaset bilgisi’ olarak verilmektedir.” (Argunşah, Sağol Yüksekaya, Tabaklar, 2010: 15). Bu eser, bize Türkçenin 11. yüzyılda bilim dili olarak kullanıldığını göstermektedir. Eserin başında bulunan manzum ve mensur önsözlerde yazarı hakkında kısa bilgiler bulunmaktadır.

Eserin yazarı hakkında ayrıntılı bilgileri eserin kendinden öğrenmekteyiz. Buna göre Yusuf, Balasagunlu yani Kuz-Orduludur. (Balasagun, bugün Kırgızistan sınırları içerisinde olup Bişkek’in 50 km doğusundaki Tomak kenti yakınlarındadır.) Eserin adının anlamını ve yaşlılığı anlattığı “*kitâb atı yörügin yeme awuçğalın ayur*” kısmından Yusuf’un 50 ila 60 yaşları arasında olduğu anlıyoruz. (Argunşah, Sağol Yüksekaya, Tabaklar, 2010: 15).

Eserdeki Ay Toldı karakterini Yusuf’un kendisiyle özdeşleştirdiği düşünülür. Ay Toldı farklı bir kentte kendini yetiştirir daha sonra devletin merkezine gelip hükümdar Kün Togdı’ya hizmet etmeye başlar. Eserin ön sözünde Yusuf da Balasagun’da yetiştiğini ama Kaşgar’a gidip Tavgaç Ulu Buğra Han’a hizmet etmeye başladığını vurgulamıştır. Yusuf hakkındaki bilgilerden biri de eserini Tavgaç Ulu Buğra Han’a takdim ettiği ve Hükümdar tarafından görevlerin en incisi olan has hâciplikle ödüllendirilmiş olduğudur. Eserde yer alan dilin çok iyi bir şekilde kullanımı ve edebî zevkin yüksekliği, şairin iyi bir eğitim almış olduğunu göstermektedir. Ayrıca devrin ileri gelen ailelerinden birine mensup olduğunu göstermektedir. (Argunşah, Sağol Yüksekaya, Tabaklar, 2010: 15).

Yusuf, eserini beyitlerle mesnevi biçiminde, aruz vezni ile yazmıştır. Her beyit kendi arasında kafilenmiş olup bu da yine mesnevi nazım biçiminde olduğunu göstermektedir. Bu hâliyle divan edebiyatını hatırlatsa da eski Uygur şiirinde karşımıza çıkan mısra başı kafiyeyi de eser içinde kullanmıştır. Aruz vezninin *feûlün feûlün feûlün feûl* kalıbıyla yazılmıştır. Buna rağmen bazı araştırmacılar 6+5 hece ahenginin de kullanıldığını söylemektedir. (Argunşah, Sağol Yüksekaya, Tabaklar, 2010: 15).

Yusuf'un Has Hâcib bu eserini, insanlara her iki cihanda da mutluluğa ulaşmanın yollarını göstermek amacıyla yazmıştır. Bu yönüyle eser didaktik öğeler içermektedir. Yusuf'un şairlik yönü eserde hissedilmektedir. Eser seksen beş asıl bölüm üç de ilave bölüm olmak üzere toplam seksen sekiz bölümden oluşmaktadır (Argunşah, Sağol Yüksekaya, Tabaklar, 2010: 16).

Kutadgu Bilig, aslında dört ana karakter üzerine temellendirilmiştir. Bu ana karakterlerle bir münazara ortamı yaratılmıştır. Bu dört ana karakter ve temsil ettikleri değerler şunlardır:

Kün Togdı (hükümdar): köni törü (doğru kanun, adalet)

Ay Toldı (vezir): kut (saadet, baht)

Ögdülmüş (vezirin oğlu): ukuş (anlayış, idrak, akıl)

Odgurmuş (zâhid): akıbet (hayatın sonu)

Bunlardan karakterlerden başka Ay Toldı'nın Hâcib ile bir araya gelmesini sağlayan Küsemış, huzura kabulü gerçekleştiren Hâcib, ara hizmetleri yapan Oğlan, haber getiren Yumuşçu ve zâhide yardım eden Kumaru, az da olsa temsilen yer alır. (Argunşah, Sağol Yüksekaya, Tabaklar, 2010: 17).

Kutadgu Bilig 'in günümüze ulaşmış üç nüshası bulunmaktadır. Bunlar: Herat, Mısır, Fergana nüshalarıdır (Ercilasun, 2004: 297).

1.2.3. Divânü Lügat-it Türk

Türkçenin bilinen ilk sözlüğü olan eser, Kaşgarlı Mahmud bin Hüseyin bin Muhammed tarafından 1072-1077 yılları arasında yazılmıştır. Araplara Türk dilinin büyüklüğünü anlatmak, Türk dilinin Arapçadan eksik bir tarafı olmadığını göstermek ve Araplara Türk dilini öğretmek amacıyla kaleme alınmıştır. Türkçeden Arapçaya bir sözlük olarak hazırlanan eser, Arapların sözlükçülük geleneğine uygun olarak yazılmıştır. Yazar, eserinde madde başı kelimeleri açıklarken derlediği deyimlerden, atasözlerinden örnekler de vermiştir. (Yakıcı, Yücel, Doğan, Yelok 2011: 60). Eserin tam adı *Kitâbü Divâni Lügati't Türk*'tür. "Türk dillerini toplayan kitap" anlamına gelmektedir. Kaşgarlı Mahmud, döneminin ölçünlü (standart) dilinin sözlüğünü

yazmakla birlikte eserinde çeşitli Türk boylarının ağızlarına da yer vermektedir (Ercilasun, 2004: 320). “Bu bakımdan eserine ‘Türk lügati (Türk dili)’ yerine ‘Türk lügâti (Türk dilleri)’ demiştir. Buradaki ‘diller’den maksat ağızlardır: Oğuzların dili, Kıpçakların dili, Arguların dili.” (Ercilasun, 2004: 320).

Araplara Türkçe öğretmek amacıyla yazılan *Divânü Lügat-it Türk*, Türkçeden Arapçaya bir sözlüktür. Bu nedenle eserin mukaddimesi ve açıklamaları hep Arapçadır. Dolayısıyla madde başları da Arap sözlükçülük geleneğine göre sıralanmıştır. Eserde, Türkçe sözlerin Arapça karşılıkları verildikten sonra mutlaka sözcüklerin içinde bulunduğu bir örnek cümle verilmektedir (Ercilasun, 2004: 320).

“Kaşgarlı Mahmud sadece bir sözlük yazarı değildir. Sözlüğünde belirttiğine göre o, Cevâhirü’n- Navh fi-Lügati’t-Türk (Türk dilinin gramer cevherleri) adlı gramer yazmıştır. Ancak bu gramer kitabı bugüne kadar bulunamamıştır. Sözlükte verilen bilgilere bakınca Kaşgarlı’yı sadece bir sözlükçü ve gramerci olarak nitelendirmenin de yeterli olmadığı anlaşılır. O aynı zamanda bir diyalektolog (ağız araştırmacısı), etnolog ve halk edebiyatı araştırmacısıdır. 11. yüzyılın bu çok yönlü Türkologunu Radloff haklı olarak ‘Türkolojinin babası’ saymıştır. Kaşgarlı’nın Türkçe ve Arapçanın yanında Farsçayı da iyi bildiğini; başta coğrafya, tarih ve din bilimleri olmak üzere döneminin başlıca ilimlerinden haberdar olduğunu düşünebiliriz.” (Ercilasun, 2004: 321).

Eserde yer alan sözcüklerin örnekleri olarak kullanılan şiirler, Karahanlı devrine ait küçük bir antoloji oluşturur. Şiirlerin tamamı 764 mısradır. Özellikle koşma tarzı halk şiirinin pek çok örneği vardır. (Ercilasun, 2004: 321).

Divânü Lügat-it Türk ’ün tek nüshası vardır; 1917 yılında Ali Emirî Efendi tarafından İstanbul’da Beyazıt Camii yanındaki bir sahafta bulunmuştur. Günümüzde, Emirî Efendi’nin bağışladığı kitaplarla kurulmuş olan, İstanbul’un Fatih semtindeki Millet Kütüphanesi’ndedir (Ercilasun, 2004: 321).

1.2.4. Atebetü’l - Hakayık

Atebetü’l - Hakayık, Ahmet bin Mahmut Yüknê tarafından tarihi tam bilinmemekle birlikte 12. yüzyılda yazılmıştır. Karahanlı Türkçesiyle kaleme alınmış manzum bir eserdir. *Kutadgu Bilig* ’e göre oldukça küçük hacimli olan bu eser, öğüt ve ahlâk kitabıdır. Türk ve Acem meliki Muhammed Dâd İspehsâlâr Bey’e sunulmuş

ve bu Bey'in kim olduğu tespit edilememiştir (Argunşah, Sağol Yüksekkeya, Tabklar, 2010: 22).

Atebetü'l - Hakayık 'ın dört nüshası vardır ve Türkiye'de bulunmaktadır. Bir nüsha ise sonradan kaybolmuştur.

Birinci nüsha: Uygur harfleriyle yazılan bu nüsha, mevcut nüshalar içinde devrin dilini ve eserin özgünlüğünü yansıtan en iyi nüshadır. Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Bölümü, 4012 numarada kayıtlı bulunmaktadır (Argunşah, Sağol Yüksekkeya, Tabklar, 2010: 22).

İkinci nüsha: Uygur ve Arap harfleriyle yazılan nüsha, Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Bölümü 4757 numarada kayıtlı bir mecmuanın içinde yer almaktadır (Argunşah, Sağol Yüksekkeya, Tabklar, 2010: 22).

Üçüncü nüsha: Arap harfleriyle yazılan nüsha, İstanbul Topkapı Sarayı Kütüphanesi Hazine Bölümünde 35552 numarada kayıtlı bir mecmua içinde bulunmaktadır (Argunşah, Sağol Yüksekkeya, Tabklar, 2010: 22).

Dördüncü nüsha: Uzunköprü'de Seyit Ali'nin kitapları arasında bulunan ve Ankara'da kütüphaneler müdürü Hasan Fehmi Turgal'a gönderilen bu nüsha, herhangi bir kütüphaneye kaydedilmemiş ve ortadan kaybolmuştur (Argunşah, Sağol Yüksekkeya, Tabklar, 2010: 22).

1.2.5. Kur'an Tercümelere

İlk Kur'an tercümelere Karahanlılar devrinde yapılmıştır. Bu tercümelere "sadır-arası" tabir edilen tarzda yapılmışlardır. Bu yöntemde Arapça asıl metin daha iri harflerle üstte bulunurken; orijinal metindeki her sözcüğün, bazen de küçük sözcük gruplarının altına daha küçük Arap elifbasıyla tercümesi yazılmaktadır. Karahanlılar dönemine ait olduğu tahmin edilen Sadır altı Kur'an tercümelereinin dört nüshası bulunmaktadır (Ercilasun, 2004: 337).

1.2.6. Karahanlı Türkçesi Sadır-Arası Kur'an Tercümesi Türk ve İslam Eserleri Müzesi No 73

"TİEM 73 Türkçe Kur'an çevirisinin kim/kimler tarafından ve ne zaman çevrildiği hakkında hem doğrudan yazmadan hem de dolaylı olarak değişik kaynaklardan somut bilgiler yoktur." (Ünlü 2012b: 13).

“Nüsha; İstanbul, Türk ve İslam Eserleri Müzesi 73 numarada kayıtlı bulunmaktadır. Bir hayırsever tarafından Eyüp Sultan Türbesine vakfedilmiş, 1922’de Müessesatı Vakfiye’den müzeye taşınmıştı” (Ünlü 2012b: 13).

“TİEM 73’ün istinsah tarihi H. 734/M. 1333/1334, müstensihisi ise Muhammed b. El-Hâcc Devletşah eş-Şirazî’dir. Müstensihinin adından onun Şirazlı olduğu anlaşılmaktadır. Yazmanın istinsah tarihi H. 734/M. 1333/1334, İlhanlı devleti Abü Sa’id dönemine rastlamaktadır.” (Ünlü 2012b; 13-14).

1.2.7. Divân-ı Hikmet

Batı Karahanlıların hüküm sürdüğü Batı Türkistan’da Karahanlıların son dönemlerinde yaşamış ve eser vermiş mutasavvıf bir şair olan Hoca Ahmed Yesevî’nin şiirlerinin toplandığı yazmalara *Divân-ı Hikmet* denir. Bunun nedeni, Ahmed Yesevî’nin şiirlerinin “hikmet” terimiyle anılmasıdır. (Ercilasun, 2004: 338).

Ercilasun’a (2004: 338) göre; “Ahmed Yesevî’nin en önemli tarafı; kurduğu Yesevîlik tarikatı, yaptığı irşatlar ve yazdığı şiirler yoluyla Müslümanlığı sade bir şekilde göçebe Türk halkına anlatmasıydı.”

Divân-ı Hikmet yazmalarının dil bakımından Karahanlı Türkçesinden çok Çağatay Türkçesi özelliklerini yansıtmamasının sebebi, yazmaların çok sonra (16. yüzyıldan sonra) istinsah edilmesidir. “Hikmetlerin çoğu koşma tarzında kafiyelenmiş dörtlükler halindedir ve hece vezniyle yazılmıştır. Mesnevî tarzındaki münâcat ve nât ile gazelleri aruz vezniyle kaleme alınmıştır.” (Ercilasun, 2004: 339).

Yesevî’nin hikmetlerinin başlıca konuları; dinin esasları, tasavvuf adabı, cennet- cehennem, kıyamet ahvali, peygamber sevgisi, dünyadan şikâyet, dervişlere ait menkıbelerdir. Konular, çok derin işlenmemiştir. (Ercilasun, 2004: 339).

1.3. HAREZM-KIPÇAK TÜRKÇESİ

1.3.1. Harezmi Türkçesi

Harezmi, başlangıçta özerk bir eyalet iken sonraları Selçuklulara tâbi bir devletin ve çok geniş bir sahaya hükmeden bir imparatorluğun kurulduğu yer olmuştur. Bu siyasi oluşumların ardından Harezmi Türkleşerek 12. yüzyılda bir kültür merkezi olarak ön plana çıkmıştır. (Argunşah, Sağol Yüksekaya, Tabakalar, 2010: 90).

11. yüzyılda başlayan Harezmi'nin Türkleşmesi meselesi, 13. yüzyıla kadar devam etmiştir. Harezmi ve ona bağlı bölgelerde yeni bir yazı dilinin kuruluşu, bu bölgenin Türkleşmesinden sonra tamamlanabilmiştir. Özellikle Oğuzlar ve Kıpçaklar Harezmi'nin Türkleşmesinde çok önemli bir rol oynamışlardır. (Argunşah, Sağol Yüksekaya, Tabaklar, 2010: 91).

1.3.2. Mukaddimetü'l-Edeb

Aslında Arapçayı öğretmek üzere yazılmış sözcük ve kısa cümlelerden ibaret bir eser olan *Mukaddimetü'l-Edeb* 'in yazarı ünlü bilgin Zemahşeri'dir. Eseri Harezmişah Atsız'a sunmuştur. Eserin yazılış tarihi 1128-1144 yılları arasında kapsamaktadır (Ercilasun, 2004: 373).

“Harezmi Türkçesi tercümeninin bizzat Zemahşeri tarafından yapıp yapılmadığı belli değildir. Eserin Şuşter nüshasının ilmî yayını yapan Nuri Yüce Harezmi Türkçesi tercümeninin de Zemahşeri'nin elinden çıktığı kanaatindedir.” (Ercilasun, 2004: 374).

Mukaddimetü'l-Edeb 'in pek çok nüshası vardır. Yozgat ve Berlin nüshaları bilinen en eski nüshalardır. İran'ın Şuşter kasabasında özel bir kütüphanede bulunan ve istinsah tarihi bilinmeyen Şuşter nüshası ise, özellikle Türkçe sözcük hazinesinin zenginliği bakımından önemli nüshalardan biridir (Ercilasun, 2004: 374).

1.3.3. Kısasü'l-Enbiya

Kısasü'l-Enbiya, Nâsîrü'd-din b. Burhânü'd-din Rabgûzî tarafından yazılmıştır. Rabgûzî, eserini H. 709'da yazmaya başlayarak H. 710 / M. 1310'da tamamlamış ve Nâsîrü'd-din Tok Buga'ya sunmuştur (Argunşah, Sağol Yüksekaya, Tabaklar, 2010: 95).

Peygamber kıssaları anlamına gelen eser, Hz. Muhammed ve diğer peygamber kıssaları ile Harut ve Marut gibi kıssaları ihtiva etmektedir. Rabgûzî, dinî konuları edebî bir dille aktarmış, kıssalarla ilgili Arapça ve Türkçe manzumelere de yer vermiştir. Eserde peygamberlere ve din büyüklerine yazılmış kasidelerin ve mâni-tuyuğ şeklindeki dörtlüklerin dışında, aşk, tabiat gibi konuların işlendiği manzumeler de bulunmaktadır (Argunşah, Sağol Yüksekaya, Tabaklar, 2010: 95).

1.3.4. Muînü'l-Mürîd

1313 yılında yazılmış dinî-tasavvufî manzum bir eserdir.

Yazarının kim olduğuna dair tartışmalar yaşanmıştır (Ercilasun 2004: 372).

Mütekarip vezninde yazılmış olan eser, 407 dörtlükten oluşmaktadır. Yalnızca dinî bilgileri öğretmek amacıyla yazıldığından edebî açıdan değer taşımamaktadır (Argunşah, Sağol Yüksekaya, Tabaklar, 2010: 97).

Tek nüshası bilinmektedir. Bu nüsha, Bursa Yazma ve Basma Eski Eserler Kütüphanesi Genel 1605 / 18'de kayıtlı Mecmuatü'r-Resâil adlı yazmanın içinde 177a- 202b varakları arasında yer almaktadır (Argunşah, Sağol Yüksekaya, Tabaklar, 2010: 97).

1.3.5. Hüsrev ü Şîrîn

11. yüzyılda Genceli Nizamî tarafından Farsça yazılmış bir mesnevîdir. Fars edebiyatının en büyük isimlerinden biri olan Nizamî, ilk hamse (beş mesnevî) yazarıdır. *Hüsrev ü Şîrîn* 'de, Sasanî hükümdarı Hüsrev ile Ermeni kraliçesi Şîrîn arasındaki aşk hikâyesi anlatılmaktadır. Eser, Kutb mahlâslı bir Türk şair tarafından 1341-1342 yıllarında Harezmi Türkçesine çevrilmiştir (Ercilasun, 2004: 376).

Kutb'un *Hüsrev ü Şîrîn* 'i, 4370 beyitten oluşmaktadır. Harezmi Türkçesindeki tek çeviri olan bu eser, Nizamî'nin eserinin Türkçeye yapılan 20'den fazla çevirisinin ilkidir. Eserin tek nüshası bulunmaktadır. Bu nüsha, 1383'te İskenderiye'de Berke Fakih tarafından Altın Boğa adına istinsah edilmiştir (Ercilasun, 2004: 377).

1.3.6. Muhabbetname

Mesnevî şeklinde yazılmış uzunca bir manzumedir. Asıl adı bilinmeyen yazar, Harezmi mahlâsını kullanmaktadır. Bu mahlâs, kendisinin Harezmi olduğunu göstermektedir. Harezmi eserini Mahmud Hoca Big'e sunmuştur (Ercilasun, 2004: 379).

Eser, *mefâilüü mefâilüü feûlüü* vezniyle yazılmıştır. "Nâme" adı verilen 11 küçük bölümden oluşmaktadır. Ayrıca, eser içinde seyrek olarak "kıt'a" adı verilen gazeller de yer almaktadır (Ercilasun, 2004: 379).

Muhabbetuame 'nin biri Uygur, üçü Arap harfli dört nüshası bulunmaktadır. Uygur harfli nüsha, British Museum'da bulunmaktadır. Bu nüsha, 1432'de Yezd şehrinde Emir Celâleddin Fîrûz Şah adına istinsah edilmiştir. 1509'da Herat şehrinde istinsah edilen Arap harfli bir nüsha, yine British Museum'da bulunmaktadır. Arap harfli diğer bir nüsha ise İstanbul Millet Kütüphanesinde yer almaktadır. Bu nüshanın ketebe kaydı olmadığından istinsah tarihi, yeri ve müstensihinin adı bilinmemektedir. Üçüncü nüshadan kopya edildiği tahmin edilen dördüncü nüsha ise, Millet Kütüphanesi Ali Emîrî bölümünde bulunmaktadır (Ercilasun, 2004: 379).

1.3.7. Nehcü'l-Ferâdîs

Nehcü'l-Ferâdîs, kırk hadis türünde hacimli ve mensur bir eserdir. Dört bab ve kırk fasıldan oluşmaktadır. Dolayısıyla her fasıl, bir hadisle başlamaktadır (Ercilasun 2007: 376). Türk edebiyatında kırk hadis çevirilerinin ilk örneğidir (Argunşah, Sağol Yüksekaya, Tabaklar, 2010: 100).

Nehcü'l-Ferâdîs 'in Türkçe adı, Uştmahlarnıg Açık Yolu'dır; "Cennetlerin Açık Yolu" anlamına gelen eserin, yazılış amacı da böylelikle ortaya çıkmaktadır. Eser, Harezmi'nin Kerder şehrinde olan Mahmud bin Ali tarafından yazılmıştır. 1360'ta ölen yazar, eserini 1358'den önce yazmıştır (Ercilasun, 2004: 380).

Birinci bab, Hz. Muhammed'in faziletleri ve hayatını konu alırken; ikinci bab, dört halife, ehl-i beyt (Hz. Fâtıma, Hasan, Hüseyin) ve dört mezhep imamıyla ilgilidir. Üçüncü bab, Allah'a yaklaştıracak amellerden bahsedilirken; Dördüncü babda, Allah'tan uzaklaştıracak kötü ameller anlatılmaktadır (Ercilasun, 2004: 381).

Nehcü'l-Ferâdîs 'in çeşitli muhitlerde pek çok kopyası oluşturulmuştur. Bunun sebebi; eserin dilinin sade, üslubunun kolay ve anlaşılır olmasıdır. Günümüze kadar gelen nüshalardan bazıları şunlardır: İstanbul nüshası, Paris nüshası ve Mercanî nüshasıdır (Argunşah ve Sağol Yüksekaya 2012: 171-172). Elde bulunan en temiz ve işlenmiş nüsha 444 sayfadan oluşan Yeni Cami nüshasıdır (Ercilasun, 2004: 381).

1.3.8. Mi'râc-Nâme

Mensur bir eser olan *Mi'râc-Nâme*, Hz. Muhammed'in miracını konu edinmektedir. Uygur harfli tek nüshası Paris Bibliotheque Nationale'de bulunmaktadır. Nüsha, 1436'da Herat şehrinde Malik Bahşı tarafından istinsah

edilmiştir. *Nehcü'l- Ferâdis* adlı bir eserden Türkçeye çevrildiği bilinmektedir (Ercilasun 2004: 383).

1.3.9. Hekimoğlu Kur'an Tercümesi

Hekimoğlu Kur'an Tercümesi 'nin her sayfasında 9 satır Arapça, 9 satır Türkçe çeviri olmak üzere toplam 18 satır bulunmaktadır. Hemen her sayfası tamir görmüştür. Yazı karakteri reyhanî nesihdir. Arapça kısımlar daha büyük ve harekeli yazılırken, çeviri kısımları daha ince ve harekesiz olarak yazılmıştır. Birkaç önemsiz istisna hariç satır arasında kelime kelime tercümeden başka ilave veya tefsir bulunmamaktadır (Ünlü 2012: 16-17).

Bu Kur'an tercümesi nüshası, önceleri Millet Kütüphanesi, Hekimoğlu Ali Paşa, nr. 951'de kayıtlıyken, günümüzde Süleymaniye Kütüphanesi, Hekimoğlu Ali Paşa

Camii, nr. 2'de bulunmaktadır. Eserin mikrofilm arşiv numarası 3587'dir (Ünlü 2012c: 16-17).

1.3.10. Altın Ordu Sahasına Ait Yarlık ve Bitikler

Toktamış Han, Temür Kutluk yarlığı ile Uluğ Muhammed Han, Mahmud Han ve Ahmet Han bitiği, Harezmi Türkçesi veya Altın Ordu Türkçesi dil araştırmalarında üzerinde durulması gereken tanıklardır. Harezmi sahasında yazılmış olan yarlık ve bitiklerde Kıpçak tesirleri ağır basmaktadır (Ünlü 2012a: 14).

Ayrıca Altın Ordu Hanlığı idaresinde bulunan Kırım ve Kazan Hanlarına ait yarlık ve bitiklerde de Altın Ordu Türkçesinin özelliklerini bulmakla birlikte özellikle geç dönemlere ait olanlarda Osmanlı Türkçesi daha ağır basmaktadır. Hem yurt içinde hem de yurt dışında söz konusu yarlık ve bitiklerle ilgili pek çok çalışma yapılmıştır (Ünlü 2012a: 14).

1.3.11. Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitikleri

Altın Ordu Hanlığı idaresinde bulunan Kırım ve Kazan Hanlarına ait yarlık ve bitiklerde Altın Ordu Türkçesinin özelliklerini bulmakla birlikte özellikle geç dönemlere ait olanlarda Osmanlı Türkçesi daha ağır basmaktadır. Hem yurt içinde hem de yurt dışında söz konusu yarlık ve bitiklerle ilgili pek çok çalışma yapılmıştır (Ünlü 2012a: 14).

1.3.12. İbni-Mühennâ Lûgati

14. yüzyılda yazıldığı tahmin edilen Arapça Türkçe-Moğolca bir sözlüktür. İbni Mühenna tarafından yazılmıştır. Fakat eserin yazıldığı yer belli değildir. “Abdülkadir İnan’a göre Azerbaycan ve Irak’ta yazılmış olabilir. Eserde Moğolca bölüm de bulunduğuna göre İlhanlı sahasında yazılmış olması kuvvetle muhtemeldir.” (Ünlü 2012a: 14-15).

Eser, ilk defa 1900 yılında P. M. Melioranskiy tarafından beş Avrupa yazmasına dayanılarak neşredilmiştir. Melioranskiy, eserin Türkçe kısmının Azerbaycan dili olduğunu iddia etmiştir. Ayrıca Avrupa nüshalarında eserin yazarı hakkında bilgi olmadığı için çalışmasına *Arab filolog o tureckom yazıke* (Türk Dili Üzerine Bir Arap Filolog) adını vermiştir. Fakat Kilisli Rıfat tarafından İstanbul Müzesi Humayun Kütüphanesinde bulunan nüshada, eserin yazarının adı İbni Mühennâ olarak geçmektedir (Ünlü 2012a: 15).

1.4. KIPÇAK TÜRKÇESİ

1.4.1. Kuzey Kıpçak Türkçesi Eserleri

Kuzey Kıpçak Türkçesi eserlerinin ağırlıklı olarak Hıristiyanlığa ait metinlerden; Güney Kıpçak Türkçesi eserlerinin ise, İslami çevrede yazılmış metinlerden oluşması bu iki Türkçeyi birbirinden ayıran en önemli husustur (Argunşah, Sağol Yüksekaya, Tabaklar, 2010: 178).

1.4.2. Kodeks Kumanikus (Codex Cumanicus)

“Kıpçak Kitabı” anlamına gelen *Kodeks Kumanikus*, Türkçenin Latin alfabesiyle yazılmış ilk eseri olma özelliği taşır. Eserin elimizde bulunan tek nüshası, İtalya Venedik Saint Marcus Kütüphanesi’nde muhafaza edilmektedir. Bu eser, biri Alman diğeri İtalyan bölümü olmak üzere toplam iki kitaptan oluşmaktadır. Alman bölümü 27 yapraktan (54 sayfa), İtalyan bölümü 55 yapraktan (110 sayfa) meydana gelmektedir (Argunşah, Sağol Yüksekaya, Tabaklar, 2010: 178).

Sözlükler Latince-Farsça-Kıpçakça’dır. İlk liste olan İtalyan bölümü, alfabetiktir ve bu bölümde bazı gramer konularına da yer verilmektedir. İkinci liste olan Alman bölümü tematiktir (konulara göre). 27 yapraklık Alman bölümünde iki karışık sözlük listesi ve bazı metinler bulunmaktadır (Ercilasun 2004: 386)

“Birinci liste Kıpçakça-Almanca, ikinci liste Kıpçakça-Latince sözlüktür. Metinler İncil'den parçalar, ilâhîler, bilmece ve atasözlerinden oluşur. Metinlerin Latince tercümelemleri de verilmiştir. Codex'in ilk satırları 1303 tarihini taşır. Eser 1362 yılında Petrarca tarafından Venedik Cumhuriyetine hediye edilmiştir. Bu tarihleri dikkate alan Gabain, eserin 1303-1362 yılları arasında meydana getirildiği kanaatindedir” (Ercilasun 2004: 387).

“*Kodeks Kumanikus*'ta Türkçe bilmeyen yabancılara Türkçe öğretmek ve Kıpçak toplulukları arasında Hristiyanlığı yaymaya yönelik olarak hazırlanmış bir el kitabı niteliği taşımaktadır.” (Argunşah, Sağol Yüksekaya, Tabaklar, 2010: 179).

Ahmet Caferoğlu'nun Türk Dili Tarihi Notları II adlı eserinde *Kodeks Kumanikus*, bahsi çok geniş tutulmuş bir inceleme mahiyetindedir. Caferoğlu eser üzerinde ayrıntılı bir muhteva analizi yapmıştır.

Eser, aslında birbiriyle bağlantısız iki farklı defterden oluşmaktadır. Daha sonradan bu iki defter, bilinmeyen biri tarafından konu ve gaye birliği gerekçesiyle birbirine eklenmiştir. Aynı kişi tarafından yazıldığı düşünülen eserde İtalyan bölümünün imlası, daha düzgün ve okunaklı iken Alman bölümü yalnız bir kalemden çıkmamış, birden çok kişinin yazdığı sayfalar bir araya getirilerek oluşturulmuştur (Argunşah, Sağol Yüksekaya, Tabaklar, 2010: 179).

1.4.3. Ermeni Harfli Kıpçak Metinleri

“Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi, etnik ayrımları tam olarak yapılamasa da, özellikle 11.-15. yüzyıllar arasında yoğun bir etkileşimle Kıpçak Türkçesini öğrenen ve uzun yıllar eserlerini bu dille meydana getiren Ermenilerin dilidir.” (Argunşah, Sağol Yüksekaya, Tabaklar, 2010: 204).

Bu dönem eserleri: Tarihi vakayinameler; kanun kitapları, mahkeme sicil defterleri ve tutanaklar; filolojik eserler; dini eserler; edebi eserler; doğal bilimlere ait eserler şeklinde 6 konu etrafında toplanmıştır (Argunşah, Sağol Yüksekaya, Tabaklar, 2010: 205).

1.4.4. Memluk Kıpçak Türkçesi Eserleri

Memluk Kıpçak Türkçesi metinleri, genel olarak iki grupta toplanmaktadır. Birinci grupta sözlük ve gramer kitapları yer alırken; ikinci grupta ise edebî, ilmî, dinî

ve askerî eserler bulunmaktadır. Sözlük ve gramer eserleri, Araplara Türkçeyi öğretmek amacıyla çoğunlukla Arap kökenli dilbilimciler tarafından kaleme alınmıştır. İkinci grupta yer alan metinler ise, mensur eserlerden oluşmaktadır. Bu eserlerden sadece *Gülistan Tercümesi* edebî niteliktedir. Geri kalanı fıkıh, askerlik, okçuluk, atçılık, veterinerlik gibi konularda yazılmış bilimsel eserlerdir. Bunlardan bazıları Arapçadan ve Farsçadan çeviridir (Argunşah ve Sağol Yüksekaya, Tabaklar, 2010: 206).

1.4.5. Kitâbü'l-İdrâk Li-Lisâni'l-Etrâk

“Türklerin Dilini Anlama Kitabı” anlamına gelen *Kitâbü'l-İdrâk Li-Lisâni'l-Etrâk*, Endülüslü dil alimi Ebu Hayyan Muhammed bin Yusuf tarafından kaleme alınmıştır. Ebu Hayyan Muhammed bin Yusuf, Mısır'da Türkçe öneminin arttığını fark ederek Türkçe bilmeyen Araplara Türkçe öğretmek gayesiyle gramer kitapları yazmıştır. İki temel bölümden oluşan eserini 1312'de tamamlamıştır. İlk bölümde, Arapça alfabe düzenine göre Arapça-Türkçe sözlük bulunmaktadır. İkinci bölümde ise, Arapça kurallarına göre Türkçe dil bilgisine yer verilmiştir. Bu bölümde çok kısa olarak cümleden de bahsedilmiştir. Ayrıca eser, Memluk Kıpçak Türkçesiyle yazılmış sözlük ve gramerlerin en eskisi olma özelliğini taşımaktadır (Argunşah ve Sağol Yüksekaya 2012: 283).

Ahmet Bican Ercilasun ise eseri sözlük, tasrif (morfoloji) ve nahiv (sentaks) olmak üzere üç bölümde düzenlenmiştir. Ona göre sözlük bölümünde fiiller ve isimler karışık olarak Arap alfabe sırasına göre oluşturulmuştur. Fiillerin bilinen geçmiş zaman, teklik 3. şahısları veya teklik 2. şahıs emir biçimleri, madde başı olarak verilmiştir. Türkçe kelimelerin anlamları, genellikle Arapça tek kelimeyle karşılanmış; bazen kısa cümlelerle örneklendirilmiştir. Bazı kelimeler ise Kıpçakça ve Türkmençe olarak kaydedilmiştir (Ercilasun 2004: 388).

Kitâbü'l-İdrâk Li-Lisâni'l-Etrâk 'in üç nüshası bulunmaktadır: İlki, İstanbul Beyazıt Kütüphanesi Veliyüddin Efendi bölümü numara 2896'da kayıtlıdır. Diğer nüsha İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Arapça yazmalar bölümünde 3856 numarada kayıtlıdır. İkinci nüshanın kopyası olan üçüncü nüsha ise, Kahire'de Dârü'l-Kütüb Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. 94 sayfadan oluşmaktadır (Argunşah, Sağol Yüksekaya, Tabaklar, 2010: 186).

Eserin birinci baskısı Selânikli Mustafa Efendi tarafından 1309 (1891) yılında İstanbul'da yapılmıştır.

1.4.6. El İdrâk Haşiyesi:

Kitabü'l İdrâk Li-Lisani'l-Etrâk'ın Veliyyüddin Efendi Kütüphanesindeki yazmasına bilinmeyen birisi tarafından ilave edilen küçük bir lügatçedir. Veled İzbulak tarafından 1936 yılında Türk Dil Kurumu Yayınları arasında yayımlanmıştır (Toparlı vd 2003: 5).

1.4.7. Kitâb-ı Mecnû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî

Eser, “1343 yılında Halil bin Muhammed el-Konevî adlı Konyalı bir Türk tarafından yazılmış veya istinsah edilmiş bir sözlük ve gramerdir. Eseri ilk neşreden Houtsma yazılış tarihini 1245 olarak vermişse de Barbara Flemming 1968'de Der Islam'da yazdığı bir yazıyla bu tarihi 1345 diye düzeltmiştir. N. Poppe de bu tarihi 1343 olarak vermiştir. Tercüman'ın 63 yaprağı Arapça-Türkçe sözlük ve gramer, 13 yaprağı Moğolca-Farsça sözlüktür. Eserin tek nüshası vardır ve Hollanda'nın Leiden Akademisi Kütüphanesinde” (Ercilasun 2004: 390).

Eser Araplara Türkçe öğretmek için yazılmış bir sözlüktür. Ercilasun her ne kadar Muhammed el-Konevî tarafından yazıldığını veya istinsah edildiğini söylese de eserin yazarı, yazıldığı yeri ve tarihi hakkında elimizde herhangi bir kesin bilgi bulunmamaktadır.

“Tercüman; 1) İsimler, 2) Fiillerin mastarları ve emir biçimleri, 3) Kelime ve fiil çekimleri, 4) Cümle kuralları olmak üzere dört kısma ayrılır. Türkçe kelimeler kırmızı mürekkeple yazılmıştır ve harekelidir. İsimler konulara göre (tematik olarak) sıralanmıştır. Gökle ilgili, yerle ilgili kelimeler, bitkiler, hayvanlar, yiyecek-ışecekler, giyecekler, sayılar vb. konular arasında melik ve melike isimleri, kadın isimleri de vardır. Fiiller bölümü, Arapça emir biçimindeki fiillerin alfabetik sırasına göre düzenlenmiştir. Üçüncü kısım fiil kipleri hakkında bilgi vermekte, kiplerin hangi eklerle oluşturulacağını anlatmaktadır. Dördüncü kısım isim morfolojisine ve bazı edatlara aittir. Eserin gramerle ilgili üçüncü ve dördüncü kısımları çok kısadır. Eserde 2000 civarında Türkçe kelime mevcuttur.” (Ercilasun 2004: 390).

Yazar, bu eserini hazırlarken önceden yazılmış Türk dili gramer kitaplarına bakıp onların izini takip ettiğini belirtmektedir. İlâveten, Kıpçak Türkçesini, “halis Kıpçak Türkçesi” “halis Türkçe” gibi terimlerle isimlendirerek Türkmenceden ayırmaktadır. İki bölümden oluşan eserin birinci bölümü, Türkçe-Arapça sözlük (63 yaprak); ikinci bölümü ise, Moğolca-Farsça sözlüktür (13 yaprak) (Argunşah, Sağol Yüksekaya, Tabaklar 2010: 187-188).

1.4.8. Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye

“Türk Dilinin Parlayan İncisi” anlamına gelen *Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye*, adlı eser, Araplara Kıpçak Türkçesini öğretmek amacıyla yazılmıştır. Kitap, konuşma cümleleri ve sözlükten meydana gelmektedir. Eserin yazarı, yazıldığı yer ve tarihi hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. İtalya'nın Floransa şehrindeki Medicea Bibliotheca Laurenziana'da Orient 130 numarada kayıtlı olan nüsha, eserin tek nüshasıdır (Argunşah, Sağol Yüksekaya, Tabaklar 2010: 188).

Bülğatü'l-Müşâtâk'ta olduğu gibi bu eserin ön sözünde de kitabın “tercümânü'l-lügati't-Türkiyye” olarak anılması dikkat çekicidir. “Türk Dilinin Tercümanı” anlamına gelen bu ibarenin bu tür sözlüklere verilen genel bir ad, bir terim olduğunu düşünebiliriz (Ercilasun, 2004: 394).

Dürretü'l-Mudiyye 24 fasıla (bölüme) ayrılmıştır. Allah, gök ve yerdekiler, sular, güzel kokulu bitkiler, meyveler, ağaçlar vb. kavramların her biri bir fasıl oluşturur. 21. fasıl “Türkçe sayılar”, 22. fasıl “Türk erkek adları”, 23. fasıl “Türk kadın adları”dır. En ilgi çekici fasıl 24. fasıldır. Bu fasılın adı “Terkîbü'lkelâm ev kelâmu mürekkep”dir; “sözlerin terkibi veya mürekkep sözler” demektir. İşte bu bölüm eserin konuşma kılavuzu bölümüdür; tam 220 kısa cümle ve anlamları verilmiştir. Eser bu bölümüyle diğer bütün sözlük ve gramerlerden ayrılmaktadır (Ercilasun, 2004: 394).

Yazmanın kapağında “Gece ve gündüzün devam ettiği müddetçe Türk dili için tam ve mükemmel olarak parlayan inci. Bütün yardımlar Allah'tandır. Doğru yola ancak Allah iletir” olan Arapça bir ibarede yer almaktadır (Toparlı 2003: 5).

1.4.9. El-Kavânînu'l-Külliye Li-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye

Eser 15. yy.ın başlarında Arap dilinde yazılmış bir Türkçe gramer kitabı olma özelliği taşımaktadır. Günümüz Türkçesine “Türk Dilinin Genel Kuralları” adıyla

çevrilebilir. Eserin yazarı ve yazılış tarihi kesin olarak bilinmemektedir. (Ercilasun 2004: 393).

Eserin en önemli özelliği eserin sözlük kısmının bulunmamasıdır. *El-Kavânîu* sadece gramerden ibarettir. Bu yönüyle eseri diğer Memlük sahası ürünlerinden ayırabiliriz. Ancak gramer içinde yer yer kelime listelerine yer verilmiştir. Eser; isim, fiil ve ekler olarak üç bölüme ayrılmıştır. Hâtîme (sonuç) kısmında fiillerin tekil 2. Kişi emir biçimleri de liste hâline verilmiştir. (Ercilasun 2004: 393).

Kavânîn yazarı, eserinin girişinde Türk olmadığını, fakat Türklerle çok yakın ilişkilerde olduğunu ve çok ısrar edildiği için bu eseri yazdığını belirtmiştir. Yazar, Türkmenlerin -sIn emir ekini -sUn şeklinde (w, Ü ile) okuduklarını belirtmiştir. Bunu belirttikten sonraki açıklaması ise hayli dikkat çekicidir: “Türkmence Türkçe değildir. Bundan dolayı bazı yerlerde dikkatli olman, sakınman ve konuşmaman için seni uyarıyorum. Çünkü Türkmence, Türklerce müstehcen ve onu konuşan ise hakir sayılmaktadır.” Kıpçak topraklarındaki yazarın bu ifadesi o yüzyılda Kıpçak Türklerinin Türkmenlere ve Türkmenceye ne şekilde baktıklarını açıkça göstermektedir. 15. yüzyılda Kıpçaklar kendi dillerini Türkçe sayarken Anadolu’da ve Azerbaycan’da yaşayan Türklerin dillerini ise Türkçe kabul etmeyip Türkmence olarak adlandırmaktadırlar (Ercilasun, 2004: 393).

El-Kavânîu ’in tek nüshası bulunmaktadır. Bu nüsha da İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Şehit Ali Paşa bölümünde korunmaktadır. Bu yazmada Arapça kelimeler siyah mürekkeple Türkçe kelimeler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Türkçe kelimeler harekeli şekilde yazılmıştır. (Ercilasun, 2004: 393).

1.4.10. Et-Tuhfetü’z-Zekiyye Fi’l-Lügati’t-Türkiyye

Memlük Kıpçak sahası sözlükçülüğünün önemli eserlerinden biri de Et-Tuhfetü’z-Zekiyye Fi’l-Lügati’t-Türkiyye’dir. *Günümüz Türkçesine* “Türk Dilinde Temiz Armağan” şeklinde çevrilebilir (Argunşah, Sağol Yüksekaya, Tabaklar 2010: 189-190).

Eserin yazıldığı yer ve tarih bilinmemektedir. Ancak eldeki tek yazmanın ilk sayfasının kenarında bulunan ve 829 (1425) tarihini gösteren çıkmadan eserin 1425'ten önce yazılmış olması gerektiği anlaşılmaktadır. Başında ve sonundaki bazı eklerden Mısır’da yazıldığı belli olmaktadır (Ercilasun, 2004: 391). Kun ve Zajaczkowski eserin

Suriye’de yazılmış olabileceğini ileri sürmektedir (Argunşah, Sağol Yüksekaya, Tabaklar, 2010: 190).

Eser, Türkçe-Arapça gramer ve sözlükten oluşmaktadır. Sözlük bölümünde Arapça sözcükler alfabetik olarak sıralanmıştır. Her harfte önce isimler, sonra fiiller ve bunların Türkçede karşılıkları verilmiştir. Gramer bölümünde sentaks ve morfoloji konulan yer almaktadır. Eserdeki Türkçe kelimelerin sayısı 3000'e yakındır. (Ercilasun 391). Eserin sözlük bölümünde *Kitâbu'l-İdrâk* 'in tersine, Türkçe sözcükler değil, Arapça sözcükler madde başı alınarak bunlara Türkçe karşılıklar verilmiştir. Arapça dil bilgisine göre sınıflandırılan gramer bölümünde ise, Türkçe dil bilgisi sade bir şekilde anlatılmıştır. Eserde 3500 civarında Türkçe sözcük bulunmaktadır. Bunların içerisinde 977 kök, 96 türemiş eylem mevcuttur (Argunşah, Sağol Yüksekaya, Tabaklar, 2010: 190).

“Et-Tuhfe'nin diğer sözlüklerden en önemli farkı, giriş bölümünde yazarının ‘Bu kitapta Kıpçak diyeleği üzerine dayandım; çünkü en çok kullanılan odur. Burada Türkmen diyeleğini -sıkışmadıkça- söylemedim’ kayıdır. ‘Diyelek’ olarak çevirdiği kelime özgün metinde lügadır. Gerçekten de Memlük sözlükleri içinde Kıpçak konuşma diline ait özellikler en çok bu eserde görülür.” (Ercilasun 2004: 391).

Eserden ilk defa 1922 yılında Fuat Köprülü bahsetmiştir. 1945'teki Besim Atalay'ın yayımına kadar bu eser Türkologlar tarafından pek fark edilememiştir.

“Eserin tek nüshası İstanbul'da, Beyazıt Kütüphanesi Veliyüddin Efendi bölümündedir. Arapça kelimeler siyah, Türkçe kelimeler kırmızı mürekkeple yazılmıştır” (Ercilasun 2004: 391).

1.4.11. Kitâbu Bulgatü'l-Müşâk Fî Lügati't-Türk ve'l-Kıfçak

14. yüzyılın ikinci yarısında ya da 15. yüzyılın ilk yıllarında yazıldığı düşünülen Arapça-Türkçe bir sözlüktür. Kitabın yazarı Türk asıllı Cemaleddin Ebu Muhammed Abdullah et-Türki'dir. Yazılış tarihi kesin değildir. Kitabın ilk sayfasında Ebûbekir adlı biri 855 (1451) yılında bu kitabı okuduğunu söylemiştir (Ercilasun 2004: 392).

“Bülgatü'l-Müşâk normal sayfa düzeninde değildir. Kelimeler baklava biçiminde dizilmiştir. Her kelime baklava biçiminin bir kenarını oluşturmaktadır. Bir

kenar Arapça, bir kenar Türkçe, tekrar bir kenar Arapça, bir kenar Türkçe yazılarak baklavanın dört kenarı tamamlanmıştır. Önceki baklava biçiminin kenarı, aynı zamanda yanındaki baklava biçiminin kenarıdır. Bu düzen içinde her sayfada 23 baklava biçimi yan yana ve alt alta sıralanmış; böylece kitaba estetik bir şekil verilmiştir. Yazarın amacı elbette öğrenci ve okuyuculara cazip gelecek bir kitap meydana getirmektir. Eser baştan başa harekeldir; Arapça kelimeler siyah, Türkçe kelimeler kırmızı mürekkeple yazılmıştır” (Ercilasun 2004: 391).

“Eserde isim ve fiil bahisleri ayrılmıştır. İsimler tematik olarak (gök, yer, madenler, hayat, ölüm, din, askerlik, hububat, hayvanlar vb.) sıralanmış; fiil bölümü ise Arapça fiillerin alfabe sırasına göre düzenlenmesinden meydana gelmiştir” (Ercilasun 2004: 391).

Eserde gramer bölümü yer almamaktadır. Yalnızca sözlükten oluşmaktadır. Memlük Kıpçak sahasının önemli eserlerindedir. Kitapta kısa bir girişten (7a-8a) sonra önce adlar (8a-20b), sonra eylemler (20b-88b) bölümü yer almaktadır. Adlar, çeşitli sözcük kümeleri olarak ele alınmıştır. Eylemler ise Arapça eylemlerin alfabetik sistemine göre sıralanmıştır. Eser, halis Kıpçak Türkçesiyle karışık Türkmençe özellikler göstermektedir (Argunşah ve Sağol Yüksekaya,).

Bülgatü'l-Müşâk'ın tek nüshası vardır ve Paris'te, Bibliotheque Nationale'de muhafaza edilmektedir (Ercilasun 2004: 391).

1.4.12. Gülistan Tercümesi (Kitâb Gülistân Bi't-Türkî)

“İranlı ünlü şair ve yazar Sadi'nin 1258 yılında yazılmış Gülistân adlı eserinin Kıpçak Türkçesine çevirisidir. Asıl adı Kitâb Gülistân bi't-Türkî (Türkçe ile Gülistan Kitabı) olan eser Seyf-i Sarâyî tarafından Türkçeye çevrilmiştir. 1 Eylül 1391 tarihinde tercüme tamamlanmıştır (Ercilasun 2004: 396). Janoss Eckmann, eserin kelimesi kelimesine bir çeviri olmadığını söyler.

Gülistan'ın Türkçeye ilk çevirisi olan eser, Kıpçak Türkçesinde elimizdeki tek edebî eserdir. Serbest çeviri olması nedeniyle Türk nesrinin en güzel örneklerinden biri olarak nitelendirilmektedir. Dili oldukça sade ve akıcı olan eser, Halis Kıpçak Türkçesiyle yazılarak, Türkmençe öğelere az yer verilmiştir (Argunşah, Sağol Yüksekaya, Tabaklar 2010: 191).

Eserin elimizde tek nüshası bulunmaktadır. Hollanda'nın Leiden İlimler Akademisi Kütüphanesi'nde 1533 numarada kayıtlı bulunan nüshanın Seyf-i Sarâyî'nin kaleminden çıktığı tahmin edilmektedir (Argunşah, Sağol Yüksekaya, Tabaklar 2010: 191).

1.4.13. İrşâdü'l-Mülûk Ve's Selâtîn

İrşâdü'l-Mülûk Ve's Selâtîn, melik ve sultanlara yol göstermesi amacıyla Arapça'dan tercümesi yapılmıştır. Eserin Arapça metninin yazarı hâlâ bilinmemektedir. Bu metin, İskenderiye'de Seyfi Bacman'ın isteği doğrultusunda hazırlanmıştır (Toparlı 1992: 26).

“Fıkha ait konuları ihtiva eden bu eser, çoğunlukla Hanefî mezhebinin fikhî görüşlerini benimseyen fıkıh âlimlerinin güvenilir eserlerinden toplanan fetvalardan meydana gelmektedir. Eser; giriş, 29 kitap, 56 bab-işig ve 93 fasl ihtiva etmekte olup, sonuna da fıkha ait 49 meseleyi ihtiva eden bir son bölüm eklenmiştir.” (Toparlı 1992: 27).

1.4.14. Kitâb fi'l-Fıkh bi-Lisâni't-Türkî

Çeşitli fıkıh kitaplarındaki fetvalardan toplanarak meydana getirilen eserin, 14. yüzyılın sonlarıyla 15. yüzyılın başlarında yazılmış olduğu tahmin edilmektedir. Kitabın yazarı ve yazıldığı yer bilinmemektedir. Eserde, Oğuz unsurların hâkim olduğu Oğuz-Kıpçak karışık bir dil kullanılmaktadır. (Argunşah, Sağol Yüksekaya, Tabaklar, 2010: 192).

Eserin tek nüshası vardır. Tamamen harekeli olan bu nüsha, 429 yapraktan oluşur. İstanbul Millet Kütüphanesi Feyzullah Efendi bölümünde 1046 numarada muhafaza edilmektedir (Argunşah, Sağol Yüksekaya, Tabaklar 2010: 192).

1.4.15. Kitâb-ı Mukaddime-i Ebu'l-Leysi's-Semerkandî

10. yüzyılda Semerkant'ta yaşayan ve Hanefî mezhebinin büyük fıkıh âlimlerinden Ebû Leysi's-Semerkandî'nin dinî konuları işlediği Arapça eserinden Memluk sultanı Kansu Gavri için satır arası olarak Türkçeye çevrilmiştir. Kitapta, namaz, abdest, temizlik ve sünnetle ilgili konular Hanefî mezhebine uygun olarak işlenmiştir. Eser, daha çok 'Mukaddime' olarak tanınmaktadır. Memluk Kıpçak Türkçesine kimin çevirdiği belli olmayan eserde, sade bir dil kullanılmıştır. Arapça

metindeki bazı yerler atlanarak eserin dili büyük oranda Oğuzcalaşmıştır. Eserde, Memluk Kıpçak Türkçesine özgü az sayıda özellik yer alır (Argunşah, Sağol Yüksekaya, Tabaklar, 2010: 193).

1.4.16. Münyetü'l-Guzât

Münyetü'l-Guzât, “gazilerin arzu ettikleri” anlamına gelir. Askerlikle ilgili Arapçadan çevrilmiş bir eserdir. Tercümanı ve çeviri tarihi bilinmemektedir. 14. yüzyılda çevrildiği düşünülmektedir. Hasekiler hası Timür Bey adına Türkçeye çevrilmiştir. Kitap 6 bölümden meydana gelmektedir: At binmek, süngü tutmak, kılıç kullanmak, ok atmak ve çevgân ile topa vurmak (Argunşah, Sağol Yüksekaya, Tabaklar, 2010: 194).

Eserin bilinen tek nüshası, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi III. Ahmet bölümünde 3468 numarada korunmaktadır. Her sayfasında dokuz satır bulunan nüsha, 115 yapraktan oluşmaktadır (Argunşah, Sağol Yüksekaya, Tabaklar, 2010: 194).

1.4.17. Kitâb Fî İlmi'n-Nüşşâb

Okçulukla ilgili bir eserdir. Kitâb Fî İlmi'n-Nüşşâb, “ok ilmi kitabı” anlamına gelmektedir. Memluk sultanının nedimi Mahdum Tolu Bey'in isteği üzerine Arapça kaynaklardan derleme yoluyla oluşturulan çeviri bir eserdir. Eserin kim tarafından çevrildiği bilinmemektedir. Eserde okçuluk, ok atmanın şartları, yayın özellikleri ve uzunluğu, ok atma şekilleri, ok atarken yapılan hatalar ve bunlardan korunma yolları, dinî açıdan at ve Müslümanlar için önemi gibi konulardan bahsedilmektedir. Eserin adı kapak kısmında *Kitâb fî İlmi'n-nüşşâb* olarak geçmektedir. Fakat yazar içeride kitaba Hulâsa diye ad koyduğunu ifade etmektedir (Argunşah, Sağol Yüksekaya, Tabaklar, 2010: 194-195).

Eserin iki nüshası vardır: Bunlardan birincisi, İstanbul Beyazıt Devlet Kütüphanesi Veliyüddin Efendi bölümünde 3176 numarada kayıtlı yazmanın 1-66. yaprakları arasında yer almaktadır. Diğer nüsha ise, Paris Biblioteque Nationale Türkçe Yazmalar bölümünde 197 numarada kayıtlı yazmanın 100b-143a yaprakları arasında yer almaktadır. (Argunşah, Sağol Yüksekaya, Tabaklar, 2010: 194-195).

1.4.18. Kitâb Fî Rıyâzâtî'l-Hayl

“Kitapta eserin adı geçmediğinden kimi araştırmacılar *Kitâb Fî Rıyâzâtî'l-Hayl* olarak vermiştir. Hâlbuki bu isim kitaptaki bir bölümün adıdır. Atçılık ve veteriner hekimlikle ilgili bu eserin Farsçadan çeviri olduğu sanılmaktadır. Yazarı, çevirmeni, yazıldığı yer ve tarihi hakkında herhangi bir kayıt yoktur.” (Argunşah, Sağol Yüksekaya, Tabaklar, 2010: 195).

1.4.19. Baytaratu'l-Vâzih

Baytara adlı Arapça bir eserden Memluk sultanının nedimi Mahdum Tolu Bey adına 14. yüzyılın sonlarında çevrilmiştir. Mütercimi ve nerede çevrildiği hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. 10 bölümden oluşan eser, atçılık ve baytarlıkla ilgilidir. İlk 8 bölümde atların özelliklerinden bahsedilirken, 9. bölümde atların kusurları, 10. bölümde ise atların hastalıkları ve tedavi yolları anlatılmaktadır. Eserin iki nüshası vardır. (Argunşah, Sağol Yüksekaya, Tabaklar, 2010: 195-196).

1.5. ÇAĞATAY TÜRKÇESİ

Fuat Köprülü Çağatayca'yı şöyle tanımlamaktadır: “Çağatayca, kelimenin en geniş manası ile Moğol istilâsından sonra Cengiz çocukları tarafından kurulan Çağatay, İlhanlı ve Altın Ordu imparatorluklarının medenî merkezlerinde XIII-XIV. asırlarda inkişaf eden ve Timurlular devrinde bilhassa XV. asırda klâsik bir mahiyet alarak, zengin bir edebiyat yaratan edebî Orta Asya lehçesidir.” (Ercilasun, 200: 405).

Wilhelm Radloff'a göre ise; canlı dille alâkası olmayan Çağatayca, Uygurca temelinde gelişmiştir. Dolayısıyla Babur'un ve onun en iyi araştırmacısı Vambery'nin iddia ettikleri gibi Doğu Türkçesi veya Çağatay dili, Orta Asya dili değildir. Bu dil, Osmanlı yazı dili gibi yapay bir yazı dilidir. Tarihî şartlar sonucu meydana gelmiştir ve bugün çeşitli şivelerle konuşan Doğu Türklerinin edebî dilidir (Ercilasun, 2004: 405).

Çağatay Türkçesi, Doğu Orta Türkçesinin son evresini oluşturmaktadır. Çağatayca denen bu dil hem Orta Asya Türklerinin hem de Altın Ordu içindeki Kıpçak halklarının ortak yazı dilini oluşturmaktadır. Çağatayca dönemi kendi içinde çeşitli şekillerde sınıflandırılmışsa da burada Eckmann'ın yaptığı tasnif esas alınmıştır:

1. Klasik Öncesi Dönem (15. Yüzyılın ilk başlarından Nevayi'nin 1465'te ilk divanını hazırlamasına kadar)
2. Klasik Dönem (1465-1600)
3. Klasik Sonrası Dönem (1600-1921) (Demir ve Yılmaz 2012: 80).

Eckmann, klasik öncesi devri, “bir dizi Eski Türkçe hususiyetin muhafaza edildiği bir geçiş devri” olarak tanımlamaktadır. Klasik sonrası devri ise “bir taraftan Nevai dilinin dikkatli bir taklidi, diğer taraftan Özbek unsurlarının tesiri” olan bir devir olarak kabul etmektedir (Ercilasun, 2004: 408).

1.5.1. Bedâyü'l-Vasat

Eserde, transkripsiyonlu metin için Revan nüshası temel alınmıştır. Bu nüsha, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan bölümünde 808 numarada muhafaza edilmektedir.

“Eser abadi kâğıda dört sütun üzerine yazılmıştır. Eserde yaprak sayısı 802, her sayfada satır sayısı 25'tir. Eserin yerli ve yabancı olmak üzere birçok nüshası vardır.” (Ünlü 2013: 11)

1.5.2. Fevâidü'l-Kiber

Fevâidü'l-Kiber, Nevâyî'nin dördüncü divanıdır. Yapıt, Çağatayca'yı zirveye çıkaran ve edebî bir dil haline getiren Nevâyî'nin çoğunlukla yaşlılık dönemine ait şiirlerini içermektedir. Zengin kelime sayısına sahip olan ve Çağatay yazı dilinin bütün özelliklerini yansıtan *Fevâidü'l-Kiber*; Türk edebiyatının önemli eserleri arasında yer alır (Kaya 1996: 16).

“Nevâyî, her ne kadar bu divanda 45-60 yaşları arasında yazdığı şiirlerin yer aldığını belirtmekteyse de ilk divandan alınan şiirler de bulunmaktadır. 45-60 yaşları arasında yazdığı şiirler, İlk *Dîvân*, *BedâyFul-bidâye* ve *Nevâdirü'n-nihâyeye* ait olanlar çıkarıldıktan sonra geriye kalan şiirlerdir.” (Kaya 1996: 16).

Eser, 147'si İlk *Dîvân* ve *Bedâyî'ul-bidâye* 'de yer almak üzere toplam 680 gazel ihtiva etmektedir. Gazellerin dışında eserde, 1 müstezâd, 2 muhammes, 2 müseddes, 1 müsemmen, 2 tercî-i bend, sâkî-name, 50 mukatta'at ve 87 müfred bulunmaktadır (Kaya 1996: 16).

1.5.3. Leyli vü Mecnûn

1484'te yazıldığı tahmin edilen *Leylî vü Mecnûn*, Nevâî'nin Hamse'sinin üçüncü mesnevisidir. 38 bölümden oluşan yapıt, Nizâmî'nin ve Emir Hüsrev'in aynı isimli mesnevilerine yanıt olarak yazılmıştır. Yapıtta toplam 3.622 beyit bulunur (Ünlü 2013: 11).

Taşkent, Leningrad, Paris ve Londra Kütüphanelerinde de nüshaları bulunan eserin, sadece Türkiye kütüphanelerinde 16 nüshası vardır (Ünlü 2013: 11).

1.5.4. Sedd-i İskenderi

Nevâyî'nin beşinci mesnevisi olan *Sedd-i İskenderi* 'nin müstensihisi Derviş Muhammed Tâkî'dir. Eser, H. 901'de istinsah edilmiştir. Her sayfasında 27 satır bulunan yapıt, toplam 802 varaktan oluşmaktadır. Talik yazı kullanılan eserde, minyatür de bulunmaktadır. *Sedd-i İskenderî* 'nin Türkiye kütüphanelerinde 14 nüshası saptanmıştır (Ünlü 2013: 17).

1.5.5. Muhâkemetü'l-Lugateyn

1498'de Ali Şir Nevâî tarafından yazılmıştır. Nevâî bu eserini, o dönemde Farsçanın Türkçeye olan baskısı ve Türk ediplerin Farsçayı kullanması nedeniyle kaleme almıştır (Gülensoy 2000: 272).

Eserin, ikisi Türkiye'de olmak üzere dört nüshası bulunmaktadır. Bunlar: Topkapı nüshası, Fatih nüshası, Paris nüshası ve Budapeşte nüshasıdır (Ünlü 2013: 10).

1.5.6. Mahbûbü'l Kulüb

1500-1501 yıllarında yazılmış olan *Mahbûbü'l-kulüb*, Nevâî'nin ölümünden hemen önce yazdığı son yapıtıdır. Üç ana bölümden oluşan yapıt, bir ahlâk kitabı niteliği taşır. "Halayık ahval ü efal ü akvai-ning keyfiyyetide" adlı ilk bölüm, Tanrı'ya hamd ü sena ile başlamış ve Hz. Muhammed'e övgü ile devam etmiştir. Bu bölüm kırk fasıldan oluşmaktadır (Ünlü 2013: 12).

Eserin, yurt içi ve yurt dışı kütüphanelerinde toplam yirmi altı nüshası bulunur (Ünlü 2013: 13).

1.5.7. Târih-i Mulûk-i ‘Acem

Acem tarihinde İnan hükümdarlarının dört tabakaya ayrıldığı cümlesiyle başlayan TMA’de ilk tabakada on bir kişi olan Pişdadiler sıralanır. Keyumers ile başlayan Pişdadi sülalesinden Huşeng, Tahmures, Cemşid, Erem, Dahhak bin Meradis, Feridun, Menuçehr, Nevder, Efrasiyab, Zab bin Tahmasb sayılır.” (Ünlü, 2013: 14).

İkinci tabakada dokuz kişiden oluşan Keyaniler bulunmaktadır. Bu sülaleden Keykubad, Keykavus, Lohrasb, Güştasb, Behmen, Hümay, Darab, Dara ve İskender’in hal tercümelele ile zamanlarında geçen olaylar anlatılmıştır. Ardından üçüncü tabakaya geçilmektedir (Ünlü, 2013: 14).

Üçüncü tabaka Eşkaniler ve müluk-i tavayif olarak kaydedilmektedir (Ünlü, 2013: 14).

Dördüncü tabaka olan Sasaniler’in sayılarının çeşitli tarihçilerce farklı verilmiş olduğu söylenmektedir. Bunlara ekasire dendiği söylendikten sonra bu hükümdarların hal tercümelerine yer verilmektedir (Ünlü, 2013: 14).

1.5.8. Münşe’ât

Münşe’ât, Nevâyî’nin çeşitli kişilere yazdığı mektup ve inşa örneklerinden meydana gelir. Mektuplarda hitap kısmı bulunmamaktadır. Bu sebeple mektupların kimlere yazıldığı bilinmemektedir. Fakat bazılarının içeriklerinden kimlere yazıldıkları anlaşılabilir (Ünlü 2013: 14).

Nevâyî eserinin başında Türkçe yazılmış mektupların Farsça yazılmış mektupların yanında sönük kaldığını, Türkçe mektupların da Farsça mektuplar gibi güzel, sanatlı bir üslupla yazılabileceğini ifade etmektedir (Ünlü 2013: 14).

1.5.9. Nevâdirü’n Nihâye:

Nevâdirü’n Nihâye, Nevâyî’nin eski ve yeni şiirlerinden oluşmaktadır. 15. yüzyıl tarihini taşıyan eser; 628 gazel, 3 müstezad, 3 terci-i bend, 5 kıta, 46 rubai, 6 muamma, 1 lugaz, 1 tuyuğ olmak üzere toplam 693 şiir ihtiva etmektedir. Bu şiirlerden 460 tanesi yeni şiirdir. Kalan şiirlerin 103’ü ilk *Divândan*, 130’u ise *Bedâyiü’l-Bidâyiden* alınmıştır. Kitap, 204 varaktır (Ünlü 2013: 12).

1.5.10. Bâbü'r Dîvânı

Bâbü'r'ün hayat görüşünü, karakterini ve sanat gücünü göstermesi bakımından son derece önemli olan eserde aşk, tabiat, güzellik şiirlerinin yanı sıra içtimaî, ahlâkî ve tasavvufî şiirler de yer almaktadır (Ünlü 2013: 13).

“Klâsik divan tarzında tertip edilmemiş olan *Bâbü'r Divânı* 'nda, Risâle-i Vâlidîyye Tercümesi, 119 gazel, 18 mesnevi, 210 rubai, 57 muamma, 19 kıt'a, 15 tuyuğ, 79 matla', 7 masnû' şiir, 16 nâtamam gazel, 3 nazm, 16 musarra' beyit, 5 müfret, 4 yerde de mensur parça bulunmaktadır. Ayrıca, Farsça olarak 2 gazel, 12 rubai, 8 kıt'a, 17 matla' ve 1 mensur parça vardır.” (Ünlü 2013: 13).

1.5.11. Cemîlî Divânı

16. yüzyıla ait bir eser olan *Cemîlî Divânı*, 220 varaktan oluşmaktadır. Eser, Topkapı Sarayı müzesi Revan Köşkü Kütüphanesi'nde 755 numarada kayıtlı bulunmaktadır (Ünlü 2013: 11).

1.5.12. Hüseyin Baykara Divanı

Nevâyî'den sonra devrin en değerli şairidir. Baykara, İlk gençlik yıllarından başlayarak ömrünün sonuna kadar Hüseyinî mahlası ile kaleme aldığı şiirlerini küçük bir divanda toplatmıştır. Divanında yer alan şiirlerin büyük bir kısmı gazel tarzında yazılmış, aşktan ve yaşadığı hayattan bahseden şiirlerdir. Eserin nüshalarından biri hariç diğerleri gazellerden meydana gelmektedir. Gazellerin dışında 2 muhammes, 6 rubai ve 3 beyit de bulunan nüsha, Fatih Kütüphanesi 3806 numarada kayıtlı bulunmaktadır. Divanda iki gazel dışında diğer bütün gazeller fa'îlâtün fa'îlâtün fa'îlâtün fa'îlün vezni ile yazılmıştır (Ünlü 2013: 15).

Türkiye'de sekiz, yurt dışında on üç olmak üzere eserin toplam 21 nüshası bulunmaktadır. İsmail Hikmet Ertaylan toplam 14 nüshadan bahsederken, H.F. Hofman 21 nüshadan bahsetmektedir (Ünlü 2013: 15).

1.5.13. Lütfî Divânı

Lütfî Divânı 1 tevhid, 1 na't, 4 kaside, 361 gazel, 113 tuyuğ ve 57 müfretten oluşmaktadır (Karaağaç 1997: 19).

1.5.14. Mevlâna Sekkâkî Divânı

Sekkâkî Divânı 'nın her iki nüshasında toplam yetmiş şiir (sekiz yüz beş beyit) bulunmaktadır. Bu şiirlerinin on üçü kaside, elli yedisi gazeldir. Sekkâkî'nin eksik olan her iki divanının nüshalarına eklenmeyen bazı gazelleri ile münferit beyitlerinin de bulunduğu bilinmektedir (Ünlü 2013: 15).

“Sekkâkî'nin on üç kasidesinin toplam beyit sayısı dört yüz yedidir. Yirmi iki beyit olan münacatın başlığı bulunmamakta olup Remel bahrinin fâ'îlâtün fâ'îlâtün fâ'îlâtün fâ'îlün vezniyle kaleme alınmıştır. Yirmi dört beyit olan na't, Hz. Peygamber hakkında bir övgüdür ve üstün meziyetleri ile mucizelerinin bazılarını dile getirmektedir.” (Ünlü 2013: 15).

Sekkâkî Divânı 'nın iki nüshası vardır. Özellikle gazeller kısmı oldukça eksik olan bu iki nüsha da tam bir divan nüshası değildir (Ünlü 2013: 15).

1.5.15. Şibân Han Divânı

Divânda 7 tevhid, 10 na't, 306 gazel, 8 mensur parça, 1 murassa-nâme, 27 rubâî, 12 tuyuğ, 5 tarih, 1 musarra beyit ve 48 muammâ bulunmaktadır. Eser, klâsik divan tarzında düzenlenmiştir (Ünlü 2013: 16).

Eserin tek nüshası vardır. Nüsha, İstanbul Topkapı Müzesi 3. Ahmed Kütüphanesi Nu: 2436'da kayıtlıdır. Nüsha, Miklepli ve şemseli, koyu kahverengi deri ciltli olup, varak 22x32, yazı 14x20.1 cm ölçülerindedir. Ciltte maymun oymaları da bulunmaktadır. Aharlı ve zerefşan kâğıt kullanılan yazma 192 varaktan oluşmaktadır (Karasoy 1989: 44).

1.5.16. Şecere-i Terâkime

“Ebul Gazi Bahadır Han'ın M. 1659-06/H. 10

70 yılında yazdığı *Şecere-i Terâkime* ve 1665'te ölmesiyle yarım kalan, ancak vasiyeti üzerine oğlu Enüşe tarafından tamamlanan *Şecere-i Türk* adlı iki yapıtı vardır.” (Ünlü 2013: 13).

Eser, destanî niteliktedir ve Altınordu ve Harezmi Moğol hanedanı ve boyları için mühim bir kaynaktır. Dili oldukça sade olan eserin yedi nüshası vardır. Eserde, Arapça ve Farsça sözcükler çok az yer almaktadır (Ünlü 2013: 13).

1.5.17. Yusuf Emirî Divanı

Yusuf Emirî Divânı 'nın iki nüshası bulunmaktadır. Bunlardan ilki, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Bölümü'nde 5452 numarada kayıtlı bir mecmuanın 353-405. varakları arasında yer almaktadır. Diğer nüsha ise, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe El Yazmalar Bölümü'nde 2580 numarada kayıtlı bir mecmuanın içinde bulunmaktadır (Ünlü 2013: 16).

Eserin her iki nüshasında da Çağatayca ve Farsça şiirler karışık bir şekilde yer almıştır. Şiirler nazım biçimlerine göre değil, kafiyelerine göre düzenlenmiştir. 2580 numarada kayıtlı nüshada 325'si Çağatayca, 164'ü Farsça ve 1 tanesi Farsça-Çağatayca karışık yazılmış toplam 490 şiir bulunmaktadır. Dolayısıyla divanda Türkçe şiirler Farsça şiirlerin neredeyse iki katıdır. 122 varaktan oluşan nüsha, 215x135 mm ölçülerindedir (Ünlü 2013: 16).

1.5.18. Abuşka Lügati

Abuşka Lügati, 16. yüzyılın başlarında yazılmıştır. Anadolu'da kaleme alınan eserin yazarı bilinmemektedir. Sözlüğün ilk maddesi *abuşka* (yaşlı kadın) olduğu için eser, bu adla tanınmıştır. "*Lugat-ı Nevaî*" olarak da bilinmektedir. Eserin pek çok nüshası bulunmaktadır. 1560 tarihini taşıyan en eski nüsha, 2000 civarında kelime ihtiva etmektedir (Ercilasun 2004: 427).

1.5.19. Şeyh Süleyman Lügati

Şeyh Süleyman Efendi tarafından 1882 yılında yazılmıştır. Üç bölümden oluşan eser, üç yüz yirmi sayfadan oluşmaktadır. Birinci bölüm, "Mukaddime" kısmıdır. Bu bölümde eser ve yazarı hakkında bilgi verilmekteyken; "Kavâid" kısmı olan ikinci bölümde Çağatay Türkçesinin imlâ, ses ve şekil özelliklerinden bahsedilmektedir. Üçüncü bölüm "Lugat" kısmıdır. Burada madde başları Çağatayca olarak verilmiş ve Osmanlıca olarak çok geniş bir şekilde ifade edilmiştir. Ayrıca muhtelif şairlerden alınan örnek beyitlerle zenginleştirilmiştir (Ünlü 2013: 10-11).

1.5.20. Çağatayca Fıkıh Kitabı

Çağatay Türkçesiyle kaleme alınmış dinî nitelikli bir metindir. 134 varaktan oluşan eser, Bursa Haraççioğlu Kütüphanesi 553 numarada kayıtlıdır. Eserin her sayfasında 21 satır bulunmaktadır. Kitabın baş ve son kısımları eksik olduğu için adı

ve yazıldığı tarih tam olarak saptanamamıştır. Kitabın baş tarafından anlaşıldığı kadarıyla Muhammed bin Ahmedü'z-Zâhid, 106 kitaptan tercüme ettiği dinî bilgileri kendi eserinde toplayarak eserini oluşturmuştur. Yazar, eseri Arapçadan önce Farsçaya, daha sonra da Türkçeye çevirdiğini ifade etmiştir (Ünlü 2013: 12).

1.5.21. Gül-ü Nevruz

Gül-ü Nevruz, “İranlı şair Celaleddin Tabîb tarafından miladî 1333 (h. 734) senesinde Farsça olarak yazılmış olan mesnevînin Çağatay şairi Lütfî'nin miladî 1411 (h. 814) tarihinde Timur'un büyük oğlu Celâlü'd-dîn ve'd dünyâ Ebu'l- Muzaffer İskender Sultan bin Ömer Şeyh Mirzâ'nın emriyle tercüme ettiği eserdir.” (Ünlü 2013: 18).

1.5.22. Çağatayca Gülistan Tercümesi

Eserin yazarı hakkında fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Sibîcâbî mahlasını kullandığı bilinmektedir. Eser Timur döneminde, 1397-1398 yılları arasında tamamlanarak Timur'un torunu Muhammed sultana sunulmuştur. 110 varaktan oluşan eserin tek nüshası bulunmaktadır. Bu nüsha, British Museum İndia Office'de Or. 11.685 numarada kayıtlıdır. Her sayfasında 13 satır bulunan eserin başında ve sonunda eksik varaklar vardır (Ünlü 2013: 17-18).

BÖLÜM – II

2. SÖZLÜK

2.1. Asker, Askeri Sınıf ve Görev Adları

aķın(2): “asker” (KE 223v/13). **akın** (EDPT), **akın** (KBS).

aķıncı: “akıncı” (ME 4812), **aķıncı** (EDPT), **akıncı** (KBS), **aķıncı** (DLT).

aķıncu: “akıncı, baskıncı” (çigşi aķıncu alp bilge çigşi Ta K1). **akıncı** (KBS), **aķıncı** (EDPT), **aķıncı** (DLT).

alpağu: “cesur savaşçı, yiğit savaşçı” (Kültigin ağıtıp tonra bir uğuş alpağu on erig tonra tigin yoğınta eĝirip ölürtümüz KT K7). **alpağut** (EDPT), **alpağut** (KBS), **yılpağut** (BK D 3) **alpağut** (ÇT), **alpağut** (DLT) **alpağut** (KHT) **alpağut** (KIT).

alpavut: “asker” (CC, TZ). **alpağut** (EDPT), **âlpağu** (KT K 7), **yılpağut** (BK D 31) **âlpağut** (KBS), **alpağut** (EUTS).

atĝucu: “nişancı, nişan alan”. krş. atĝucu, atķucu, atımcı. (şSL). **atım** (DLT), **atım** (EDPT), **atım** (KBS), **atımcı** (KE).

atım: “atıcı, niřancı; cesur, kahraman” (yazmas atım yaĝmur, yańılmas bilge yańķu DLT, CIII, 379-21), (atım alp ķatıĝ ķurķ yana ton yürek KB1949). **atım** (EDPT).

atımcı: “nişancı, okķu” (KE 223r/9). **atım** (EDPT), **atım** (KBS). **atım** (DLT).

atım er: “nişancı, iyi atan er” (DLT, CI, 75-4). **atım er** (EDPT).

atıřlıĝ: “ok atımında usta, mahir”. (şSL).

atlıĝ: “süvari atlı birlik” (tabĝaç atlıĝ süsi bir tümen artukı yeti biń süĝ ilki kün ölürtüm BK G2). **atlıĝ** (EDPT), **atlıĝ**. **atlıĝ** (DLT), **atlıķ** (EUTS), **atlı** (KBS).

atlu kişi: Süvari. (Ol atlu kişinüneline ķonar. Süh. XIV. 61).

at eri: Binici, süvari. (Eĝer yayaķ sefer iderse at eri. Hazain XV. 66-1).

baĝuncılamak: “akın, baskın” (ME 102/2).

basıĝ: “gece baskını yapılacak olan ve ansızın düşmanın yakalanacaĝı yer” (ol anı basıĝında tuttı DLT, CI, 372-6). **basıĝ** (EDPT).

baskak: “baskın, talan” (Hş 868).

basmağ: “ani saldırı, baskın” (ME 102/2).

baş: “lider, ordunun lideri, ordunun başı” **baş** (EDPT), **baş** (KBS). Clauson bu sözcüğü daha ilk dönemlerden itibaren askerî bir anlama gelen “ordunun başı veya ordunun lideri” anlamına geldiğini belirtmiştir (Clauson 1972: 375).

baş eri: Komutan. (Bes oldu gazâya baş eri can. Tennurî. XV. 139).

bölek: “bölük, bir alay”. **bölek** (YED), **bölek** (ŞHD), **bölük** (EDPT).

böyreğçi: “ordunun merkezi ile iki tarafına konulan asker”. (ŞSL).

buylu/bıla: “ordunun gönderileceği yerleri belirleyen üst düzey bir unvan” (bilge toñuquğ buyla bağa tarğan birle İteriş қаған boluyın T 6-7).

buyruğ: “kumandan, âmir” (biriye şadapıt begler yırıya tarğat buyruğ begler otuz KT G 1, BKT G14, KT D19, KT D3, BK D16, BK D4). **buyruğ** (EDPT), **buyruğ** (KBS).

cebeci: Cephanece er. (Ve cebeci topçu başına ellişer aqça ulûfe vereler. Kanun. Os. XVI. 29).

cebelü: Tımar sahiplerinin yedek götördükleri silahlı adam. (Padişah kendi leşkerin gördü cebelüsü arz olundu. Aş. XVI. 135).

çapçı: “akıncı”. krş. çapğun, çapğun. çapçı (ŞSL).

çapğun: “akıncı”. (ŞSL).

çapğun: “savaş meydanına yardım amacıyla gönderilen bir miktar adam”. krş. **çapğun**. (ŞSL).

çerig: “asker”. (KÇ 9). Bu kelime yazıtlarda geçmese de Köli Çor yazıtında bir yerde geçmektedir. **çerig çerik**. **çe/ärig** (DLT), **çe/ärig** (KB), **çeri** (KBS), **çeri** (TDES), **çerig** (EDPT). **çerig kara:** “askeri, ordusu olan” (KE 63v/2). **çerig** (DLT).

çerik: “savaş safı, savaşta sıra, dizi” (alp çerikde, bilge tirikde DLT, CI, 388-20).

çeri önü: Askerin önde gidenleri. (Cam. Fa. XVII.49)

çeri sürücü: Asker sevkine memur kimse. (Sic. A. XVI. 6, 1433).

çeyri: “ordu, asker” (CC).

çarkacı: Öncü asker. (Bunlar da asker-i İslâmın çarkacılarıdır. Müslim. XV. 10, 38).

çuğnar: “askerlikte sağ taraf”. **çuğnar** (AL).

eğertçi: “ileri giden, akıncı, kovalayan” (eğertçi yidi körse berge toğu KB 2395).

ekki eğgölük: “gazilik ve şehitlik” (ayğıl köz tutmazlar biziñkä mägär ekki eğgölük birisiñä TIEM 73 144r/7).

elli başı: Elli askere kumanda eden subay. (қаça bir yüzbaşı ve elli başı fevt olsa. Ta. Sel. XV. 2, 16).

er: “asker” (tağdaki inmiş tirilip yetmiş er bolmış KT D12, KT D13, KT D31, BK D11). **er** (EDPT), **er** (KBS), **er** (KB).

eren: “kahraman, eren, bahadır”. **eren** (Üİ), **eren** (EDPT).

hasal: “nöbet, nöbetçi” (CC 76).

ılğamış: “akın, yağma”. **ılğamış** (ŞSL).

ılğar: “müfreze, muharebe anında her tarafa sevk edile muhafaza ve ihtiyat askeri”. **ılğar** (ŞSL).

ılğarcı: “akıncı”. **ılğarcı** (ŞSL).

қаçut (1): “savaş ve kavgada yiğitlerin birbirleriyle çarpışmaları” (DLT, CI, 356-25). **қаçut** (EDPT).

қапағçı: “kapı muhafızı, kapı bekçisi, asker” **қапағçı** (İKPÖ), **қапағçı** (EUTS).

қарақұл: “karakol” (KTS 127) krş. **қаравул, қаравулу.**

қаравул: “karakol” (KTS 127) krş. **қарақұл, қаравулу.**

қаравулу: “karakol” (KTS 127) krş. **қарақұл, қаравул.**

қаравул: Gözcü, nöbetçi, karakol. (Sol қаравулар kim, Sultan anları Kuds-i Şerif etrafında konuştı. Kesir. XV. 262).

қаравул eri: Keşif kolu. (Görüben anı belinledi çeri/ bildiler kim sindi қаравул eri. Cam XV. 92).

қаşқа: “muharebe anında atın cephesine takılan nişan”. **қаşқа** (ŞSL), **қаşға** (EDPT), **қаşқа** (KT).

kedimlig: “teçhizatlı, donatımlı at veya asker” (biş yüz kedimlig yadağ biriki şip kelti ŞU 69). **kedimlig** (EDPT), **kedimlig** (EUTS), **kedimlig** (AY 360-22).

kıılıç eri: Kılıç kullanmakta maharetli olan. (Eğer pehlivansın ya kıılıç eri. Ferh. XIV. 80).

ķoor(1)ġu: “muhafız, kale muhafızı” (anı anı tayin tip süledim ķoorıġu eki üç kişiligü tezzip bardı BK D41).

ķorçı: “silahşor, süvari”. **ķorçı** (ML), **ķorçı** (LD).

ķoruġçı: “korucu, bir koruyucu” (DLT, CIII, 223-15).

ķoruķçı: “korucu, koruyan bekçi” (ML). **ķoruķçı** (EDPT).

ķoruman: “ordunun arkasını gözetmeye yarayan memur”. **ķoruman** (ŞSL).

ķoşun: “ordu, herhangi bir askeri birlik” (HŞ 1438). **ķoşun** (KBS), **ķoşun** (EDPT).

ķözetçi: “gözcü, bekçi aker” ordu kapag k. (İKPÖ 43-5).

ķüdäzmäk: “gözetleme, bekleme” (TİEM, 73 150r/5).

ķüdä/ezçi: “gözetici, gözetleyen, koruyan, muhafaza eden” (yoriġlı tınıġlı küdeçisi ol KB 1741), (köz tutuñlar miñ silär birlä ķüdäzçi män TİEM 73 171r/4).

ķütüval: Muhafız, kale dizdarı. (Ve bu ķal’anın ķütüval ve hafazası vardır. Men. Av. XVI. 27).

mirgen: “atıcı, nişancı”. **mirgen** (ŞT).

merdek: “atıcı, nişancı”. **merdek** (ŞT), **merdek** (EDPT). **atımcı**. (ŞSL). **atım** (DLT), **atım** (EDPT), **atım** (KBS), **atımcı** (KE).

oġla: “genç, yiġit” (DLT, CI, 129-22).

oķçı: “oķçu, ok atmada hünerli kişi” (HŞ 1091) krş. **oķçu**. oķçı (EDPT), **oķçı** (KBS), **oķçu** (KBS), **oķçı** (DLT), **oķçı** (KIT), **oķçı** (ÇT).

ordu: “ordu” (İH). **ordu** (EDPT), **ordu** (EUTS), **ordu** (DLT).

ordu (ortu): Askerin toplandıġı, toplu olarak bulunduġu yer. (Ap alaca ordusuna şivan girdi. Dede. XIV. 49).

ötüg: “kuşatma, ihata etme şamil olma” (aydı ötüğ boldum anı kim sen bilmädiñ TIEM 73 275r/2). **ötüg** (EDPT).

sağçı: “nöbetçi, muhafız” (kılıç baldu sağçı tutun ay unur KB 2143). **sağçı** (EDPT).

sanğuçı: “vuran” (yağı sanğuçı hem yetürgen uçı KB 2316).

savaş eri: Muharip, mücahit. (Ol atkıya ki savaş eri ola cenge yaraya neberdü süvar derler. Dek. XVI. 66-1).

sığır seğırdişlü: Düşmana harp usulüyle değil tehdit ve küfürle saldıran.

sınar: “savaş düzeninde ordunun iki kanadından biri” (sınar süsi ebig barķığ yulıgalı bardı BK D 32). **sınar** (EDPT).

sökmen: “yiğitlere verilen bir unvan” (DLT, CI, 444-12). **sökmen** (EDPT), **sökmen** (KBS).

sü: “ordu, asker” (sü teğışinte yitiñ erig kılıçladı KT K5). **sü** (EUTS), **sü** (EDPT), **sü** (KBS), **sü** (DLT), **sü** (HT), **sü** (ÇT), **sü** (KIT).

südeş: “ordu arkadaşı” (İML 145).

sü başı: “ordu komutanı” (sü başı İnel қаған tarduş şad barzun tedi T 31).

sülüg: “askerli, askeri olan” (ol yawuzraq orunluğ za’ifraq sülüg RKT 31/30a1).

sülük: “orduya ait” (yigü keğgü mingü at ağğır sülük KB 4441).

sünış: “savaşta saldırma ve süngü dürtme” (DLT, CIII, 365-1) krş. sünüş.

sünüglüg: “mızraklı, mızraklı süvari” (sünüglüg қantan kelipen süre eltdi KT D23). sünüklüg (EDPT). **süngü** (KBS), **söngi** (EUTS), **söngü** (EUTS), **sünüg** (KT), **sünüg** (OT), **süngü** (TDES).

şeri: “asker, ordu” (DM, TA) krş. **çeri**, **çerig çeyri**, **şerü çeri** (KBS), **çerig** (OY), **çerig** (EDPT), **çeri** (TDES).

şerü: “ordu, asker” (DM. TZ) krş. **çeri**, **çerüg**, **çeyri**, **şeri çeri** (KBS), **çerig** (OY), **çerig** (EDPT), **çeri** (TDES).

şerü: “başkomutan” (DM) krş. **çeri başı**, **çerig başı**.

şığavul: “Türkistan’da sefirlik maslahatgüzarı görevinde bir rütbe adı” (ŞSL).

tapavul: “öncü, keşifçi” (ML).

tonğa: “yiğit, kahraman, asker”. **tonğa** (EUTS), **tonğa** (EDPT).

туруşçı: “savaşçı” **туруşçı** (EUTS), **туруş** (EDPT).

tutğak: “öncü asker” (DLT CI, 467,-17), **tutğak** (KB 2343), **tutğak** (EDPT).

uğraşçı: Muharip, savaşçı. (Başına bir medet kıl, yoğsa Tatar kavmi azım uğraşçı yağlılarıdır. Bektaş. XV. 313).

urum: “askeri ilminde ustalık ve becerikliği alışkanlık edinen bölük” **urum** (AL), **urum** (ŞSL).

uruñu: “savaşçı, muharip, harbeden” **uruñ** (AY 496-9), **uruñgu** (EUTS).

uz atıcı: Nişancı. (Hükm-endâz (Fa): Uz atıcı ki attığı şaşmaya. Ni’metî XVI. 253).

yadağ: “yaya, piyade” (biş yüz kedimlig yadağ biriki şıp kelti ŞU G9). **yaya** (TS). **yadağ** (EDPT). **yadağ** (EUTS).

yağıçı: “savaşçı, savunmacı” (yağıçı yeme benek ertim T 49-50). **yağıçı** (KB), **yağıçı** (EDPT). **yağıçı** (İML).

yağıladaçı: “mücahit, savaşkan, mücadeleci, savaşçı, usta asker” **yağıladaçı** (EUTS), **yağıladaçı** (EDPT), **yağıçı** (KB), **yağıçı** (EDPT). **yağıçı** (İML).

yalanun: “bir yere süratle asker sevk etme” **yalanun** (ŞSL).

yanğavul: “hudut muhafızı” (ML).

yarağlıg atlıg: “silahlı ve atlı asker, tam teçhizatlı” (KE 112v/5). **yarağlıg** (EDPT).

yaraqlıg: “silahlı” (yaraqlıg kantan kelip yana ilti BK D19). **yarağ** (EDPT), **yarağ** (EUTS), **yarak** (KBS).

yarıqlıg: “zırhlı asker” (yarıqlıg yağıg yeltürmedim T 53-54). **yarağlıg atlıg** (KE), **yarağlıg** (EDPT).

yasakı: “asker” **yasakı** (FK).

yasal: “asker, asker alayı” (ŞSL), **yasal** (ML).

yasav: “asker dizisi, asker” (ŞSL).

yasavul: “hanın hassa alayı” (ML).

yas idiläri: “malları ve canlarıyla cihat edenler” (TİEM 7370r/1).

yatğak: “bekçi, muhafız” (tünin yattı yatğak aş anda yidi KB 1606), (yatğak yattı DLT, CIII 42-23). **yatğak** (EDPT).

yaya: Piyade. (Tor Hasan bin Yusuf nâm yayayı teftîş ve tefahhus ettim. Si. B. XV. 5, 16).

yayabaşı: Serdar, piyade komutanı. (Biga sancağının yayabaşısı Sli Bin Çakır. Sic. B. XV. 7, 290).

yayağ: yaya, piyade (MG 28r/2) **yadağ** (KT), **yadağ** (DLT) **yadağ** (NF).

yelme: “izci, keşşaf, öncü (asker deyimidir)” yelme (EUTS).

yezek: “öncü, asker öncüsü” (yezek kamuğ yerig yezedi DLT, CIII, 88-23). **yèzek** (EDPT).

yılpağut: “cesur savaşçılar” (anta toñra yılpağutı bir uğuşuğ BK D31). **alpağut** (EDPT), **alpağut** (KBS), **alpağut** (ÇT), **alpağut** (DLT), **alpağut** (KHT), **alpağut** (KIT).

yizek: “askerin önden giden bölüğü öncül” (DLT, CIII,17-23).

yortuğ: “muhafız alayı” (süsin itse yapsa ma yortuğ tüzüp KB 2344). **yortuğ** (EDPT).

2.2. Askeri Rütbe ve Unvan Adları

ajunçı: “hükümdar, idareci” (ilig kolsa saklan ajunçı kişi KB 446). **ajunçı** (EDPT) (ajunçıkça erdem kerek miğ tümen anıñ tutsa êlgün kéterse tuman KB).

aķınçu: “akıncı, baskıncı” (çigşi aķınçu alp bilge çigşi Ta K1). **akıncı** (KBS), **aķınçı** (EDPT), **aķınçı** (DLT).

alp: “kahraman, cesaretli, cesur”. (edgü bilge kişig edgü alp kişig yoritmaz ermiş KT G6, KT K2, KT K3, BK G7, BK K4, BK D35). **alp** (EDPT), **alp** (KBS), **alp** (İKPÖ), **alp** (DLT), **alp** (NF 151/9), (KE 132r/11).

alpaġu: “cesur savaşçı, yiğit savaşçı” (Kültigin aġıtıp toņra bir uġuş alpaġu on erig toņa tigin yoġınta eġirip ölürtümüz KT K7). **alpaġut** (EDPT), **alpaġut** (KBS), **yılpaġut** (BK D 3) **alpaġut** (ÇT), **alpaġut** (DLT) **alpaġut** (KHT) **alpaġut** (KIT).

alp eren: Yiğit, bahadır. (Ayaġın berk basmaķ alp erenlerüñ işidür. Sır. XVI. 11-2).

atım: “atıcı, nişancı; cesur, kahraman” (yazmas atım yaġmur, yañılmas bilge yañķu DLT, CIII, 379-21), (atım alp katiġ ķurç yana toņ yürek KB1949). **atım** (EDPT).

atışlıġ: “ok atımında usta, mahir”. (ŞSL).

baġa: “düşük bir askeri unvan” (Tunyuķuķ buyla baġa tarkan ulayu buyruķ BKT G14). **baġa** (EUTS), **baġa** (EDPT).

baġatur: “yiğit, cesur” (CC). **baġatur** (EDPT), **baġatur** (KBS).

batur: “kahraman, cesur, yiğit”. (ŞSL). **batur** (EDPT).

başçı: “lider, önder, kumandan, yol gösteren” (KE 200v/15), (ME 149/8), (HŞ 4505). **başçı** (EDPT).

beg: “bey” “Bars beg erti. ķaġan at bunta biz birtimiz” (KT D20).” **beg** (EDPT). **beg** (EUTS).

beş bıñ başı: “beş bin kişilik askeri birliġin başı” (beş bıñ er başı Işbara seņün yaġlaķar Ta B6-7).

beş yüz başı: “beş yüz kişilik askeri birliġin başı” (bilge toy seņün oñı beş yüz başı külüg oñı Ta B6-7).

bıña başı: “bin askerden oluşan askeri birliġin başı” (özümüñ enre bıña başı Ta 6-7).

bik: “bey, emir” (İML 75).

biñ beği: Binbaşı. (Moğol çerisinden Taban adu biñ beğiyle müteveccih oldu Ta. Sel. XV. 378-1).

boğuz: “askeri bir rütbe, makam, derece”. **boğuz** (EDPT).

buylu/bıla: “ordunun gönderileceği yerleri belirleyen üst düzey bir unvan” (bilge tonuquq buyla bağa tarğan birle İteriş қаған boluyın T 6-7).

buyruk: “kumandan, âmir” (biriye şadapıt begler yırıya tarqat buyruk begler otuz KT G 1, BKT G14, KT D19, KT D3, BK D16, BK D4). **buyruk** (EDPT), **buyruk** (KBS).

çabış: “başkumandan” (bilgesi çabışı ben ök ertim T 7).

çavuş: “çavuş; savaşta safları düzelten ve askeri zulüm etmeye bırakmayan kimse” (DLT, CI, 368-14). **çavuş** (EDPT), **çavuş** (DLT), **çavuş** (KBS). **çavuş** (KIT).

çeribaşı: “ordu komutanı” (CC 49).

çerig: “asker”. (KÇ 9). Bu kelime yazıtlarda geçmese de Köli Çor yazıtında bir yerde geçmektedir. **çerig çerik**. **çe/ärig** (DLT), **çe/ärig** (KB), **çeri** (KBS), **çeri** (TDES), **çerig** (EDPT). **çerig başı:** “ordu komutanı” (İM 227/3).

çor: “askeri ve idari bir unvan” (kırkız қағанта тардуş inançu çor kelti KT K13). **çor** (EUTS) **çor** (EDPT).

elli başı: Elli askere kumanda eden subay. (қаça bir yüzбаşı ve elli başı fevt olsa. Ta. Sel. XV. 2, 16).

er: “asker” (tağdaki inmiş tirilip yetmiş er bolmış KT D12, KT D13, KT D31, BK D11). **er** (EDPT), **er** (KBS), **er** (KB).

ersig: “erkek, yiğit, mert, cesur, kahraman” (ali törtilençi ol ersig toña AH 34). **ersig** (EDPT).

hudatmış: “Bir rütbe adı” **hudatmış** (EUTS).

mançu: “askeri ve idari bir unvan” (kırkız қағанта тардуş inançu çor kelti KT K13). **manç** (EUTS), **manç** (KTS), **manç** (EDPT).

ışbara: “askeri ve idari bir unvan” (ekinti ışbara yamtar boz atıg binip tegdi KT D33).

igrit: “yiğit, kahraman” **igrit** (EUTS).

kaķız: “cesur, kahraman” **kaķız** (EUTS).

keleş: Yiğit, cesur, bahadır. (Karac’oğlan eder oķuyam yazam/ Keleş değilim ki kervanlar bozam. Kara. XVII. 73).

ķingır: “cesur, yiğit”. **ķingır** (ŞSL).

ķur: “rütbe, derece, mertebe” (meniņ ķurımuluę DLT, CI, 324-17), (kiçig ķur yigitler bolur keğ yiti KB 2373). **ķur** (EDPT).

ķüç tegin: “kuvvetli tegin” (DLT, CI, 413-27).

ķür: “yiğit, pek yürekli (ķür er DLT, CI, 324-26), (tügük yüz irig söz küwez ķür ķılıķ KB 2077). **ķür** (EDPT).

ķür arslan: “cesur kişi , yiğit kişi” (KE 66v/4), (HŞ 1268). (EDPT).

laçın: “şahin kuşu; yiğit adam” (laçın ķuş ķowar teg töker ķanları KB 2381). **laçın** (EDPT).

noyan: “başkomutan, ser-asker”. **noyan** (ŞSL).

noyın: “başkomutan, ser-asker”. **noyın** (ŞSL).

oğla: “genç, yiğit” (DLT, CI, 129-22)

oņı: “askeri bir unvan” (oņı beş yüz başı külüg oņı Ta B6-7).

onbegi: “onbaşı”. **onbegi** (ŞT). **onbaşı** (KBS).

onbigi: “onbaşı”. **onbigi** (ŞT). **onbaşı** (KBS).

sağun: “Karluk boyunun büyüklerine verilen unvan” (DLT CI 403-3).

savaş eri: Muharip, mücahit. (Ol atķıya ki savaş eri ola cenge yaraya neberdü süvar derler. Deka. XVI. 66-1).

seņün: “general” (bir otuz yaşıņa çaça seņünke sünüşdümüz KT D32).

sökmen: “yiğitlere verilen bir unvan” (DLT, CI, 444-12). **sökmen** (EDPT), **sökmen** (KBS).

subaşı: “serasker, komutan” (İH). krş. **sübaşı**.

sü: “ordu, asker” (sü teğişinte yitiņç erig ķılıçladı KT K5). **sü** (EUTS), **sü** (EDPT), **sü** (KBS), **sü** (DLT), **sü** (HT), **sü** (ÇT), **sü** (KIT).

sü başı: “ordu komutanı” (sü başı İnel kağan tarduş şad barzun tedi T 31).

şad: “askerî bir unvan”. (men toğuz yegirmi yıl şad olurtum BK G9). **şad** (EDPT), **şad=çad** (Tes).

şadapıt: “askerî bir unvan” (biriye şadapıt begler yırıya tarqat buyruq begler KT G1). şadapıt (EDPT).

tarqan: “yüksek askerî bir unvan” (şadapıt begler öñre tölis begler apa tarqan BKT G13). **tarqan** (EDPT), **tarqan** (EUTS), **tarqan** (EUTS).

tarqat: “tarkan askerî unvanının çoğul hâli” (yırıya tarqat buyruq begler KT G1).

tegin: “idari yüksek bir unvan”. **tegin-üge** (EUTS), **tegit** (EUTS), **tegin** (EDPT).

tığraq: “yılmaz; yiğit, bahadır” (tığraq er DLT, CI, 468-2). **tığraq** (EDPT).

titimlig: “cesaretli, cesur, kahraman” **titimlig** (Üİ 109a 4), **titimlig** (EDPT),

toğuz yüz er başı: “dokuz yüz kişilik askeri birliğin başı” (toğuz yüz er başı tuyqun uluğ Ta B8).

totoq: “askerî vali” (Kooşu totoq birle süñüşmiş KT K1). **totoq** (EDPT).

tudun: “üst düzey askeri bir unvan” (biriya qarluq bodun tapa süle tip tudun yamtarıg ittım BK D40).

tutuğ: “rehin, esir” (er tutuğ yordı DLT, CIII, 63-23), (öligli kişi barça öðke tutuğ KB 1211). **tutuğ** (EDPT).

tutuq: “askeri vali” (tutuq başın çik tapa bıña ittım ŞU D11). **tutuq** (EUTS), **totoq** (EDPT).

uruñu: “savaşçı, muharip, harbeden” **uruñ** (AY 496-9), **uruñu** (EUTS).

yabğu: “yüksek askerî bir unvan” (yabğu şadıg anta birmiş BK D12). **yabğu** (EDPT).

yargan: “askeri bir unvan” (KT B). **yargan** (EDPT), **yarqan** (EUTS).

yavğu: “bir rütbe adı” **yavğu** (EUTS).

yaya: Piyade. (Tor Hasan bin Yusuf nâm yayayı teftiş ve tefahhus ettim. Si. B. XV. 5, 16).

yayabaşı: Serdar, piyade komutanı. (Biga sancağının yayabaşısı Sli Bin Çakır. Sic. B. XV. 7, 290).

yayaq: Yayan, piyade. (Yayaqlar dahi qaraqollar aletlendiler. Fütuh. XIV. 68).

yılpağut: “cesur savaşçılar” (anta tonra yılpağutı bir uğuşuğ BK D31). **alpağut** (EDPT), **alpağut** (KBS), **alpağut** (ÇT), **alpağut** (DLT), **alpağut** (KHT), **alpağut** (KIT).

yürekli (yürekli): Yiğit, cesur. (Tanrı'nın qazası yürekli ve bahadırları qorqaq kıılır. Kel. XIV. 46).

yüz başı: “yüz kişilik askeri birliğin başı” (öz inançu uruğu yüz başı külüg onı Ta B6-7). **yüz beği** (EAT).



2.3. Savaş Gereçleri, Silah, Teçhizat İle İlgili Adlar

ağız tüfengi: Bir çeşit eski tüfek. (Ağız tüfengi ile mesmûn fındıklar atarlar. Cihan XVII. 136).

ağma hançer: Yüzü oluklu hançer. (Ağma hançer soğuluydu belinde. P.S. Abdal XVI-XVII. 26).

aşak: “miğfer”, “Savaşçıların veya itfaiyecilerin başlarına giydikleri demir başlık, tolga” (DM 11a/9) krş. **aşık** TS (2005-1393a).

aşık: “miğfer” (TA 14b/3) krş. **aşak**).

at: “at” (ol at anta tüşdi KT K 4, KT D20, KT D31, BK K13). **at:** “at” (NF 440/ 17), (KE 3v/16), (ME 13/1), (HŞ 391), (MN 2/10), **at** (EDPT), **at** (KBS), **at** (OY), **at** (DLT), **at** (KB), **at** (ÇT), **at** (KIT).

atgüлак “tüfekte tetik bileziği” (İML).

at tonu: Savaşta ata giydirilen zırh. (Yıkılırdı at tonu bergüstüvan. Süh. XIV. 166).

ayrıç: “iki çatallı ok” (Kİ).

azak: “nereden ve kimden geldiği belli olmayan ok” (DLT, CII, 20-5). **azak** (EDPT).

banduk: “tüfek” (ŞSL), **banduk** (EDPT).

barğa: “kamçı, kırbaç” **barga** (EUTS).

balçak: “1. kılıç sapı. 2. Kabzanın demir siperi.” (MG 88b/9).

başak: “okun ucundaki sivri demir” (İM, Kİ 278b/7). **başak** (EDPT), **başak** (KBS), **başak** (TDES).

başaklı ok: Büyük yelekli ok.

beçkem: “alamet, belge; ipekten veya yaban sığırı kuyruğundan yapılan alamet olup savaş günlerinde yiğitler takınırlar” (beçkem urup atlağa DLT, CI, 483-11).**beçkem**, **peçkem** (EDPT).

bekter: “bir tür silah ve bektürme”. (ŞSL).

bellik: “bele bağlanan silahların tümü” (TA 14b/7).

beylik: “savaşta askere verilen silah, çanta v.b.” (KTS 29) TS (2005-256b). **beylik** (KBS), **beylik** (EDPT).

bilik: “silah” (Kİ). **bilik** (EDPT).

biltirik: “savaş aletlerinin korunması” (Kİ).

borı: “ok ucuna geçirilen temren oyuğu halkası” (DLT, CIII, 220-21).

bükde: “hançer” (DLT, CI, 418-8) krş. **bükte** hançer (DLT, CI, 31-24). **bügde** (EDPT).

cebe: “zırh, miğfer”. **cebe** (ŞSL).

cıda: Süngü, kargı, mızrak. (kargu cıda oynatanlar vardı geldi. Dede. E. XIV. 137).

çalım yeri: Kılıç ağzı. (kılıç ağzına denir ki çalım yeridir. Kam. XVIII- XIX. 1, 187).

çengibaz: “bir ok tutma şekli” (İN).

çeri yarağı: Silah, cephane.

çığılvar okı: “bir çeşit küçük ok” (DLT, CI, 493-21). **çığılvar** (EDPT).

çokmar: “topuz, çomak” (KK 71b/6, TA 14b/5).

dalğa: “zırhlı”. **dalğa** (AL).

ekdü: “kılıç kını ve kılıç kınına benzer şeyler oymak için kullanılan ucu eğri bıçak” (DLT, CI, 125-1). **eğdü** (EDPT),

eyer yapuğu: Cenkte atlara giydirilen zırh, çukal, yancık.

geyim (giyim): Zırh, savaş elbisesi. (Geyim giyinüp silah kuşanırdı. Ecv. Ah. XV- XVI. 670).

gönder: Kargı, mızrak. (Bana gönder havale eyledi. Rahat. XVI. 35).

ışık: Demir başlık, miğfer. (Açam alnımı ışıgım kaldıram bular oğa ben kılıca bindirem. Süh. XIV. 164).

kaçut : “kısa mızrak” (DLT, CI, 12-2). **kaçut** (EDPT).

kalın: “kın, sadak” (KTS 24) krş. **kın**, **kurman**. **kalın** (EDPT).

kalkañ: “kalkan krş. kalğan” (DLT, CIII 386-6). **kalkan** (EDPT), **kalkan** (KBS), **kalkañ** (OY), **kalkañ** (KB), **kalkañ** (TDES).

kaşka: “kamçı” (kılıç kamçı DLT, CI, 417-23). **kaşka** (EDPT), **kaşka** (KBS), **kaşka** (OY), **kaşka** (TDES).

kaşka: “muharebe anında atın cephesine takılan nişan”. **kaşka** (ŞSL), **kaşka** (EDPT), **kaşka** (KT).

keçim (geçim): Cenkte atların ve insanların giydiği zırh. (Nehengi geçimlerle bir er yedi başlı ejderi. Arifin. XVI. 87).

kesme: “enli ok temreni” (DLT, CI, 434-2). **kesme** (EDPT).

keş: “ok kabı, okluk” (CC 120/8, DM 11a/9). **sadağ** (DLT). **keş** (EDPT).

kez: “okun gezi” (MG 102r/3, İN 20a/2). **kez** (EDPT), **kez** (DLT).

kezik: “okun girişine dayanan yerini oymak için kullanılan bıçak” (Kİ). **kezik** (EDPT).

kılıç: “kılıç” (koş kılıç kınka sığmas DLT, CI, 359-4), kılıçka tegürgil sen ötrü elig KB 222). **kılıç** (EDPT), **kılıç** (KBS).

kılıç kabı: “kılıç kını” (İML 173).

kılıç kamçı: “içinde kılıç olan kamçı” (DLT, CI, 417-23).

kılıç kını: “kılıç kını” (DLT, CI, 339-26).

kılıç tutğası: “kılıç kabzası” (İML 173).

kın: “bıçak ve kılıç kını” (kılıç kındım suçlundu DLT, CII, 246-17), kılıç kınka kirse beg inçlig yimez KB 2144). **kın** (EDPT), **kın** (KBS).

kıyığ: “ucu keskin öldürücü alet”. **kıyığ** (BV). **kıyığ** (EDPT).

kipper: “okun ucundaki büyük peykan”. **kipper** (ŞSL).

kirçake: “zırh, cevşen, miğfer”. **kirçake** (ŞSL).

kiş kurman: “ok veya yay konan kap” (DLT, CI, 444-19).

koşak: “savaşta müstemel bir silah”. **koşak** (ŞSL).

kubur: Ok çantası, sadak. (Bir kalқан ve bir kılıç ve bir úubur ve bir yay. Sic. K. XIV.8, 182).

kulav: “ok”. **kulav** (ŞSL). **ok** (OY), **ok** (EUTS), **ok** (KBS). **ok** (DLT), **ok** (KB).

ķundađ: “tüfek akmağının yeri ve sapı”. **ķundađ** (ŖSL).

ķur: “silah”. **ķur** (ŖSL). **ķur** (EDPT), **yaraķ yarağ** (EDPT), **yaraķ** (OY), **yaraķ** (EUTS), **yaraķ** (KBS).

ķurban: “yay kabı, sadak” (KTS 163) krŖ. **ķın**, **ķurman**

ķurman: “yay kabı, sadak” (KTS 164) krŖ. **ķın**, **ķurban**.

ķuyaq: “cenkte giyilen elbise”. **ķuyaq** (SHD).

kübe: “savaŖta giyilen örme zırh” (CC 126, TA 14b/3) krŖ. **kübü**.

kübe/ä yarıķ: “bütün vücuda giyilen zırh” (etgil kübä yarıķlar täñlägil ulaŖılıķ irä ķılıńlar eđđü TIEM 73 312v/6) (DLT, CIII 15-14).

kübü: “savaŖta giyilen örme zırh” (KTS 167) krŖ. **kübe**.

küsküben: “ok atmanın beŖ temelinden biri” (İN). **küskü** (EDPT).

küye: “zırh” (TA)

mancınıķ: “mancınıķ”. **mancınıķ** (TMA).

namlı (1): “okun temreni” (İH)

(2): “ tüfeğin niŖan yeri” (İH)

oķ: “ok” (DM 11a/9, GT210/2, İM 278b/6, MG 6r/5, TA14b/4) krŖ. **oķ**. **oķ** (AH 228).

oķ (EDPT), **oķ** (OY), **oķ** (EUTS), **oķ** (KBS), **oķ** (NF).

oķtam: “ok atımı, okluk” (DLT, CI, 107-19). **oķtam** (EDPT).

oluń: “okun sapı, okun temrensiz kısmı” (MM 344/3).

ölün: “okun çöpü ve destesi”. **ölün** (ŖSL).

öpçin: “siper, zırh, miğfer”. **öpçin** (ŖSL).

örpek: “mızrağın ucundaki tuğ” (KI).

ötgün: “okun teymür yeri”. **ötgün** (ŖSL).

pusať: “silah” (KTS 217). TS (2005-1632b).

sabđun: “mızrak”. **sabđun** (ŖSL).

sadağ: “içine ok konulan torba”. **sadağ** (ŖSL).

sadağ: “içine ok konulan torba”. **sadağ** (ŞSL).

sağan: “ok demiri” (Kİ).

sağdağ: “ok torbası”. **sağdağ** (ŞSL).

sağıt: “silah” (HŞ 1760).

sançış tanı: “zırh, savaş elbisesi”.

sak: Ok yayının giriş geçen ucu.

sap: “kılıç veya bıçak sapı” (oğlan ışığı bolmas/ oğlak münüzi sap bolmas DLT, CIII, 145-11). sap (EDPT), sap (KBS).

sıpkın: “mızrak, kargı, zıpkın” (MG 54v/5) krş. **sıpkun**.

sıpkun: “mızrak, kargı, zıpkın” (MG 116r/1) krş. **sıpkın**.

savut: “zırh, cevşen”. **savut** (ŞSL).

senin: “mızrak”. **senin** (ŞSL), **senin** (AL), **süngü** (KBS), **söngi** (EUTS), **söngü** (EUTS).

sita: “mızrak” (kopa keldi örlep sita kalkanı KB 3840).

sünü: “süngü” (sünü başaklandı DLT, CII, 264-25), (yağusa süñün teğgü birse boyun KB 2376). **sünü** (EDPT), **süngü** (KBS), **söngi** (EUTS), **söngü** (EUTS), **sünüğ** (KT), **sünüğ** (OT), **süngü** (TDES).

sünü temüri: “süngü demiri, mızrak demiri” (ME 66/3).

sünüğ: “mızrak” (sünüğ batımı qarığ söküpen kögmen yışığ toğa yorıp kırkız bodunuğ uda basdıımız KT D35). **süngü** (KBS), **söngi** (EUTS), **söngü** (EUTS), **sünüğ** (KT), **sünüğ** (OT), **süngü** (TDES).

tañuğ: “savaşta mızrakların ve bayrakların uçlarına takılan ipek kumaş” (tayağ bile taymas, tañuğ sözün bütmes DLT, CIII, 166-20), (anıñ ma'nisi kör bu sözke tañuğ KB 691). tanuk (EDPT).

temren: “ok ucu peykan”. **temren** (ŞSL), **demren** (DM), **timren**. **temürgen** (EDPT), **temren** (KBS).

tämürdin topuz: “baş kivrımlı sopa, topuz” (anlarğa ya'nı topuzlar tämürdin TİEM 73 243r/3).

temürken: “ok temreni” (DLT, CI, 522-24). **temürgen** (EDPT), **temren** (KBS).

terken: Bir çeşit ok. (çatı yaylılar terken oğlular. Fütuh. XIV. 547).

timren: “temren, okun ucundaki demir” (MG) krş. **demren**, **temren**. **temürgen** (EDPT), **temren** (KBS).

tili: “ok temreni üzerine sarılan sırim” (DLT, CIII, 233-3). **tili** (EDPT).

tireci: “okluk, sadak”. **tireci** (AL).

tirkeş: “sadak, okluk, ok kabı”. **tirkeş** (ŞSL).

tolum: “silah” (er tolum mandı DLT, CII 30-10), (bu ay toldı itti kör at ton tolum KB 474).

topulğa: “savaşçıların başlarına taktıkları demirden zırh” **topulğa** (ŞSL).

tuğluğa: “zırh” **tuğluğa** (EUTS).

tuma: “savaşta giyilen zırh” (KTS 283).

tura: “kalkan, siper; düşmandan gizlenmek için kullanılan şey” (DLT, CIII, 356-19, KB 256). **tura** (EDPT), **tura** (KBS).

tutğa: “kılıcın sapı” (Kİ, MG). krş. **tutğa**.

tutğa: “kılıcın sapı” (MG).

tüfeng: “tüfek” (ŞSL).

tüz: “ok, mızrak” **tüz** (ŞSL).

ulağa: “savaş atı” (DLT, CIII, 172-12). **ulağ** (EDPT).

varsak (II): Eski harp aletlerinden bir çeşit yatağan, kısa kılıç.

ya: “yay” (MG 99r/6) krş. **yay**. **yay** (EDPT), **yay** (DLT), **yay** (EUTS), **yay** (NF).

yalma: “kalkan” (yarıkınta yalmasınta yüz artuğ oğın urtı KT D33). **yalma** (EDPT).

yalman: Kılıcın, kamanın bıçağın, mızrağın, süngünün ağzı veya ucu. (Kara pule öz kılıçlar çalındı yalmanı düştü. Dede. XIV. 33).

yarağ: “silah, teçhizat” (NF 7/17), (KE 57r/17), (ME 76/7), (HŞ 3084). **yarağ** (EDPT), **yarağ** (OY), **yarağ** (EUTS), **yarak** (KBS).

yarak: “silah, teçhizat” (KE 123v/9). **yarağ** (EDPT), **yarak** (OY), **yarak** (EUTS), **yarak** (KBS).

yarak yasağ: Cenk aletleri.

yarık: “zırh” (yarıkınta yalmasınta yüz artuğ okun urtı KT D33). **yarık** (EDPT), **yarık** (DLT).

yarık yaşık: “zırh” (NF 45/8).

yarık yışık: “zırh” (NF 33/2).

yasıç: “bir tür ok demiri” (Kİ). **yasıç** (EDPT).

yasıç ok: “yassı ok” (DM).

yay: “yay” (DM11a/7, İN 4a/5, MG 4v/2) krş. **ya yay** (EDPT), **yay** (DLT), **yay** (EUTS), **yay** (NF).

yay kabı: yay konulan kab (DM 11a/11).

yelek (çelek): Okun tüyleri. Üç yelekli kayın oğlar atıldı demreni düştü. Dede. XIV. 33).

yelük: “süngü ucuna takılan bayrak” (KE 125r/6).

yışık: “giyilen zırh, baş zırhı” (Kİ). **yışığ** (EDPT).

yırlig: “kılıcın cevheri, demiri” (MG)

yoba: “silah, teçhizat” (ME 91/7).

yülek: “ok kayışı” (Kİ)

zürka: “ok atarken meydana gelen kusurlardan biri” (İN)

2.4. Savaş Bildiren Kelimeler

açmak künü: “fetih günü” (TİEM 73 303r/2).

açmaçlık: “muzaffer olma, zafer kazanma, galibiyet, zafer” (apañ bolsa silärkä açmaçlık tañrıdın TİEM 73 75r/4).

açukluk: “zafer, galibiyet, fetih” (yeñler andın ki rüzi bérdi sizlerke Tañrı açuklıg arıg, şükrotenler Tañrı irinçine RKT 26 96a2). **açukluk**(EDPT) Clauson bu terimi açukluk olarak vermiştir.

atkulaş: “harp, savaş”. krş. **çapgulaş, tokış.** (ŞSL).

çalış: “Cenk, muharebe”. (Çalıştan kaçar isem er olmayam. Süh. XIV. 289).

çapgulaş: “dövüş, muhabere”. (ŞSL).

ğur: “saldırı, hücum”. **ğur** (ŞSL).

ılgamış: “akın, yağma”. **ılgamış** (ŞSL).

iş: “savaş, cenk” (ŞSL), **iş** (EDPT).

kaçut (1): “savaş ve kavgada yiğitlerin birbirleriyle çarpışmaları” (DLT, CI, 356-25). **kaçut** (EDPT).

karğaşa (kargaşa): Kavga, savaş.

katıgılık: “savaş” (saķıngular kıldı silärkä köñläk kädımlär küstüzür silärni isıgdın iç tonlar küstüzür silärni katıgılıķıñızlardı TİEM 73 202r/4). **katıgılık** (EDPT).

kavğa: “savaş”. **kavğa** (ŞSL), **kavğa** (ŞHD).

keriş: “savaşta dayanma” (DLT, CI, 370-9). **keriş** (EDPT).

ķırış: Savaş, harp. (Alp yiğitler ķırış günü ķarımından ķayıır mı dediler. Dede. XIV. 96).

sançış: “savaş, vuruşma” (KE 225r/3). **sançış** (EDPT), **sançış** (KBS), **sançış** (CC),

sandırış: “kavga, çekişme” (DLT, CI, 402-20).

savaş: “savaş, muhabere” (KE VII/31). **savaş** (EDPT), **savaş** (KBS), **savaş** (DLT).

sünüş: “ savaş, muhabere” (Kül Tigin ol sünüşde otuz yaşayur erti KT K2). **sünüş** (EDPT), **sünüş** (EUTS).

tegiş: “çarpışma, savaş” (sü tegişinte yitiñç erig kıılıçladı KT K 5).

toķış: “cenk, savaş, vuruşma” (toķış içre uruştım/ uluğ birle ķarıştım/ tüküz atın yarıştım/ aydım emdi al tutar DLT, CI,367-18), (uzatma işiñ sen çerig tir toķış KB 2365). krş. **toķuş.**

toķuş: “savaş, çarpışma” toķuş içre uruş bêrdim/ eren körüp başı tığdı DLT, CII, 83-23).). **toķış (DLT), toķış (EDPT), toķuş (KBS), toķuş (EUTS).**

toķuşmak: “savaş” (bitildi erde olar üze toķuşmaq ançada ķorķarlar RKT 26/45a2).

toķuş: “savaş, vuruş” **toķış (DLT), toķış (EDPT), toķuş (KBS), toķuş (EUTS).**

tütüş: “savaş, harp, mücadele” tütüş (EUTS).

uğraş: Harp, savaş, cenk. (Şöyle ki bir gün uğraş gününe tüş gelirsin. Kab. XV. 413).

uğraş yeri: Muharebe meydanı. (Uğraş yerinde Müslüman ölesin ķomadılar. T.Oruç. XV. 27).

uruş: “savaş” (uruş kıılıp O 10). **uruş (EDPT), uruş (KBS), uruş (KIT), uruş (ÇT), uruş (EUTS).**

uruşmaq: “savaşma, savaş” (ME 121/4).

2.5. Düşmanlıkla İlgili Adlar

alınmış tutuğ: “rehin, rehin alınan” (taşı ağar bolsanız safar üzä, taşı bulmasañız bitikçi alıñmış tutuğlar. TIEM 73 37r/6).

balbal: “öldürülen düşman heykeli” (kañım kağanka başlayu baz kağanıñ balbal tikmiş KT D16). **balbal** (EDPT), **balbal** (KBS).

bulun: “esir, tutsak” (aban kolsam udu barıp/ tutar erdim süsin tarıp/ bulun kılıp başı yarıp/ buluğ barça maña yıgdı DLT, CI, 399-18), (et öz bulnı bolsa ay köñli tirig KB 3642), **bulun** (EDPT).

kıy yağı: “gizli düşman” (DLT, CI, 324-21).

kıyım: “düşman gelmesi yüzünden bir vilayet halkının korku ve dehşete düşmesi” (korkunç kıyım boldı DLT, CIII, 168-26).

künj: “esir, köle” (CC). **künj** (EDPT), **künj** (OY)

öç: “rehin, tutsak” (KE 49r/19). **öç** (EDPT), **öç** (EDPT), **öç** (KBS), **öç** (CC), **höç** (KBS).

ölütçi: “öldürücü katil” (kıyusu basımcı ölütçi kıruğ KB 1737), (DLT, CI, 52-2). **ölütçi** (EDPT).

sığır seğırdişlü: Düşmana harp usulüyle değil tehdit ve küfürle saldıran.

teğışlig: “düşman”. **teğışlig** (GT).

tezgi: “düşman gelmesi yüzünden halk arasında ürküntü, panik” (DLT, CI, 429-10). **tezgi** (EDPT).

tutğun: “esir, hapis, tutsak” (CC). **tutğun** (EDPT).

tutsak: “tutsak, rehin, esir” (CC, GT, KÍ, TZ) krş. **tutsak**, **tutsav**.

tutsav: “tutsak,rehin esir” (TZ).

tutu: “tutsak, rehin, esir” (TZ).

tutuğ: “rehin, esir” (er tutuğ yordı DLT, CIII, 63-23), (öligli kişi barça ödke tutuğ KB 1211). **tutuğ** (EDPT).

urgun malı: Vurgun malı, ganimet. (Müntehâb. XVIII. 70-1).

ürkün: “düşman yüzünden ulus arasına düşen ürküntü, telaşla kalelere ve sığınaklara kaçışma” (DLT, CI, 108-16). **ürkün** (EDPT).

yağı: “düşman” (yağısı koon teg ermiş KT D12). **yağı. yağı** (EDPT), **yağı** (KBS), **yağı** (EUTS), **yağı** (CC), **yağı** (KIT), **yağı** (ÇT).

yağılaşmak: “düşmanlık” (ME 125/3).

yağılık: “düşmanlık” (KE 25r/5), (ME 11/2).

yav: “düşman” **yav** (ŞSL). **yağı. yağı** (EDPT), **yağı** (KBS), **yağı** (OY), **yağı** (EUTS), **yağı** (CC), **yağı** (DLT) **yağı** (AH).



2.6. Köktürk ve Uygur Türkçesi Dönemi Askerlik Adları

aķınçu: “akıncı, baskıncı” (çigşi aķınçu alp bilge çigşi Ta K1). **akıncı** (KBS), **aķınçı** (EDPT), **aķınçı** (DLT).

alp: “kahraman, cesaretli, cesur”. (edgü bilge kişig edgü alp kişig yoritmaz ermiş KT G6, KT K2, KT K3, BK G7, BK K4, BK D35). **alp** (EDPT), **alp** (KBS), **alp** (İKPÖ), **alp** (DLT), **alp** (NF 151/9), (KE 132r/11).

alpaġu: “cesur savaşçı, yiğit savaşçı” (Kültigin aġıtıp toņra bir uġuş alpaġu on erig toņa tigin yoġınta eġirip ölürtümüz KT K7). **alpaġut** (EDPT), **alpaġut** (KBS), **yılpaġut** (BK D 3) **alpaġut** (ÇT), **alpaġut** (DLT) **alpaġut** (KHT) **alpaġut** (KIT).

at: “at” (ol at anta tüşdi KT K 4, KT D20, KT D31, BK K13). **at:** “at” (NF 440/ 17), (KE 3v/16), (ME 13/1), (HŞ 391), (MN 2/10), **at** (EDPT), **at** (KBS), **at** (OY), **at** (DLT), **at** (KB), **at** (ÇT), **at** (KIT).

atlıġ: “süvari atlı birlik” (tabġaç atlıġ süsi bir tümen artukı yeti biņ süg ilki kün ölürtüm BK G2). **atlıġ** (EDPT), **atlıġ** (DLT), **atlıġ** (EUTS), **atlı** (KBS).

balbal: “öldürülen düşman heykeli” (ķaņım ķaġanķa başlayu baz ķaġanġ balbal tikmiş KT D16). **balbal** (EDPT), **balbal** (KBS).

barġa: “kamçı, kırbaç” **barġa** (EUTS).

baş: “lider, ordunun lideri, ordunun başı” **baş** (EDPT), **baş** (KBS). Clauson bu sözcüġü daha ilk dönemlerden itibaren askerî bir anlama gelen “ordunun başı veya ordunun lideri” anlamına geldiġini belirtmiştir (Clauson 1972: 375).

beş biņ başı: “beş bin kişilik askeri birliġin başı” (beş biņ er başı Işbara seņün yaġlaķar Ta B6-7).

beş yüz başı: “beş yüz kişilik askeri birliġin başı” (bilge toy seņün oņı beş yüz başı külüg oņı Ta B6-7).

bıņa başı: “bin askerden oluşan askeri birliġin başı” (özümün enre bıņa başı Ta 6-7).

buylu/bıla: “ordunun gönderileceġi yerleri belirleyen üst düzey bir unvan” (bilge toņuķuķ buyla baġa tarķan birle İteriş ķaġan boluyın T 6-7).

buyruķ: “kumandan, âmir” (biriye şadapıt begler yıriya tarķat buyruķ begler otuz KT G 1, BKT G14, KT D19, KT D3, BK D16, BK D4). **buyruķ** (EDPT), **buyruķ** (KBS).

çabış: “başkumandan” (bilgesi çabışı ben ök ertim T 7).

çerig: “asker”. (KÇ 9). Bu kelime yazıtlarda geçmese de Köli Çor yazıtında bir yerde geçmektedir. **çerig çerik. çe/ärig (DLT), çe/ärig (KB), çeri (KBS), çeri (TDES), çeriğ (EDPT).**

er: “asker” (tağdaki inmiş tirilip yetmiş er bolmuş KT D12, KT D13, KT D31, BK D11). **er (EDPT), er (KBS), er (KB).**

eren: “kahraman, eren, bahadır”. **eren (Üİ), eren (EDPT).**

er at: “muvazzaf asker” (inim Kül Tigin er at boltı KT D31). Bu kelime yazıtlarda sadece belirttiğimiz yerde geçmektedir. Daha sonraki dönemlerde yaygınlaşacak olan bir kelimedir. Bu kelime insan topluluğu anlamında da kullanılmaktadır.

hudatmış: “Bir rütbe adı” **hudatmış (EUTS).**

igit: “yiğit, kahraman” **igit (EUTS).**

kaķız: “cesur, kahraman” **kaķız (EUTS).**

kalkān: “kalkan” **kalkān (EUTS), kalkān (EDPT), kalkān (DLT), kalkān (KB), kalkān (KBS).**

kaķağçı: “kapı muhafızı, kapı bekçisi, asker” **kaķağçı (İKPÖ), kaķağçı (EUTS).**

kedimlig: “teçizatlı, donatımlı at veya asker” (biş yüz kedimlig yadağ biriki şip kelti ŞU 69). **kedimlig (EDPT), kedimlig (EUTS), kedimlig (AY 360-22).**

kılıç: “kılıç” **kılıç (EDPT), kılıç (EUTS), kılıç (KBS), kılıç (KB), kılıç (DLT).**

ķoor(1)gu: “muhafız, kale muhafızı” (anı antayin tip süledim ķoorıgu eki üç kişiligü tezıp bardı BK D41).

közetçi: “gözcü, bekçi aker” ordu kaķağ k. (İKPÖ 43-5).

oķ: “ok” (yarıkınta yalmasınta yüz artuķ oķun urtı KT D33). **oķ (EDPT), ok (EUTS), oķ (KBS), oķ (DLT), oķ (CC).**

oņı: “askeri bir unvan” (oņı beş yüz başı külüg oņı Ta B6-7).

ordu: “kağanın karargâhı” oğuz yağı orduğ basdı KT K8). **ordu (EDPT), ordu (EUTS), ordu (DLT).**

señün: “general” (bir otuz yaşına çaça seņünke seņüşdümüz KT D32).

sınar: “savaş düzeninde ordunun iki kanadından biri” (sınar süsi ebig barķığ yulıgali bardı BK D 32). **sınar** (EDPT).

sü: “ordu, asker” (sü tegişinte yitiñ erig kılıçladı KT K5). **sü** (EUTS), **sü** (EDPT), **sü** (KBS), **sü** (DLT), **sü** (HT), **sü** (ÇT), **sü** (KIT).

sü başı: “ordu komutanı” (sü başı İnel kağan tarduş şad barzun tedi T 31).

süñüg: “mızrak” (süñüg batımı qarıg söküpen kögmen yışıg toğa yorıp kırkıız bodunuğ uda basdıımız KT D35). **süñügü** (KBS), **söñgi** (EUTS), **söñgü** (EUTS), **süñüg** (KT), **süñüg** (OT), **süñügü** (TDES).

süñüglüg: “mızraklı, mızraklı süvari” (süñüglüg kıantan kelipen süre eltdi KT D23). **süñüklüg** (EDPT). **süñügü** (KBS), **söñgi** (EUTS), **söñgü** (EUTS), **süñüg** (KT), **süñüg** (OT), **süñügü** (TDES).

süñüş: “ savaş, muhabere” (Kül Tigin ol süñüşde otuz yaşayur erti KT K2). **süñüş** (EDPT), **süñüş** (EUTS).

şad: “askerî bir unvan”. (men toköz yegirmi yıl şad olurtum BK G9). **şad** (EDPT), **şad=çad** (Tes).

şadapıt: “askerî bir unvan” (biriye şadapıt begler yırıya tarķat buyruķ begler KT G1). **şadapıt** (EDPT).

tarķan: “yüksek askerî bir unvan” (şadapıt begler öñre tölis begler apa tarķan BKT G13). **tarķan** (EDPT), **tarķan** (EUTS), **tarķan** (EUTS).

tarķat: “tarkan askerî unvanının çoğul hâli” (yırıya tarķat buyruķ begler KT G1).

tegiş: “çarpışma, savaş” (sü tegişinte yitiñ erig kılıçladı KT K 5).

titimlig: “cesaretli, cesur, kahraman” **titimlig** (Üİ 109a 4), **titimlig** (EDPT),

toķuş: “savaş, vuruş” **toķış** (DLT), **toķış** (EDPT), **toķuş** (KBS), **toķuş** (EUTS).

toköz yüz er başı: “dokuz yüz kişilik askeri birliğin başı” (toköz yüz er başı tuyķun uluğ Ta B8).

tonğa: “yiğit, kahraman, asker”. **tonğa** (EUTS), **tonğa** (EDPT).

totok: “askerî vali” (Kooşu totok birle süñüşmiş KT K1). **totok** (EDPT).

tudun: “üst düzey askeri bir unvan” (biriya qarluq bodun tapa süle tip tudun yamtariğ ittim BK D40).

tuğluğa: “zırh” **tuğluğa** (EUTS).

turuşçı: “savaşçı” **turuşçı** (EUTS), **turuş** (EDPT).

tütüş: “savaş, harp, mücadele” **tütüş** (EUTS).

uruğu: “savaşçı, muharip, harbeden” **uruğ** (AY 496-9), **urunğu** (EUTS)

uruş: “savaş” (uruş kılip O 10). **uruş** (EDPT), **uruş** (KBS), **uruş** (KIT), **uruş** (ÇT), **uruş** (EUTS).

yabğu: “yüksek askerî bir unvan” (yabğuğ şadığ anta birmiş BK D12). **yabğu** (EDPT).

yadağ: “yaya, piyade” (biş yüz kedimlig yadağ biriki şıp kelti ŞU G9). **yaya** (TS). **yadağ** (EDPT). **yadağ** (EUTS).

yağı: “düşman” (yağısı koon teg ermiş KT D12). **yağı**. **yağı** (EDPT), **yağı** (KBS), **yağı** (EUTS), **yağı** (CC), **yağı** (KIT), **yağı** (ÇT).

yağıçı: “savaşçı, savunmacı” (yağıçı yeme benek ertim T 49-50). **yağıçı** (KB), **yağıçı** (EDPT). **yağıçı** (İML).

yağıladaçı: “mücahit, savaşkan, mücadelecı, savaşçı, usta asker” **yağıladaçı** (EUTS), **yağıladaçı** (EDPT), **yağıçı** (KB), **yağıçı** (EDPT). **yağıçı** (İML).

yalma: “kalkan” (yarıkınta yalmasınta yüz artuq oqın urtı KT D33). **yalma** (EDPT).

yaraqlıq: “silahlı” (yaraqlıq kantan kelip yana iltı BK D19). **yarağ** (EDPT), **yarağ** (EUTS), **yarak** (KBS).

yarıq: “zırh” (yarıkınta yalmasınta yüz artuq oqın urtı KT D33). **yarık** (EDPT), **yarıq** (DLT).

yarıqlıq: “zırhlı asker” (yarıqlıq yağığ yeltürmedim T 53-54). **yarağlıq atlıq** (KE), **yarağlıq** (EDPT).

yavğu: “bir rütbe adı” **yavğu** (EUTS).

yelme: “izci, keşşaf, öncü (asker deyimidir)” **yelme** (EUTS).

yılpağut: “cesur savaşçılar” (anta toñra yılpağutı bir uğuşuğ BK D31). **alpağut** (EDPT), **alpağut** (KBS), **alpağut** (ÇT), **alpağut** (DLT), **alpağut** (KHT), **alpağut** (KIT).

yüz başı: “yüz kişilik askeri birliğin başı” (öz ınançu urunu yüz başı külüg onı Ta B6-7). **yüz beği** (EAT).



2.7. Karahanlı Türkçesi Dönemi Askerlik Adları

açmak küni: “fetih günü” (TİEM 73 303r/2).

açmaçlık: “muzaffer olma, zafer kazanma, galibiyet, zafer” (apañ bolsa silärkä açmaçlık tañrıdın TİEM 73 75r/4).

açukluk: “zafer, galibiyet, fetih” (yeñler andın ki rüzi bérdi sizlerke Tañrı açuklıg arıg, şükrötenler Tañrı 71lağa71er RKT 26 96a2). **açukluk**(EDPT) Clauson bu terimi açukluk olarak vermiştir.

ajunçı: “hükümdar, idareci” (ilig kolsa saqlan ajunçı kişi KB 446). **ajunçı** (EDPT) (ajunçıka erdem kerek mig tümen anıñ tutsa elgün kéterse tuman KB).

akınçı: “geceleyin düşmanı basan asker” (akınçı keldi DLT CI 134-9). **akıncı** (KBS), **akınçı** (EDPT).

alınmış tutuğ: “rehin, rehin alınan” (taķı ägär bolsanız säfär üzä, taķı bulmasañız bitikçi alınmış tutuğlar. TİEM 73 37r/6).

alp: “yiğit, kahraman, cesur, alp” (alp yağıda alçaq çoğıda DLT, CI, 41-20, küwez alp serkitip çerig sürse bat KB 2381). **alp** (EDPT), **alp** (KT G 6, KT K 2, KT D 40), **alp** (İKPÖ, 133), **alp** (KBS), **alp** (EUTS).

alpağut: “tek başına düşmana saldıran, hiçbir yandan yakalanamayan yiğit” (alpağutın adırdı süsin yana kadırdı. DLT, CI, 144-8). **alpağut** (EDPT), **älpağū** (KT K 7), **yılpağut** (BK D 31) **älpağut** (KBS), **alpağut** (EUTS)

at: “at” (hayvan. kuş kanatın er atın DLT, CI, 34-23), (yağı at kemişse tiringü kerek KB 2285). **at** (EDPT), **at** (TDES), **at** (KT D 39), **at** (EUTS).

atım: “atıcı, nişancı; cesur, kahraman” (yazmas atım yağmur, yañılmas bilge yañku DLT, CIII, 379-21), (atım alp katiğ kurç yana toñ yürek KB1949). **atım** (EDPT).

atım er: “nişancı, iyi atan er” (DLT, CI, 75-4). **atım er** (EDPT).

atlıg: “atlı, süvari” (anlar üzä atlıgıñnı yađağıñnı TİEM 73 211r/1). **atlıg** (EDPT), **atlı** (KBS), **atlıg** (DLT), **atlık** (EUTS).

azak: “nereden ve kimden geldiği belli olmayan ok” (DLT, CII, 20-5). **azak** (EDPT).

basıg: “gece baskını yapılacak olan ve ansızın düşmanın yakalanacağı yer” (ol anı basıgında tuttı DLT, CI, 372-6). **basıg** (EDPT).

başak: “okun veya mızrağın ucuna geçirilen demir, temren” (ok başakı taşka tegip tağıldı DLT, CII, 129-1). **başak** (EDPT), **başak** (KBS), **başak** (TDES).

beçkem: “alamet, belge; ipekten veya yaban sığırı kuyruğundan yapılan alamet olup savaş günlerinde yiğitler takınırlar” (beçkem urup atlağa DLT, CI, 483-11). **beçkem**, **peçkem** (EDPT).

borı: “ok ucuna geçirilen temren oyuğu halkası” (DLT, CIII, 220-21).

bulun: “esir, tutsak” (aban kıolsam udu barıp/ tutar erdim süsin tarıp/ bulun kıılıp başı yarıp/ 72lağa barça maña yıgdı DLT, CI, 399-18), (et öz bulını bolsa ay köñli tirig KB 3642), **bulun** (EDPT).

bükde: “hançer” (DLT, CI, 418-8) krş. **bükte** hançer (DLT, CI, 31-24). **bügde** (EDPT).

çavuş: “çavuş; savaşta safları düzelten ve askeri zulüm etmeye bırakmayan kimse” (DLT, CI, 368-14). **çavuş** (EDPT), **çavuş** (DLT), **çavuş** (KBS).

çer: “savaşta karşılıklı duran saflar” (DLT, CI, 323-3). **çer** (EDPT).

çe/ärig: “asker, ordu” (çerig artasa er erig artatur KB 2284), bir çärig anda sınıkılmış güruhlardın TIEM 73 330r/1). **çeri** (KBS), **çerig** (OY), **çerig** (EDPT), **çeri** (TDES).

çerik: “savaş safı, savaşta sıra, dizi” (alp çerikde, bilge tirikde DLT, CI, 388-20).

çığılvar okı: “bir çeşit küçük ok” (DLT, CI, 493-21). **çığılvar** (EDPT).

çırğuy: “ok temreninin şişkince olan yeri” (DLT, CIII, 241-14). **çırğuy** (EDPT).

eğertçi: “ileri giden, akıncı, kovalayan” (eğertçi yidi körse berge toğu KB 2395).

ekdü: “kılıç kını ve kılıç kınına benzer şeyler oymak için kullanılan ucu eğri bıçak” (DLT, CI, 125-1). **eğdü** (EDPT),

ekki eğgülük: “gazilik ve şehitlik” (aygıl köz tutmazlar biziñkä mägär ekki eğgülük birisiñä TIEM 73 144r/7).

ersig: “erkek, yiğit, mert, cesur, kahraman” (ali törtlençi ol ersig toña AH 34). **ersig** (EDPT).

kaçut (1): “savaş ve kavgada yiğitlerin birbirleriyle çarpışmaları” (DLT, CI, 356-25).
kaçut (EDPT).

kaçut (2): “kısa mızrak” (DLT, CI, 12-2). **kaçut** (EDPT).

kalğan: “kalkan krş. kalğan” (DLT, CIII 386-6). **kalkan** (EDPT), **kalkan** (KBS), **kalğan** (OY), **kalğan** (KB), **kalğan** (TDES).

kalğan: “kalkan” krş. **kalğan** (kırkıp atığ kemşelim/kalğan süñün çumşalım/kaynap yana yumşalım/katğı yağı yawılsun DLT, CI, 441-9), (tuma torğu kalğan kötürdi namaz KB 3288).

kamçı: “kamçı” (kılıç kamçı DLT, CI, 417-23). **kamçı** (EDPT), **kamçı** (KBS), **kamçı** (OY), **kamçı** (TDES).

katıglık: “savaş” (saķıngular kıldı silärkä köñläk kädımlär küstüzür silärni isıgdın iç tonlar küstüzür silärni katıglıķıñızlardı TIEM 73 202r/4). **katıglık** (EDPT).

katutluğ ok: “temreni ağıya bulaştırılmış ok” (DLT, CII, 284-14). **katutluğ** (EDPT).

keriş: “savaşta dayanma” (DLT, CI, 370-9). **keriş** (EDPT).

kesme: “enli ok temreni” (DLT, CI, 434-2). **kesme** (EDPT).

kılıç: “kılıç” (koş kılıç kınka sıgmas DLT, CI, 359-4), kılıçka tegürgil sen ötrü elig KB 222). **kılıç** (EDPT), **kılıç** (KBS).

kılıç kamçı: “içinde kılıç olan kamçı” (DLT, CI, 417-23).

kılıç kını: “kılıç kını” (DLT, CI, 339-26).

kın: “bıçak ve kılıç kını” (kılıç kındın suçlundu DLT, CII, 246-17), kılıç kınka kirse beg inçlig yimez KB 2144). **kın** (EDPT), **kın** (KBS).

kır yağı: “gizli düşman” (DLT, CI, 324-21).

kıyım: “düşman gelmesi yüzünden bir vilayet halkının korku ve dehşete düşmesi” (korķunç kıyım boldı DLT, CIII, 168-26).

kiş kurman: “ok veya yay konan kap” (DLT, CI, 444-19).

korınçu yer: “sıgınacak yer, kurtuluş yer bulmazlar andın korınçu yer” RKT 26/82a2).

koruğçı: “korucu, bir koruyucu” (DLT, CIII, 223-15).

ķur: “rütbe, derece, mertebe” (meniņ ķurımuluĝ DLT, CI, 324-17), (kiçig ķur 74laĝa74er bolur keĝ yiti KB 2373). **ķur** (EDPT).

kübe/ä yarıķ: “bütün vücuda giyilen zırh” (etgil kübä yarıķlar täñlägil ulaşılıķ içrä ķılıñlar eĝü TIEM 73 312v/6) (DLT, CIII 15-14).

küç tegin: “kuvvetli tegin” (DLT, CI, 413-27).

küdäzmäk: “gözetleme, bekleme” (TIEM, 73 150r/5).

küdä/ezçi: “gözetici, gözetleyen, koruyan, muhafaza eden” (yoriĝlı tınıĝlı küdeçisi ol KB 1741), (köz tutuñlar miñ silär birlä küdäzçi män TIEM 73 171r/4).

kür: “yiĝit, pek yürekli (kür er DLT, CI, 324-26), (tügük yüz irig söz küwez kür ķılıķ KB 2077). **kür** (EDPT).

laçın: “şahin kuşu; yiĝit adam” (laçın ķuş ķowar teg töker ķanları KB 2381). **laçın** (EDPT).

oĝla: “genç, yiĝit” (DLT, CI, 129-22)

oķ: “ok” (utru turup 74laĝa añar kiş oķı çıĝılwar DLT, CI, 494-3), (ķılıç baldu oķ ya ķavi küç yürek KB 2055), **oķ** (AH 228). **oķ** (EDPT), **oķ** (OY), **oķ** (EUTS), **oķ** (KBS).

oķtam: “ok atımı, okluk” (DLT, CI, 107-19). **oķtam** (EDPT).

otaĝ: “otaĝ, çadır” (otaĝķa öpkelep süge sözlemedük DLT, CIII, 208-13), (tegir erse ħil ya saña on otaĝ KB 4139). **otaĝ, odaĝ** (EDPT), otaĝ (KBS).

ölütçi: “öldürücü katil” (ķuyusu basımcı ölüteçi ķıruķ KB 1737), (DLT, CI, 52-2). **ölütçi** (EDPT).

ötüg: “kuşatma, ihata etme şamil olma” (aydı ötüĝ boldum anı kim sen bilmädiñ TIEM 73 275r/2). **ötüg** (EDPT).

saķçı: “nöbetçi, muhafız” (ķılıç baldu saķçı tutun ay unur KB 2143). **saķçı** (EDPT).

sanguçı: “vuran” (yaĝı sanguçı hem yetürĝen uçı KB 2316).

sandırış: “kavga, çekişme” (DLT, CI, 402-20).

sap: “ķılıç veya bıçak sapı” (oĝlan ışı ış bolmas/ oĝlak müñüzi sap bolmas DLT, CIII, 145-11). **sap** (EDPT), **sap** (KBS).

sıgıncu: “sıgımak, sığınacak yer” (yoğ silärkä hiç sıgıncu ol kün bolmadı silärkä hiç yarıçı TIEM 73 357v/4).

sıta: “mızrak” (kopa keldi örlep sıta kalkanı KB 3840).

sökmen: “yiğitlere verilen bir unvan” (DLT, CI, 444-12). **sökmen** (EDPT), **sökmen** (KBS).

sü: “asker, ordu” (süsi otun orıldı/ kaçuğ kaçır ol tutar DLT, CI, 195-3), (siyasetka aşığ bolu sü işi KB 2300). **sü** (OY), **sü** (EUTS), **sü** (EDPT), **sü** (KBS), **sü** (DLT), **sü** (ÇT), **sü** (KIT).

sülüg: “askerli, askeri olan” (ol yawuzrak orunluğ za’ifrak sülüg RKT 31/30a1).

sülük: “orduya ait” (yigü kedgü mingü at adğır sülük KB 4441).

sünüş: “savaşta saldırma ve süngü dürtme” (DLT, CIII, 365-1) krş. **sünüş**.

süngü: “süngü” (süngü başaklandı DLT, CII, 264-25), (yağusa süñün teggü birse boyun KB 2376). **süngü** (EDPT), **süngü** (KBS), **söngi** (EUTS), **söngü** (EUTS), **sünüg** (KT), **sünüg** (OT), **süngü** (TDES).

sünüş: “savaşta saldırma veya süngü dürtme” (DLT, C, III, 365-1). krş. **sünüş**.

tam: “kale, set” (aytılgay kaytıñlar artıñızlarğa tilänlär yaruqluğ urulğay anlar uzä adız tam anar bir kapuğ TIEM 73 397r/7). **tam** (EDPT).

tañuğ: “savaşta mızrakların ve bayrakların uçlarına takılan ipek kumaş” (tayağ bile taymas, tañuğ sözün bütmes DLT, CIII, 166-20), (anıñ ma’nisi kör bu sözke tañuğ KB 691). **tanuk** (EDPT).

tämürdin topuz: “başı kıvrımlı sopa, topuz” (anlarğa ya’ni topuzlar tämürdin TIEM 73 243r/3).

temürken: “ok temreni” (DLT, CI, 522-24). **temürgen** (EDPT), **temren** (KBS).

tezgi: “düşman gelmesi yüzünden halk arasında ürküntü, panik” (DLT, CI, 429-10). **tezgi** (EDPT).

tığrak: “yılmaz; yiğit, bahadır” (tığrak er DLT, CI, 468-2). **tığrak** (EDPT).

tili: “ok temreni üzerine sarılan sırım” (DLT, CIII, 233-3). **tili** (EDPT).

toķış: “cenk, savaş, vuruşma” (toķış içre uruştım/ uluē birle ķarıřtım/ tüküz atın yarıştım/ aydım emdi al tutar DLT, CI,367-18), (uzatma iřiņ sen erig tir toķış KB 2365). krş. **toķuř.**

toķıř tulumları: “zırh, savaş elbisleri” (ķođına toķıř tulumlarını ol TİEM 73 372r/2).

toķuř: “savaş, çarpışma” toķuř içre uruş bėrdim/ eren kėrėp başı tığdı DLT, CII, 83-23).). **toķıř** (DLT), **toķıř** (EDPT), **toķuř** (KBS), **toķuř** (EUTS).

toķuřđan: “savaşan, cihat eden” (ol er ol yawlaķ toķuřđan DLT, CI, 519-12).

toķuřmak: “savař” (bitildi erde olar ūze toķuřmak anada ķorķarlar RKT 26/45a2).

tolum: “silah” (er tolum mandı DLT, CII 30-10), (bu ay toldı itti kėr at ton tolum KB 474).

topuz: “demir kamçı” (anlarķa ya’nė topuzlar tāmūrdin TİEM 243r/3). **topuz** (KBS), topuz (DLT).

toy: “ordu karagāhı, ordu kuraēı” (ĥan toy DLT, CIII, 141-21), (tūřirse toyuē keđ kėrėp berk yirig KB 2347). **toy** (EDPT), **toy** (KBS).

tuē: “sancak, bayrak, tuē” (toķuz tuēluē ĥan DLT, CIII, 127-14), (tuē kėwrėēi birle birdi ķuyaē KB 1036). **tuē** (EDPT), **tuē** (KBS), **tuēluē** (OT).

tuēzak: “dėnūřte geri alınmak ūzere savař zamanında askerinin binmesi için hakan tarafından verilen ad” (DLT, CI, 462-22). **tuēzak** (EDPT).

tura: “kalkan, siper; dūřmandan gizlenmek için kullanılan řey” (DLT, CIII, 356-19, KB 256). **tura** (EDPT), **tura** (KBS).

tutuē: “rehin, esir” (er tutuē yordı DLT, CIII, 63-23), (ėligli ķiři barça ėđke tutuē KB 1211). tutuē (EDPT).

ulaēa: “savaş atı” (DLT, CIII, 172-12). **ulaē** (EDPT).

uruř: “vurma, vuruř, savař” (toķuř içre uruř bėrdim/ eren kėrėp bařı tıđdı DLT, CII, 83-23), (ķılını tūtūř boldı ķılķı uruř KB 2098). **uruř** (EDPT), **uruř** (KBS), **uruř** (KIT).

ūke/āk: “řehrin savař için hazırlanmıř olan etrafındaki burç” (on iki ūkek ol bularda adın KB 138).

ürkün: “düşman yüzünden ulus arasına düşen ürküntü, telaşla kalelere ve sığınaklara kaçışma” (DLT, CI, 108-16). **ürkün** (EDPT).

yağı: “düşman” (alp yağıda alçak çoğıda DLT, CI, 41-11), (barur sen bu malıñ yağınka kalur AH 431). **yağı**. **yağı** (EDPT), **yağı** (KBS), **yağı** (OY), **yağı** (EUTS), **yağı** (CC), **yağı** (KIT), **yağı** (ÇT).

yağıcı: “muharip” (negü tir eşitgil yağıcı kür er KB 2019). **yağıcı** (EDPT).

yarık: “kalkan, zırh” (at üstem yarıklar bolur hem kıp kızıl KB 2385). **yarık** (EDPT).

yas idiläri: “malları ve canlarıyla cihat edenler” (TIEM 7370r/1).

yatgak: “bekçi, muhafız” (tünin yattı yatgak aş anda yidi KB 1606), (yatgak yattı DLT, CIII 42-23). **yatgak** (EDPT).

yay: “yay” (DLT, CII, 7-29). **yay** (EDPT), **yay** (KBS).

yetüt: “askere imdat” (DLT, CII, 287-15).

yezek: “öncü, asker öncüsü” (yezek kamuğ yerig yezedi DLT, CIII, 88-23). **yèzek** (EDPT).

yizek: “askerin önden giden bölüğü öncül” (DLT, CIII,17-23).

yortuğ: “muhafız alayı” (süsin itse yapsa ma yortuğ tüzüp KB 2344). **yortuğ** (EDPT).

2.8. Harezmi Türkçesi Dönemi Askerlik Adları

aķın: “akın, hücum, sel” (ME 48/1), (HKT 242a/5), (HŞ 3595). **akın** (EDPT), **akın** (KBS).

aķın(2): “asker” (KE 223v/13). **akın** (EDPT), **akın** (KBS).

aķıncı: “akıncı” (ME 4812), **aķıncı** (EDPT), **akıncı** (KBS), **aķıncı** (DLT).

aldağ: “hile, tuzak, düzen” (HŞ 742).

alp: “alp, cesur, yiğit, kahraman” (KE 61v/14), (ME 32/6), (İML 55). **alp** (EDPT), **alp** (KBS), **alp** (EUTS), **alp** (OY), **alp** (ÇT), **alp** (KHT), **alp** (DLT).

alpağut: “cesur, yiğit, kahraman” (NF 151/9), (KE 132r/11). **alpağut** (EDPT), **alpağut** (KBS), **yılpağut** (BK D 31), **alpağut** (KT K 7), **alpağut** (ÇT), **alpağut** (DLT), **alpağut** (KHT), **alpağut** (KIT).

at: “at” (NF 440/ 17), (KE 3v/16), (ME 13/1), (HŞ 391), (MN 2/10), **at** (EDPT), **at** (KBS), **at** (OY), **at** (DLT), **at** (KB), **at** (ÇT), **at** (KIT).

atğulak “tüfekte tetik bileziği” (İML).

atımçı: “nişancı, okçu” (KE 223r/9). **atım** (EDPT), **atım** (KBS). **atım** (DLT).

atlı: “atı olan, ata binmiş süvari” (HŞ 846), (İML 84) krş. **atlığ**. **atlığ** (DLT), **atlık** (EUTS), **atlı** (KBS).

bağsuncılamak: “akın, baskın” (ME 102/2).

baskak: “baskın, talan” (HŞ 868).

basmak: “ani saldırı, baskın” (ME 102/2).

başak: “okun başına geçirilen demir ok temreni” (NF 362/9), (MM 344/3), (HŞ 3666). **başak** (EDPT), **başak** (KBS), **başak** (TDES), **başak** (DLT), **başak** (KB), **başak** (KIT), **başak** (ÇT), **başak** (KHT).

başçı: “lider, önder, kumandan, yol gösteren” (KE 200v/15), (ME 149/8), (HŞ 4505). **başçı** (EDPT).

başlığ: “başlı, önderi olan” (KE 181r/7), (MN 5/10), (AO II/4) krş. **başlık**. **başlığ** (EDPT), **başlık** (EDPT), **başlık** (KBS).

bik: “bey, emir” (İML 75).

bulun: “esir, tutsak” (KE 46v/7), (ME 25/7) (HKT 179a/7). **bulun** (DLT), **bulun** (KB), **bulun** (EDPT).

busuğ: “pusu, tuzak” (KE 140r/5), **busuğ** (EDPT).

çeri: “asker” (KI/15). krş. **çerig çerik. çe/ârig** (DLT), **çe/ârig** (KB), **çeri** (KBS), **çeri** (TDES), **çeriğ** (EDPT), **çerig** (OY).

çerig kara: “askeri, ordusu olan” (KE 63v/2). **çerig** (DLT).

çerik: “savaş ordusu” (İML145).

er: “asker” (KE 97r/9) (ME 29/4), (İML 78). krş. **ër, ir. er** (EDPT), **er** (KBS), **er** (KB).

ķabaķçı: “öncü asker, birlik” (KI 15).

ķalkān: “koruyucu, kalkan” (NF 139/15), (KE 62v/19), (ME 153/6). **ķalkān** (EDPT),

ķalkān: (KBS), **ķalkān** (OY), **ķalkān** (TDES), **ķalkān** (OY).

ķılıç: “kılıç” (KE 94r/3), (ME 108/5). krş. **ķılınç. ķılıç** (EDPT), **ķılıç** (KBS).

ķılıç ķabı: “kılıç kımı” (İML 173).

ķılıç tutğası: “kılıç kabzası” (İML 173).

ķın: “kılıç kılıfı, kın” (NF 69/13), (KE 196r/10), (ME 10/7). **ķın** (EDPT), **ķın** (KBS).

ķoşun: “ordu, herhangi bir askeri birlik” (HŞ 1438). **ķoşun** (KBS), **ķoşun** (EDPT).

ķür: “cesur, yiğit, gözü pek”. **ķür** (EDPT).

ķür arslan: “cesur kişi , yiğit kişi” (KE 66v/4), (HŞ 1268). (EDPT).

ok: “ok” (NF 31/16), (ME 45/5), (KE 44r/4), (MM 344/3), (HŞ 1091). **ok** (EDPT), **ok** (OY), **ok** (EUTS), **ok** (KBS).

okçı: “okçu, ok atmada hünerli kişi” (HŞ 1091) krş. **okçu. okçı** (EDPT), **okçı** (KBS), **okçu** (KBS), **okçı** (DLT), **okçı** (KIT), **okçı** (ÇT).

olun: “okun sapı, okun temrensiz kısmı” (MM 344/3).

öç: “rehin, tutsak” (KE 49r/19). **öç** (EDPT), **öç** (EDPT), **öç** (KBS), **öç** (CC), **höç** (KBS).

sağıt: “silah” (HŞ 1760).

sançış: “savaş, vuruşma” (KE 225r/3). **sançış** (EDPT), **sançış** (KBS), **sançış** (CC),

sançış tanı: “zırh, savaş elbisesi”.

savaş: “savaş, muhabere” (K VII/31). **savaş** (EDPT), **savaş** (KBS), **savaş** (DLT).

sü: “asker, ordu” (HŞ 1353). **sü** (OY), **sü** (EUTS), **sü** (EDPT), **sü** (KBS), **sü** (DLT), **sü** (ÇT), **sü** (KIT).

südeş: “ordu arkadaşı” (İML 145).

süngi: “süngü” (HŞ 4636), krş. **sünü**, krş. **süngü**.

sünü: “süngü, mızrak” (NF 335/15), (KE 30v/5), (ME 66/2). krş. **süngi**, **süngü**. **sünü** (EDPT), **süngü** (KBS), **söngi** (EUTS), **söngü** (EUTS), **sünüg** (KT), **sünüg** (OT), **süngü** (TDES).

sünü têmüri: “süngü demiri, mızrak demiri” (ME 66/3).

tīg: “kılıç” (HKT 34a/75).

toğ: “tuğ, sancak, bayrak” (KE 223v/2). **toğ** (EDPT).

toķış: “savaş” **toķuş** (NF 12/15). **toķış** (DLT), **toķış** (EDPT), **toķuş** (KBS).

toķuş: “savaş, muhabere, dövüş” **toķuş** (NF 861), **toķuş** (KE 50r/5), **toķuş** (İML 146), **toķuş** (HŞ 796). **toķuş** (EDPT), **toķuş** (KBS), **toķuş** (EUTS).

toķuşlağ: “savaş yeri, muhabere alanı” (İML 146).

top: “top, bölük, kısım” (KE 101v/9). **top** (EDPT), **top** (KBS).

uruş: “savaş, dövüş” (NF 37/5), (ME 109/2), (HŞ 3568). **uruş** (EDPT), **uruş** (KBS), **uruş** (KIT).

uruşmaķ: “savaşma, savaş” (ME 121/4).

yağı: “düşman” (NF 146/ 15), (ME 12/7), (İML 152). krş. **yağı**. **yağı** (EDPT), **yağı** (KBS), **yağı** (OY), **yağı** (EUTS), **yağı** (CC), **yağı** (KIT), **yağı** (ÇT).

yağıçı: “savaşçı” (İML 145). **yağıçı** (EDPT).

yağılaşmaķ: “düşmanlık” (ME 125/3).

yağılık: “düşmanlık” (KE 25r/5), (ME 11/2).

yarağ: “silah, teçhizat” (NF 7/17), (KE 57r/17), (ME 76/7), (HŞ 3084). **yarağ** (EDPT), **yarağ** (OY), **yarağ** (EUTS), **yarak** (KBS).

yarağlığ atlığ: “silahlı ve atlı asker, tam teçhizatlı” (KE 112v/5). **yarağlığ** (EDPT).

yarağ: “silah, teçhizat” (KE 123v/9). **yarağ** (EDPT), **yarağ** (OY), **yarağ** (EUTS), **yarak** (KBS).

yarığ: “zırh” (NF 71/12), (KE 66v/12), (İML 173). **yarığ** (EDPT), **yarığ** (DLT).

yarığ yaşığ: “zırh” (NF 45/8).

yarığ yışığ: “zırh” (NF 33/2).

yarlığ: “emir, buyruk, ferman” (KE 20v/19). **yarlığ** (EDPT), **yarlığ** (KBS), **yarlık** (KBS), **yarlığa**, **yarlığa** (ÇT), **yarlığ**, **yarlığ** (EUTS), **yarlığ** (DLT).

yelük: “süngü ucuna takılan bayrak” (KE 125r/6).

yoba: “silah, teçhizat” (ME 91/7).

2.9. Kıpçak Türkçesi Dönemi Askerlik Adları

akın: “akın, baskın” (TA 15a/6). akın (EDPT), aķınçı (DLT), akın (KBS).

alp: “yiğit, kahraman, cesur, alp” (Kİ, TA). alp (EDPT), alp (KT G 6, KT K 2, KT D 40), alp (İKPÖ, 133), alp (KBS), alp (EUTS).

alpak yay: “bir tür yay” (İH).

alpavut: “asker” (CC, TZ). alpağut (EDPT), ālpağū (KT K 7), yılpağut (BK D 31) ālpağut (KBS), alpağut (EUTS).

aşak: “miğfer”, “Savaşçıların veya itfaiyecilerin başlarına giydikleri demir başlık, tolga” (DM 11a/9) krş. aşık TS (2005-1393a).

aşık: “miğfer” (TA 14b/3) krş. aşak.

atlıg: “atlı, süvari” (BV) krş. atlı, atlu. atlıg (EDPT), atlı (KBS), atlıg (DLT), atlık (EUTS).

atlık: “atlı, süvari (KFT, Kİ, TA). krş. atlı, atlu. atlıg (EDPT), atlı (KBS), atlıg (DLT), atlık (EUTS).

ayrıç: “iki çatallı ok” (Kİ).

bağatur: “yiğit, cesur” (CC). bağatur (EDPT), bağatur (KBS).

balçak: “1. kılıç sapı. 2. Kabzanın demir siperi.” (MG 88b/9).

başak: “okun ucundaki sivri demir” (İM, Kİ 278b/7). başak (EDPT), başak (KBS), başak (TDES).

bellik: “bele bağlanan silahların tümü” (TA 14b/7).

beylik: “savaşta askere verilen silah, çanta v.b.” (KTS 29) TS (2005-256b). beylik (KBS), beylik (EDPT).

bilik: “silah” (Kİ). bilik (EDPT).

biltirik: “savaş aletlerinin korunması” (Kİ).

çalık: “kılıçla vurma, kesme” (Kİ)

çalış (1): “cenk muhabere, dövüş” (BM, İH, TA 15a/5). (2): “ok atışma” (TZ). çalış (EDPT).

çengibaz: “bir ok tutma şekli” (İN).

çeri: “asker, ordu” (CC 49, GT 21/1, İM 431a/1) krş: **çerig, çeyri, şeri, , şerü.**

çeribaşı: “ordu komutanı” (CC 49).

çerig başı: “ordu komutanı” (İM 227/3).

çerig: “asker” (GT 297/1, İM 225a/4). **çeri** (KBS), **çerig** (OY), **çerig** (EDPT), **çeri** (TDES).

çeyri: “ordu, asker” (CC).

çokmar: “topuz, çomak” (KK 71b/6, TA 14b/5).

demren: “okun ucundaki demir, temren” (DM 11b/2) krş. **timren. temürgen** (EDPT), **temren** (KBS).

dutsak~ tuşak: “esir” (KTS 66) TS (2005-2013a). **tutuğun** (EDPT).

dümen: “tümen, on bin” (Kİ) krş. **tümen. tümen** (EDPT), **tümen** (KBS), **tümän** (EUTS), **tümän** (İKPÖ).

hasal: “nöbet, nöbetçi” (CC 76).

kalın: “kın, sadak” (KTS 24) krş. **kın, kurman. kalın** (EDPT).

kalkın: “kalkan” (CC 87, DM 114a/13, GT 229/6, MG 6r/4, KK 71b/6, TA14b/2). TS (2005-1047a). **kalkan** (EDPT), **kalkan** (KBS), **kalkın** (OY), **kalkın** (KB), **kalkın** (TDES).

karavul: “karakol” (KTS 127) krş. **karakul, karavulu.**

karakul: “karakol” (KTS 127) krş. **karavul, karavulu.**

karavulu: “karakol” (KTS 127) krş. **karakul, karavul.**

keş: “ok kabı, okluk” (CC 120/8, DM 11a/9). **sadak** (DLT). **küş** (EDPT).

kez: “okun gezi” (MG 102r/3, İN 20a/2). **kez** (EDPT), **kez** (DLT).

kezik: “okun kırığine dayanan yerini oymak için kullanılan bıçak” (Kİ). **kezik** (EDPT).

kılıç: “kılıç” (CC 102, DM 18b/9, GT 29/6, MG 6v/2, TA 14a/13) krş. **kılıç.** TS (20051153b) kılıç

kılıç: “kılıç” (İM 82b/8, MG 95r/5) krş. **kılıç kın:** kın, kılıf, sadak (KTS) krş. **kalın, kurman.** TS (2005-1155a) **kın** (EDPT), **kın** (KBS), **kın** (DLT), **kın** (KB), **kın** (NF)

kurğan: “siper” (KTS 163) TS (2005-1259a). **kurğan** (EUTS), **kurğan** (EDPT).

kurban: “yay kabı, sadak” (KTS 163) krş. **kın, kurman**

kurman: “yay kabı, sadak” (KTS 164) krş. **kın, kurban.** DLT I 444/18 kurman.

kübe: “savaşta giyilen örme zırh” (CC 126, TA 14b/3) krş. **kübü.**

kübü: “savaşta giyilen örme zırh” (KTS 167) krş. **kübe.**

künj: “esir, köle” (CC). **künj** (EDPT), **künj** (OY).

küsküben: “ok atmanın beş temelinden biri” (İN). **küskü** (EDPT).

küye: “zırh” (TA)

namlı (1): “okun temreni” (İH)

(2): “ tüfeğin nişan yeri” (İH)

oğ: “ok” (CC 143, İN 30b/3) krş. **oğ.**

oğçı: (CC143)

oğ: “ok” (DM 11a/9, GT210/2, İM 278b/6, MG 6r/5, TA14b/4) krş. **oğ. oğ** (AH 228).

oğ (EDPT), **oğ** (OY), **oğ** (EUTS), **oğ** (KBS), **oğ** (NF).

ordu: “ordu” (İH). **ordu** (EDPT), **ordu** (EUTS), **ordu** (DLT).

örpek: “mızrağın ucundaki tuğ” (Kİ).

pusat: “silah” (KTS 217). TS (2005-1632b).

sağan: “ok demiri” (Kİ).

sağıt: “zırh” (MG).

sançıç: “vurma, savaş” (KTS 226) krş. **sançıç, savaş. sançıç** (EDPT), **sançıç** (KBS)

sançıç: “savaş (CC 160, MG 38r/6, TA 15a/5) krş. **sançıç, savaş. sançıç** (EDPT), **sançıç** (KBS)

savaş~şavaş: “savaş” (GT 153/11, TA 43b/10) krş. **sançıç, sançıç. sançıç** (EDPT), **sançıç** (KBS).

sıpkın: “mızrak, kargı, zıpkın” (MG 54v/5) krş. **sıpkun.**

sıpkun: “mızrak, kargı, zıpkın” (MG 116r/1) krş. **sıpkın.**

subaşı: “serasker, komutan” (İH). krş. **sübaşı.**

sü: “asker, ordu” (TA 15a/7). **sü** (EDPT) **sü** (KT D2), **sü** (EUTS) **sü** (DLT) **sü** (KB) **sü** (KBS).

sü başı: “ordu komutanı” (TA 15a/7).

süñgü: “süñgü” DM 11a11, GT 21/6, MG 6r/2) krş. **süñgi. süñü** (EDPT), **süñgü** (KBS), **söñgi** (EUTS), **söñgü** (EUTS), **süñüg** (KT), **süñüg** (OT), **süñgü** (TDES).

süñgi: “süñgü” (DM11a/11, GT 242/7, İN 3b/7, K157a/8) krş. **süñgü.**

süñgülçe: “küçük süñgü” (CC 173).

şeri: “asker, ordu” (DM, TA) krş. **çeri, çerig çeyri, şerü çeri** (KBS), **çerig** (OY), **çerig** (EDPT), **çeri** (TDES).

şerü: “ordu, asker” (DM. TZ) krş. **çeri, çerüg, çeyri, şeri çeri** (KBS), **çerig** (OY), **çerig** (EDPT), **çeri** (TDES).

şerü: “başkomutan” (DM) krş. **çeri başı, çerig başı**

tağva: “ok atmanın usullerinden biri” (İN).

tarak: “ok atış hatalarından biri” (İN).

temren: “okun ucundaki demir” (İH, TA) krş. **demren, timren. temürgen** (EDPT), **temren** (KBS).

timren: “temren, okun ucundaki demir” (MG) krş. **demren, temren. temürgen** (EDPT), **temren** (KBS).

toğuş: “savaş, gaza” (İN). **toğuş** (NF 12/15). **toğuş** (DLT), **tokış** (EDPT), **toğuş** (KBS), **toğuş** (EUTS).

tuma: “savaşta giyilen zırh” (KTS 283).

tutğa: “kılıcın sapı” (Kİ, MG). krş. **tutğa.**

tutğa: “kılıcın sapı” (MG).

tutğun: “esir, hapis, tutsak” (CC). **tutğun** (EDPT).

tutsak: “tutsak, rehin, esir” (CC, GT, Kİ, TZ) krş. **tutsak**, **tutsav**.

tutsak: “tutsak, rehin, esir” (TA).

tutsav: “tutsak,rehin esir” (TZ).

tutu: “tutsak, rehin, esir” (TZ).

uruş: “savaş” (İM 242b/2, İN 3b/9, MG 27v/6)

uruşçı: “savaşçı” (İN 68a/2).

uruşu: “savaşma, vuruşma” (CC).

ya: “yay (MG 99r/6) krş. **yay**. **yay** (EDPT), **yay** (DLT), **yay** (EUTS), **yay** (NF).

yağı: “düşman” (CC214, TA28a/7). **yağı** (EDPT), **yağı** (KBS), **yağı** (OY), **yağı** (EUTS), **yağı** (CC), **yağı** (KIT), **yağı** (ÇT).

yarak: “silah” (KTS 311). **yarag** (EDPT), **yarak** (OY), **yarak** (EUTS), **yarak** (KBS).

yarık: “zırh” (TA14b/3). **yarık** (EDPT), **yarık** (DLT). **yarık** (KB), **yarık** (NF).

yasıç: “bir tür ok demiri” (Kİ). **yasıç** (EDPT).

yasıç ok: “yassı ok” (DM).

yay: yay (DM11a/7, İN 4a/5, MG 4v/2) krş. **ya yay** (EDPT), **yay** (DLT), **yay** (EUTS).

yay kabı: yay konulan kab (DM 11a/11).

yayağ: yaya, piyade (MG 28r/2) **yadağ** (KT), **yadağ** (DLT) **yadağ** (NF).

yışıç: “giyilen zırh, baş zırhı” (Kİ). **yışıç** (EDPT).

yırlıç: “kılıcın cevheri, demiri” (MG)

yülek: “ok kayışı” (Kİ)

zürka: “ok atarken meydana gelen kusurlardan biri” (İN).

2.10. Çağatay Türkçesi Dönemi Askerlik Adları

alp: “yiğit, kahraman”. **alp** (ŞSL), **alp** (ŞT), **alp** (İKPÖ), **alp**, (KBS), **alp** (EUTS), **alp** (EDPT), **alp** (DLT), **alp** (NF).

atğucu: “nişancı, nişan alan”. krş. atğucu, atúucu, atımcı. (ŞSL). **atım** (DLT), **atım** (EDPT), **atım** (KBS), **atımcı** (KE).

atım: “menzil, bir ok atımı yer”. (ŞSL). **atım** (DLT), **atım** (EDPT), **atım** (KBS), **atımcı** (KE).

atışlıg: “ok atımında usta, mahir”. (ŞSL).

atkuçu: “nişancı, nişan alan”. (GT). **atım** (DLT), **atım** (EDPT), **atım** (KBS), **atımcı** (KE).

atkulaş: “harp, savaş”. krş. **çapğulaş**, **tokış**. (ŞSL).

banduk: “tüfek” (ŞSL), **banduk** (EDPT).

baranğar: “ordunun meymenesi, sağ tarafı”. (ŞSL).

başak: “ok, ok ucundaki demir”. (ŞSL). **başak** (EDPT), **başak** (KBS), **başak** (TDES).

başak (KT), **başak** (İM), **başak** (Kİ), **başak** (NH), **başak** (HŞ).

batur: “kahraman, cesur, yiğit”. (ŞSL). **batur** (EDPT).

bekter: “bir tür silah ve bektürme”. (ŞSL).

birk: “Orta Asya’da askerın muhafazası için bir nevi tembih”. **birk** (AL), **birk** (FK), **birk** (ŞSL).

boğuz: “askeri bir rütbe, makam, derece”. **boğuz** (EDPT).

bölek: “bölük, bir alay”. **bölek** (YED), **bölek** (ŞHD), **bölük** (EDPT).

böyreğçi: “ordunun merkezi ile iki tarafına konulan asker”. (ŞSL).

cebe: “zırh, miğfer”. **cebe** (ŞSL).

çapçı: “akıncı”. krş. **çapğun**, **çapkun**. **çapçı** (ŞSL).

çapğun: “akıncı”. (ŞSL).

çapğulaş: “dövüş, muhabere”. (ŞSL).

çapkun: “savaş meydanına yardım amacıyla gönderilen bir miktar adam”. krş. **çapğun**. (ŞSL).

çarge: “asker, askeri bir rütbe”. (ŞSL).

çerig: “çeri, asker”. **çerig** (GT), **çerig** (LD), **çerig** (ŞSL), **çerig** (KÇ), **çerig çerik çe/ärig** (DLT), **çeri** (KBS), **çeri**(TDES), **çerig** (EDPT).

çerik: “çeri, asker”. **çerik** (AL), **çerig** (EDPT), **çerig** (KÇ), **çeri**(TDES), **çeri** (KBS).

çirig: “asker, ordu”. **çirig** (ŞSL), **çirig** (TMA), **çirig** (FK), **çerig** (EDPT), **çeri**(TDES), **çeri** (KBS).

çirik: “asker”. **çirik** (AL). **çerig** (EDPT), **çeri**(TDES), **çeri** (KBS).

çirikçi: “asker, ordu, dizi”. **çirikçi** (MK).

çuñar: “askerlikte sağ taraf”. **çuñar** (AL).

dalay: “bir rütbe ismi”. **dalay** (ŞSL).

dalğa: “zırhlı”. **dalğa** (AL).

dapkur: “alay, tabur”. **dapkur** (AL).

dayın: “düşman, hasım”. **dayın** (ŞSL).

derğaş: “düşman”. **derğaş** (ŞSL).

eren: “eren, yiğit, erkek”. **eren** (GT), **eren** (NH), **eren** (EDPT). **eren** (EUTS), **eren** (KBS), **eren** (TDES).

erüksün: “askerin toplandığı, konakladığı yer”. **erüksün** (ŞSL).

ğunçacı: “tutsak, esir”. **ğunçacı** (ŞSL).

ğur: “saldırı, hücum”. **ğur** (ŞSL).

ılgamış: “akın, yağma”. **ılgamış** (ŞSL).

ılgar: “müfreze, muharebe anında her tarafa sevk edile muhafaza ve ihtiyat askeri”. **ılgar** (ŞSL).

ılgarcı: “akıncı”. **ılgarcı** (ŞSL).

iş: “savaş, cenk” (ŞSL), **iş** (EDPT).

kalқан: “kalkan, savaş kıyafeti, koruma, siper”. **kalқан** (ŞSL), **kalқан** (BV), **kalқан** (SD), **kalқан** (EDPT), **kalқан:** (KBS), **kalқан** (OY), **kalқан** (TDES), **kalқан** (OY), **kalқан** (NF), **kalқан** (KE).

kamçı: “kamç1, kırbaç”. **kamçı** (ML), **kamçı** (ŞSL). **kamçı** (DLT), **kamçı** (EDPT), **kamçı** (KBS), **kamçı** (OY), **kamçı** (TDES).

kaşka: “muharebe anında atın cephesine takılan nişan”. **kaşka** (ŞSL), **kaşga** (EDPT), **kaşka** (KT).

katağ: “tabya, siper”. **katağ** (ŞSL).

kavga: “savaş”. **kavga** (ŞSL), **kavga** (ŞHD).

keybür: “yassı ok temreni”. **keybür** (AL), **keybür** (GN).

kılıç: “kılıç”. **kılıç** (BV), **kılıç** (GT), **kılıç** (NH), **kılınç**. **kılıç** (EDPT), **kılıç** (KBS), **kılınç** (İM), **kılıç** (DLT).

kın: “kın, kılıç”. **kın** (BV), **kın** (ŞSL). **kın** (EDPT), **kın** (KBS). **kın** (DLT), **kın** (KB), **kın** (NF), **kın** (KE), **kın** (ME).

kıngır: “cesur, yiğit”. **kıngır** (ŞSL).

kıyığ: “ucu keskin öldürücü alet”. **kıyığ** (BV). **kıyığ** (EDPT).

kiper: “okun ucundaki büyük peykan”. **kiper** (ŞSL).

kırkake: “zırh, cevşen, miğfer”. **kırkake** (ŞSL).

korçı: “silahşor, süvari”. **korçı** (ML), **korçı** (LD).

korukçı: “korucu, koruyan bekçi” (ML). **korukçı** (EDPT), **koruğçı** (DLT).

koruman: “ordunun arkasını gözetmeye yarayan memur”. **koruman** (ŞSL).

koyak: “savaşta müstemel bir silah”. **koyak** (ŞSL).

kulav: “ok”. **kulav** (ŞSL). **oğ** (OY), **oğ** (EUTS), **oğ** (KBS). **oğ** (DLT), **oğ** (KB).

kundağ: “tüfek çakmağının yeri ve sapı”. **kundağ** (ŞSL).

kur: “silah”. **kur** (ŞSL). **kur** (EDPT), **arak** **arağ** (EDPT), **arak** (OY), **arak** (EUTS), **arak** (KBS).

kuyak: “cenkte giyilen elbise”. **kuyak** (SHD).

mancınık: “mancınık”. **mancınık** (TMA).

mirgen: “atıcı, nişancı”. **mirgen** (ŞT).

merdek: “atıcı, nişancı”. **merdek** (ŞT), **merdek** (EDPT). **atımcı**. (ŞSL). **atım** (DLT), **atım** (EDPT), **atım** (KBS), **atımcı** (KE).

noyan: “başkomutan, ser-asker”. **noyan** (ŞSL).

noyın: “başkomutan, ser-asker”. **noyın** (ŞSL).

ok: “ok”. **ok** (NH), **ok** (EDPT), **ok** (OY), **ok** (AH), **ok** (EUTS), **ok** (KBS).

okçı: “okçu”. **okçı** (ŞHD), **okçu** (EDPT), **okçı** (KBS), **okçu** (KBS), **okçı** (DLT).

onbegi: “onbaşı”. **onbegi** (ŞT). **onbaşı** (KBS).

onbigi: “onbaşı”. **onbigi** (ŞT). **onbaşı** (KBS).

ölün: “okun çöpü ve destesi”. **ölün** (ŞSL).

öpçin: “siper, zırh, miğfer”. **öpçin** (ŞSL).

ötgün: “okun teymür yeri”. **ötgün** (ŞSL).

sabgun: “mızrak”. **sabgun** (ŞSL).

sadağ: “içine ok konulan torba”. **sadağ** (ŞSL).

sadağ: “içine ok konulan torba”. **sadağ** (ŞSL).

sagdağ: “ok torbası”. **sagdağ** (ŞSL).

sakdağ: “ok torbası”. **sakdağ** (ŞSL).

sançığ: “küçük mızrak”. **sançığ** (ŞSL), **sançığ** (EDPT).

sançış: “savaş, mızrak ile dövüşme, savaşma”. **sançış** (ŞSL), **sançış** (EDPT), **sançış** (KBS), **sançış** (CC).

savaş: “savaş, cenk”. **savaş** (ŞSL), **savaş** (EDPT), **savaş** (KBS), **savaş** (DLT), **savaş** (KE), **savaş** (KB).

savut: “zırh, cevşen”. **savut** (ŞSL).

senin: “mızrak”. **senin** (ŞSL), **senin** (AL), **süngü** (KBS), **söngü** (EUTS), **söngü** (EUTS), **sünüg** (KT), **sünüg** (OY), **süngü** (TDES).

sünü: “mızrak”. **sünü** (ŞSL), **süngü** (KBS), **söngü** (EUTS), **söngü** (EUTS), **sünüg** (KT), **sünüg** (OY), **süngü** (TDES).

sürmişi: “muharebe esnasında nara çekme”. **sürmişi** (ŞSL).

şığavul: “Türkistan’da sefirlik maslahatgüzarı görevinde bir rütbe adı” (ŞSL).

tağar: “askere maaştan başka verilen erzak”. **tağar** (ŞSL), **tağar** (EDPT).

tapavul: “öncü, keşifçi” (ML).

tegişlig: “düşman”. **tegişlig** (GT).

temren: “ok ucu peykan”. **temren** (ŞSL), **demren** (DM), **timren**. **temürgen** (EDPT), **temren** (KBS).

tireci: “okluk, sadak”. **tireci** (AL).

tirkeş: “sadak, okluk, ok kabı”. **tirkeş** (ŞSL).

toķuş: “savaş”. **toķuş** (ŞSL), **toķuş** (EDPT), **toķuş** (KBS), **toķuş** (EUTS), **toķiş** (DLT).

topulğa: “savaşçıların başlarına taktıkları demirden zırh” **topulğa** (ŞSL).

turķurķa: “siper” **turķurķa** (ŞSL).

tüfeng: “tüfek” (ŞSL).

tüz: “ok, mızrak” **tüz** (ŞSL).

urum: “askeri ilminde ustalık ve becerikliğı alışkanlık edinen bölük” **urum** (AL), **urum** (ŞSL).

yağı: “düşman” **yağı** (ŞSL), **yağı** (GT), **yağı**. **yağı** (EDPT), **yağı** (KBS), **yağı** (OY), **yağı** (EUTS), **yağı** (CC), **yağı** (DLT) **yağı** (AH).

yağılık: “düşmanlık” **yağılık** (ÇFK), **yağılık** (KE), **yağılık** (ME).

yalanun: “bir yere süratle asker sevk etme” **yalanun** (ŞSL).

yanğavul: “hudut muhafızı” (ML).

yarağ: “silah” **yarağ** (ŞSL), **yarağ** (EDPT), **yarağ** (OY), **yarağ** (EUTS), **yarak** (KBS) **yarağ** (NF).

yarağ: “silah” **yarağ** (ŞHD), **yarağ** (LM), **yarağ** (EDPT), **yarağ** (OY), **yarağ** (EUTS), **yarak** (KBS) **yarağ** (NF).

yasağı: “asker” **yasağı** (FK).

yasal: “asker, asker alayı” (ŞSL), **yasal** (ML).

yasav: “asker dizisi, asker” (ŞSL).

yasavul: “hanın hassa alayı” (ML).

yav: “düşman” **yav** (ŞSL). **yağü. yağı** (EDPT), **yağı** (KBS), **yağı** (OY), **yağı** (EUTS), **yağı** (CC), **yağı** (DLT) **yağı** (AH).



2.11. Eski Anadolu Türkçesi Dönemi Askerlik Adları

ağız: Sınır, hudut. (Ağam, sası dinlü Gürcistan ağzında oturursun. Dede. XIV. 20).

ağız tüfengi: Bir çeşit eski tüfek. (Ağız tüfengi ile mesmûn fındıklar atarlar. Cihan XVII. 136).

ağma hançer: Yüzü oluklu hançer. (Ağma hançer soğuluydu belinde. P.S. Abdal XVI-XVII. 26).

alp: Kahraman, babayiğit, bahadır. (Alp ere korğu vermek ayıb olur. Dede Esrar XIV. 176).

alp eren: Yiğit, bahadır. (Ayağın berk basmağ alp erenlerün işidür. Sır. XVI. 11-2).

at eri: Binici, süvari. (Eğer yayağ sefer iderse at eri. Hazain XV. 66-1).

atlu kişi: Süvari. (Ol atlu kişininüjeline konar. Süh. XIV. 61).

at tonu: Savaşta ata giydirilen zırh. (Yıkılırdı at tonu bergüstüvan. Süh. XIV. 166).

balçağ: Kılıç sapı. Ellerde kılıçların balçağı ve sügülerin ağaç kaldı. Anter. XIV. 2, 568).

başak (II): Demren, okun ucundaki sivri demir. (Oğ demreni, mızrak timürü, oğun ucundaki sivrü ki Türkçede başak tabir olunmuş. Kam. 05. XIX. 2, 340).

başaklı ok: Büyük yelekli ok.

baş eri: Komutan. (Bes oldu gazâya baş eri can. Tennurî. XV. 139).

binütlü: Atlı, süvari. (Cennet içinde bir ağaç var, gölgesinde seri' binütlü. Cev. Ah. XV. 139.).

biñ beği: Binbaşı. (Moğol çerisinden Taban adu biñ beğiyle müteveccih oldu Ta. Sel. XV. 378-1).

cebe: Zırh, zırhlı elbise. (Subaşılının ve sipahilerin cebelerin ve cebelülerin götürmek için... Mehmet ve Mustafa irsâl oldular. Sic. B. XV. 4, 473).

cebeci: Cephaneci er. (Ve cebeci topçu başına ellişer ağça ulûfe vereler. Kanun. Os. XVI. 29).

cebelü: Tımar sahiplerinin yedek götördükleri silahlı adam. (Padişah kendi leşkerin gördü cebelüsü arz olundu. Aş. XVI. 135).

cıda: Süngü, kargı, mızrak. (kargu cıda oynatanlar vardı geldi. Dede. E. XIV. 137).

çalım yeri: Kılıç ağzı. (kılıç ağzına denir ki çalım yeridir. Kam. XVIII- XIX. 1, 187).

çalış: Cenk, muharebe. (Çalıştan kaçır isem er olmayam. Süh. XIV. 289).

çarkacı: Öncü asker. (Bunlar da asker-i İslâmın çarkacılarıdır. Müslim. XV. 10, 38).

çeri (çerü): Asker. (Tekür içerisin divrişüp meydan geldi. Dede. Es. XIV. 285).

çeri önü: Askerin önde gidenleri. (Cam. Fa. XVII.49)

çeri sürücü: Asker sevkine memur kimse. (Sic. A. XVI. 6, 1433).

çeri yarağı: Silah, cephane.

demren (temren): Okun ucuna geçirilen kemik veya demir parça. (Gövdede demren ve kemiş battığın çıkara. M. Bay. XIV. 22).

dil (IV): Düşman ahvalini söyletmek için alınan esir. (Mümkün olmak kim bu köleden bir dil alağ. Er. XVII. 8).

doyumluk (toyumluk): Ganimet. (Ermenilerini esir etti, mübalığa doyumluklar oldu. Aş. XIV. 43-2).

dutgun (duthun, dutkun): Esir, tutsak. (Ki dutgun iken vardı vü duttu yol. Süh. XIV. 285).

elli başı: Elli askere kumanda eden subay. (kaça bir yüzbaşı ve elli başı fevt olsa. Ta. Sel. XV. 2, 16).

er: Yiğit, kahraman. (Er ere mağlup olmak ayıp değildir. Hamza. XIV- XV. 15, 47).

erklik günü: Savaş günü. (Ol erklik gününde nite öğüne. Süh. XIV. 182).

eyer yapuğu: Cenkte atlara giydirilen zırh, çukal, yancık.

geyim (giyim): Zırh, savaş elbisesi. (Geyim giyinüp silah kuşanırdı. Ecv. Ah. XV- XVI. 670).

gönder: Kargı, mızrak. (Bana gönder havale eyledi. Rahat. XVI. 35).

ışık: Demir başlık, miğfer. (Açam alnımı ışığım kaldıram bular oğa ben kılıca bindirem. Süh. XIV. 164).

inçü: Esir, kul. (İnçüleri ya'ni esirleri ve kulları. Ta. Sel. XV. 164).

ķaravul: G6zcü, nöbetçi, karakol. (Sol ķaravullar kim, Sultan anları Kuds-i Şerif etrafında konuştu. Kesir. XV. 262).

ķaravul eri: Keşif kolu. (Görüben anı belinledi ķeri/ bildiler kim sindi ķaravul eri. Cam XV. 92).

ķarkāřa (ķargařa): Kavga, savaş.

ķeçim (geçim): Cenkte atların ve insanların giydiği zırh. (Nehengi geçimlerle bir er yedi başlı ejderi. Arifin. XVI. 87).

ķeleř: Yiğit, cesur, bahadır. (Karac'oğlan eder oķuyam yazam/ Keleş değilim ki kervanlar bozam. Kara. XVII. 73).

ķesme: Eskiden savařlarda ata giydirilen bir çeřit zırh. (Rikāb-ı devlete arz eyledim Suriyye bir kesme. Sūr. XVII. 70).

ķesme (II): Bel şeklindeki ok temreni. (Pilek: Oķ temreni ya'ni kesme. Ni'metü. XVI. 172).

ķılıç eri: Kılıç kullanmakta maharetli olan. (Eğer pehlivansın ya ķılıç eri. Ferh. XIV. 80).

ķırıř: Savaş, harp. (Alp yiğitler ķırıř günü ķariminden ķayırır mı dediler. Dede. XIV. 96).

ķořun: Saf, asker dizisi. (Alaylar bağlandı, ķořunlar düzüldü. Dede. XIV. 153).

ķubur: Ok çantası, sadak. (Bir ķalkān ve bir ķılıç ve bir úubur ve bir yay. Sic. K. XIV.8, 182).

ķütüval: Muhafız, kale dizdarı. (Ve bu ķal'anın ķütüval ve hafazası vardır. Men. Av. XVI. 27).

oķ: Ok. (Depegözün yağrına bir oķ urdu oķ geçmedi. Dede. XIV. 114).

oķçu: Nişancı. (Bilürsüz ön uran oķçu demişler. Yuz. Şems. XVI. 128).

ordu (ortu): Askerin toplandığı, toplu olarak bulunduğu yer. (Ap alaca ordusuna şivan girdi. Dede. XIV. 49).

sadak: Ok veya yay çantası. (Sadakından doķsan oķun döktü. Dede. XIV- 2, 225).

saķ: Ok yayının kiriş geçen ucu. (Caf. XIV. 72-1).

sançış: Savaş. (Kadı. XIV. 257)

savaş: Kavga, muharebe, harp. (Cenk ayağa bindi ve odu yalınlandı. Anter. XIV.).

savaş eri: Muharip, mücahit. (Ol atkıya ki savaş eri ola cenge yaraya neberdü süvar derler. Dekâ. XVI. 66-1).

seğirdim: Akın, hücum. (Vehm misali seğirdime şüru ettiler. Ta. Sel. XV. 129).

sığır seğirdişlü: Düşmana harp usulüyle değil tehdit ve küfürle saldıran. (Deş. XIV.135-1).

subaşı: Kumandan, zabıt. (Subaşıları iş iyeleri yürüdüler. Fütuh. XIV. 67).

sü: Asker, çeri. (Ebâ-an-cet, sü erlerine hizmet edegelmişlerdi. Aş. XVI. 192).

sünjü (sügü): Mızrak, kargı, süngü. (Uruz gin yağadan sünjüsün sançtı durdu. Dede. E. XIV. 132).

terken: Bir çeşit ok. (katı yaylılar terken oğlular. Fütuh. XIV. 547).

uğraş: Harp, savaş, cenk. (Şöyle ki bir gün uğraş gününe tüş gelirsin. Kab. XV. 413).

uğraşçı: Muharip, savaşçı. (Başına bir medet kıl, yoğsa Tatar kavmi azîm uğraşçı yağlılarıdır. Bektaş. XV. 313).

uğraş yeri: Muharebe meydanı. (Uğraş yerinde Müslüman ölesin komadılar. T.Oruç. XV. 27).

urgun malı: Vurgun malı, ganimet. (Müntehâb. XVIII. 70-1).

uruş: Harp, savaş, cenk. (Ol gice ki istesi uruş olucak idi. Si. Da. XIV. 388-1).

uz atıcı: Nişancı. (Hükm-endâz (Fa): Uz atıcı ki attığı şaşmaya. Ni'metî XVI. 253).

varsak (II): Eski harp aletlerinden bir çeşit yatağan, kısa kılıç.

ya: Yay, ok atılan yay. (Her söz kim ağız zindanından doşra çıkar ve her ok kim ya kabzasından atıla... Kel. XIV. 43).

yağı: Düşman. (Bir ulu yağı üzerlerine geldi. Kesir. XV. 245).

yalman: Kılıcın, kamanın bıçağın, mızrağın, süngünün ağzı veya ucu. (Kara pule öz kılıçlar çalındı yalmanı düştü. Dede. XIV. 33).

yarağ: Silah. (Her gâh ki Abdullah yarağ havale edüp üzerine yürüdü. Saadet. XV- XVI. 174-2).

yarağ yasağ: Cenk aletleri. (Terceman. XIV. 437).

yarığ: Zırh. (Ağaçlar çün geyer altun yarığlar. Çeng. XV. 240).

yarım süğü: Kısa mızrak. (Nizek (Fa). yarım siğı. Müntehâb. XVII. 103-1).

yaya: Piyade. (Tor Hasan bin Yusuf nâm yayayı teftiş ve tefahhus ettim. Si. B. XV. 5, 16).

yayabaşı: Serdar, piyade komutanı. (Biga sancağının yayabaşısı Sli Bin Çakır. Sic. B. XV. 7, 290).

yayağ: Yayan, piyade. (Yayağlar dahi çarağollar aletlendiler. Fütuh. XIV. 68).

yelek (çelek): Okun tüyleri. Üç yelekli çayın oğlar atıldı demreni düştü. Dede. XIV. 33).

yezek: Asker müfrezesi, karakol. (Ba'zı nüshada ketîbe lafz-ı yezek ile tefsir olundu. Aks. XVII- XVIII 196).

yürekli (yürekli): Yiğıt, cesur. (Tanrı'nın çazası yürekli ve bahadırları çorçak çılır. Kel. XIV. 46).

yüz beği: Yüzbaşı. (Her bin başı beyin on yüz beyi çafasında durdular. (Fütuh. XIV. 354).

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

“Tarihî Türk Lehçelerinde Askerlik Adları” adlı bu tezimizde Türk dilinin yazılı ilk dönem eserlerinden başlayarak Eski Anadolu Türkçesi dönemi sonuna kadar birçok eseri inceleme imkânı yakaladık. Çalışmayı hazırlarken Türk dilinin eski dönemlerden itibaren ne kadar geniş bir söz varlığına sahip olduğunu da gördük. Bu durum, bizi bu alanla ilgili farklı konularda çalışmalar yapmaya da teşvik etti. Türkçe, terim üretimi konusunda çok zengin bir yapıya sahiptir. Bu üretkenlik ve zenginlik askerî adlar kavramlar için de söylenebilir. Türk ulusunun askerlik ve savaşla iç içe olması, bu alanla ilgili kavramların sayısının artmasını sağlamıştır.

Tezimizde Köktürk ve Uygur dönemine ait metinlerdeki askerî ad ve kavramların büyük bir bölümünün köken olarak Türkçe olduğunu görmekteyiz. Karahanlı, Harezmi, Kıpçak, Çağatay ve Eski Anadolu Türkçesi dönemlerine ait metinlerde ise askerî ad ve kavramlara diğer dillerden birçok kelime girdiği görülmektedir. Biz de tezimize diğer dillerden geçen kelimeleri dahil etmedik. Ayrıca bu dönemlerde yer alan fiil soylu kelimeleri de çalışmamıza dâhil etmedik.

11. yüzyılda Karahanlı Türkçesiyle yazılmış eserlerde ilk kez Arapça ve Farsça askerlik adları yer almaktadır. Bu dönemde savaşla ilgili adların Türkçe kökenli olduğu görülmektedir.

14. ve 15. yüzyıl Harezmi ve Kıpçak Türkçesi metinlerinde Arapçadan ve Farsçadan alınan kelime sayısı oldukça artmıştır. Bunun önemli sebeplerinden biri, bu dönem eserlerinin birçoğunun bu dillerden yapılmış tercüme eserler olmasıdır. İşte bu tercümanlık faaliyetlerinin sonucu olarak askerî ad ve terimlerde Arapça ve Farsça kelimelerin arttığı görülmektedir. Hatta bunlar kökeni Türkçe olan kelimelerin yerine de geçmiştir.

Türk ulusunun önemli vasıflarından biri olan askerliğe Kıpçak Türkçesi eserlerinde de rastlamaktayız. Savaş sanatı ve hüneri ulusumuzun teşkilatlanmasında önemli bir etken olarak göze çarpmaktadır. Bu dönemde yazılan Kıpçak sözlük ve mensur eserlerinde özellikle Eski Türkçe devrinde kullanılan askerî rütbelerin büyük bir bölümünün kullanılmadığı görülmektedir.

15. yüzyılda oldukça sağlam bir edebiyat dili olarak ortaya çıkan Çağatay Türkçesi, bu yüzyılın sonlarında Ali Şir Nevâî'nin gayretleriyle klasik bir görünüme

kavuşmuştur. Çağatay Türkçesi günümüze çok uzak olmayan dönemlere kadar Doğu ve Kuzey Türk lehçelerinin egemen olduğu bölgelerde müşterek bir kültür dili olarak kullanılmıştır. Timur Devleti ve devamı olan Babür Devleti'nde Türklerin askeri düzeni ve ordu yapılanması büyük bir gelişme göstermiştir. Bu durum da ortaya askerlikle ilgili birçok terim ortaya çıkmıştır. Çağatay Türkçesini diğer tarihî Türk lehçelerinden ayıran önemli özelliklerden biri de bu dönemdeki kelimelerin sayısının fazlalığıdır.

Tezimizin temel inceleme bölümü olan askerlik adları, sözlük kısmında verilmiştir. Bu kelimelerin tarihî Türk lehçelerindeki değişimleri de mümkün olduğunca gösterilmiştir. Eski Türk topluluklarıyla içli dışı olmuş dahası toplumsal hayatı tanzim etmiş olan askerlik, zamanla farklı dillerden de etkilenecek bu alanla birçok yeni kelime türetebilmiştir.

Çalışmamızda görüldüğü üzere tarihî Türk lehçelerindeki bazı askerî kelimeler günümüzde kullanılmaktadır. Bunlardan bazıları alp, çavuş, er, ok, süngü, kalkan, kamçı vb. kelimelerdir. Fakat bazı kelimelerin ise günümüz Türkçesinde hiç kullanılmadığı veya dönemler içerisinde farklı anlamlara geldiği görülmektedir.

Yapılan bu çalışma, yıllarca askerlik ile içli dışı olan Türk ulusunun bu alanla ilgili ne kadar zengin bir dil ve kültür birikimine sahip olduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

Aksan, D. (2009). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dil Bilim*, TDK Yayınları, Ankara.

Arat, R. R. (1975). *Kutadgu Bilig, III İndeks*. (Haz. Kemal Eraslan, Nuri Yüce, Osman Fikri Sertkaya). İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Argunşah M., Sağol Yüksekaya G., Tabaklar. Ö. (2010). *Karahanlıca Harezmece Kıpçakça Dersleri*. İstanbul: Kesit Yayınları.

Ata, A. (1997). *Kıyasü'l-Enbiyâ Giriş-Metin-Tıpkıbasım, C. I*. Ankara: TDK Yayınları.

Ata, A. (1998). *Nehcü'l-Feradis (Dizin-Sözlük)*. Ankara: TDK Yayınları.

Atalay, B. (1970). *Abuşka Lûgati veya Çağatay Sözlüğü*. Ankara.

Atalay, B. (1986). *Divanü Lûgat-it-Türk Dizini*. Ankara: TDK Yayınları.

Aydın, E. (2018). *Uygur Yazıtları*. İstanbul: Bilge Kültür-Sanat.

Barutçu-Özönder, F. S. (1996). *İbni- Mühennâ Lûgati*. Ankara: TDK Yayınları.

Bayraktar, N., Yedigâr E. vd. (2005). *Türk Dili Yazılı Sözlü Anlatım*. İstanbul: Atlas Yayın Dağıtım.

Berber, O. (2010). Muhakemetü'l-Lügateyn'deki Türk Ordu Teşkilatına Ait Terimlerin Karşılaştırılmalı İncelenmesi. *Turkish Studies*.

Caferoğlu, A. (2011). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.

Clauson, Sir G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth-Century Turkish*. Oxford.

Çelik, Ü. (1996). *Alî Şîr Nevâyî Leylî vü Mecnûn*. Ankara: TDK Yayınları.

Demir, N., Yılmaz E. (2012). *Türk Dili El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.

Doğan, A. (1996). *Türkçenin Söz Varlığı*. Ankara: Engin Yayınevi.

Doğan, İsmail, Zerrin Usta (2014). *Eski Uygur Türkçesi Söz Varlığı*. Ankara: Altınpost Yayıncılık.

Eckmann, J. (2003). *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar* (Yayıma Hazırlayan: Osman Fikri Sertkaya). Ankara: TDK Yayınları.

Eker, S. (2007). *Türk Dil Bilimi Bakımından Tarihi Askeri Terminoloji*. Ankara: Grafiker Yayınları.

Eraslan, K. (1999). *Mevlâna Sekkakî Divânı*. Ankara: TDK Yayınları.

Ercilasun, A. B. (2007). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Ergin, M. (2009). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Eren, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara.

Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.

Hacıeminoğlu, N. (2000). *Kutb'un Hüsn ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri*. Ankara: TDK Yayınları.

Hamilton, J. R. (2011). *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*. çev. Vedat Köken. Ankara: TDK Yayınları.

Karaağaç, Günay (1997). *Lutfi Divânı Giriş-Metin-Dizin-Tıpkıbasım*. Ankara: TDK Yayınları.

Karamanlıoğlu, A. F. (1989). *Gülistan Tercümesi*. Ankara: TDK Yayınları.

Kaya, C.(1994). *Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin*. Ankara: TDK Yayınları.

Kaya, Ö. (1996). *Alî Şîr Nevâyî Fevâidü'l-Kiber*, Ankara: TDK Yayınları.

Orkun, H. N. (1987). *Eski Türk Yazıtları*. Ankara: TDK Yayınları.

Özgür, C. (1994), *Baytatu'l-Vâzih*. İstanbul (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi).

Öztopçu, K. (1989). *Münyetü'l-Guzât* (Yayımlayanlar: Sinasi Tekin, Gönül Alpaytekin). Harvard Üniversitesi Basımevi.

Tekin, T. (1988). *Orhon Yazıtları*. Ankara: TDK Yayınları.

Toparlı, R. (2003). *Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lugati't-Türkiyye*. Ankara: TDK Yayınları.

Toparlı, R. (1992). *İrşâdü'l-Mülûk Ve's-Selâtîn*. Ankara: TDK Yayınları.

Toparlı, R, Çögenli, S, Yanık, Nevzat H., (1999). *El-Kavanînü'l-Küllîyye Li Zabti'l-Lugati't-Türkiyye*. Ankara: TDK Yayınları.

Toparlı, R., Çögenli, S., Yanık, Nevzat H., *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî*. Ankara: TDK Yayınları.

Toparlı, R., Vural, H., Karaatlı, R. (2003). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.

Toparlı, R., Mustafa A. (2008). *Mu'înü'l-Mürîd*, İnceleme-Metin-ÇeviriDizin-Tıpkıbasım. Ankara: TDK Yayınları.

Tören, H. (2001). *Alî Şîr Nevâyî Sedd-i İskenderî İnceleme-Metin*. Ankara: TDK Yayınları.

Turan, F. (2018). Eski Türkçeden Orta Türkçeye Askerî Rütbe ve Unvanlar. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*. C.58, sayı 1.

Türkay, K. (2002). *Alî Şîr Nevâyî Bedâiyü 'l-Vasat*. Ankara: TDK Yayınları.

Uğurlu, M. (1987). *Münyetü 'l-Guzât*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

User, Ş. H. (2009). *Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*. Konya: Kömen Yayınları.

User, H. Ş. (2012). Eski Türk Yazıtlarında Politik ve Askerî Terimlerden Örnekler. *Bilgi Dergisi*. s. 257-272.

Ünlü, S. (2012). *Harezmi – Altınordu Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Kitabevi Yayınları.

Ünlü, S. (2012). *Karahanlı Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Kitabevi Yayınları.

Ünlü, S. (2012). *Doğu ve Batı Kur'an Tercüme Sözlüğü*. Konya: Eğitim Kitabevi Yayınları.

Ünlü, S. (2013). *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Kitabevi Yayınları.

Yıldırım, Talip (2002). *Hüseyin Baykara Divânı (Metin-İnceleme-Dizin)*, Ankara.

Yüce, N. (2014). *Mukaddimetü'l-Edeb, Harezmi Türkçesi ile Tercümelî Şuâret Nüshası*. Ankara: TDK Yayınları.

Yücel, B. (1995). *Bâbü'r Divânı*. Ankara: TDK Yayınları.

Yeni Tarama Sözlüğü (1983). Düzenleyen: Cem Dilçin. Ankara: TDK Yayınları.

Tarama Sözlüğü (2009). C. I-VIII, TDK Yayınları, Ankara.

